EUGENIO COSERIU

INTRODUCERE ÎN LINGVISTICĂ

Traducere de **Elena Ardeleanu şi Eugenia Bojoga**

Ediţia a Ii-a

EDITURA ECHINOX Cluj, 1999

I. OBIECTUL LINGVISTICII

Concepte fundamentale: limbaj, limbă, act lingvistic. Conceptul de „izoglosă". Lingvistică şi filologie. Lingvistică generală, lingvistică teoretică, teoria limbajului.

1. Prima sarcină a oricărei ştiinţe este aceea de a se defini pe sine însăşi, adică de a-şi defini obiectul, domeniul şi limitele sale. Lingvistica, numită *şi ştiinţă a limbajului, glotologie* sau *glosologie* (fr. *linguistique* sau *science du langage,* ital. *linguistica* sau *glottologia,* germ. *Sprachwissenschaft,* engl. *lin-guistics)* şi, mai puţin propriu, *filologie, filologie comparată, gramatică comparată,* este ştiinţa care studiază din toate punctele de vedere posibile *limbajul uman articulat,* în general şi în formele sale specifice de realizare, adică în *actele lingvistice* şi în sistemele de izoglose care, tradiţional sau convenţional, se numesc *limbi.*

2.1. In definiţia pe care am dat-o există mai multe aspecte care trebuie să fie explicate, ceea ce vom şi face în continuare. Să remarcăm, deocamdată, că din această definiţie rezultă, în primul rînd, că lingvistica lingviştilor, adică lingvistica în calitate de ştiinţă, nu trebuie confundată cu cunoaşterea practică a limbilor. Lingvistul studiază, fără îndoială, limbile, dar nu pentru a le învăţa; el le abordează ştiinţific: ca fenomene, nu ca instrumente. Astfel, pentru a semnala un caz limită, este posibil ca o persoană să ştie o singură limbă (aceea în care se exprimă de obicei: „instrumentul" său), şi să fie totuşi lingvist, în timp ce alţii pot să ştie foarte multe limbi şi să nu fie nimic mai mult decît*poligloţi.* Lingvistul nu este obligat absolut deloc să ştie vorbi limba pe care o studiază din punct de vedere ştiinţific, deşi adesea o învaţă pentru a-şi facilita cercetarea. Aşa, de exemplu, un lingvist care nu cunoaşte limba guarani ar putea, fără îndoială, să scrie o gramatică ştiinţifică a limbii guarani, pe cînd nici una dintre persoanele care vorbesc guarani nu va fi capabilă să facă acest lucru dacă nu este lingvist. Aceste distincţii pot să pară banale, însă nu sînt, dacă ne gîndim la confuziile care se fac, de obicei, cu privire la termenii *lingvist* şi *lingvistică:* lingviştii sînt întrebaţi deseori *cîte limbi ştiu,* în timp ce unica întrebare justificată ar fi *de studierea căror limbi se ocupă,* mai ales pentru că limbile lingviştilor nu sînt, după cum vom vedea, limbile poligloţilor. Rămîne deci stabilit că lingvistica nu coincide cu cunoaşterea limbilor şi că lingvistul nu este un simplu cunoscător de limbi.

2.2.1, Altă confuzie la care se pretează termenul *lingvistică* - şi care nu mai este nici banală nici nejustificată - este confuzia cu *filologia.* In acest caz confuzia corespunde unui alt nivel şi se justifică atît prin afinităţile dintre aceste două ştiinţe, cît şi prin faptul că uneori termenul *filologie* se foloseşte efectiv pentru a desemna ştiinţe lingvistice, deşi în prezent există tendinţa de a-i elimina această accepţie. Vreme îndelungată o ramură a lingvisticii, *gramatica comparată,* s-a numit/z/o/ogz'e *comparată.* îndeosebi în Anglia acest termen *(comparativephilology)* se mai utilizează încă pentru a indica gramatica comparată şi, uneori, chiar pentru a desemna lingvistica în totalitatea ei, în locul

termenului mai adecvat *linguistics.* In Italia, lingvisticii i se spune mai degrabă *glottologia* (din gr. *glotta,* „limbă"), deoarece aşa se numeşte disciplina lingvisticii generale în învăţămîntul universitar, şi mai rar *linguistica;* însă lingvis-ticile speciale se numesc adeseori *filologia,* pentru că acest nume continuă să-1 poarte în universităţi materiile corespunzătoare. Astfel, se numesc *filologia romanza şi filologia germanica* disciplinele de lingvistică romanică, respectiv germanică, precum şi cele de literaturi romanice şi germanice (mai ales cu privire k perioada veche).

2.2.2. In sens strict, prin *filologie* se înţelege astăzi, de obicei, *critica textelor* şi - într-un sens mai amplu - *ştiinţa tuturor informaţiilor care se deduc din texte,* în special din textele vechi, informaţii referitoare la viaţa, cultura, relaţiile sociale şi familiale, economice, politice şi religioase etc, ale mediului în care textele înseşi au fost scrise sau ale celui la care acestea se referă. Cu alte cuvinte, în timp ce lingvistul consideră în general textele numai ca *fapte lingvistice,* ca fenomene de limbaj, pe filolog textele îl interesează ca *documente* de cultură şi istorie. In acest sens, filologia este o ştiinţă auxi-liară a istoriei şi a istoriei literare, iar uneori coincide cu aceasta din urmă, mai ales dacă am avea în vedere o istorie literară care ar ignora criteriul estetic sau care s-ar ocupa de texte lipsite de valoare literară. Dar filologia este şi o ştiinţă auxiliară a lingvisticii, deoarece îi furnizează acesteia toate acele informaţii care nu pot fi deduse exclusiv din aspectul lingvistic al textelor, dar care, în schimb, sînt indispensabile pentru interpretarea exactă a acestui aspect. De exemplu, dacă se descoperă un text inedit, filologul îi va determina data, se va pronunţa asupra autenticităţii lui, îi va analiza eventualele variante etc. şi, dacă este cazul, va deduce din el informaţii despre *istoria grupului uman* în care a fost produs textul sau la care acelaşi text se referă, în timp ce lingvistul, luînd în considerare aspectul pur lingvistic şi nu pe cel informativ sau documentar al textului şi ţinînd seama de datele pe care i le-a furnizat filologul, va aborda textul în cadrul *istoriei limbii* în care acesta este scris şi, eventual, în cadrul general al limbajului sau, cel puţin, în cadrul „familiei lingvistice" căreia îi aparţine limba textului.

2.2.3. Distincţia poate părea, în acest caz, foarte subtilă, şi, pe de altă parte, trebuie să observăm că ea nu este întotdeauna efectivă, deoarece filologul va trebui să recurgă adesea la faptele lingvistice pentru a-şi putea îndeplini sarcina (de exemplu, pentru a stabili data sau autenticitatea unui text), iar lingvistul, la rîndul său, va putea deduce, din faptele lingvistice, date şi informaţii asupra istoriei sociale şi culturale pe care textul nu le furnizează explicit. Adică, în mod obişnuit, lingvistica este, la rîndul său, ştiinţă auxiliară a filologiei şi, aşa cum filologul trebuie să fie întrucîtva lingvist, este necesar ca şi lingvistul să fie puţin filolog; în cadrul limitelor lor, lingvistica şi filologia se confundă adesea. Dar confuzia nu este gravă, dat fiind că ea nu subzistă dincolo de această zonă intermediară apropiată de limita dintre ele. într-adevăr, dacă filologul este preocupat, de obicei, de o singură limbă, lingvistul are în vedere criteriul comparativ; dacă filologul acordă atenţie aspectului documentar al textelor, lingvistul se interesează de latura lingvistică a acestora; în timp ce filologul se ocupă, în mod obişnuit, de texte cu o anumită vechime, pe lingvist îl poate interesa orice text şi, mai ales, nu numai textele scrise, ci şi limba vorbită; dacă pe filolog îl preocupă numai textele care aduc o oarecare informaţie, pe lingvist îl poate interesa un text oarecare *prin el însuşi,* chiar dacă, eventual, ar fi lipsit de orice valoare informativă. In afară de aceasta, filologul nu se ocupă de ştiinţele lingvistice particulare (fonetică, gramatică, semantică etc), iar lingvistul nu abordează în mod special filologia ca istorie politică, socială, culturală etc, ori îl interesează numai în măsura în care aceste informaţii îi pot elucida faptele lingvistice. In concluzie, filologia, chiar bazîndu-se pe texte care pot să prezinte şi interes lingvistic, se ocupă, în general, de *fapte de istorie,* mai ales veche, în special socială şi culturală (literară), în timp ce lingvistica *stadiazâfapte de limbă* sau, mai curînd, de limbaj.

2.2.4. Trebuie să observăm, totuşi, că distincţia pe care am stabilit-o se face de obicei, dar nu î n t o t-deauna:nuo admite lingvistica idealistă (de exemplu Vossler), care identifică limbajul cu poezia şi, prin urmare, lingvistica cu filologia.

3.1. Am spus că lingvistica este *ştiinţa limba-j u lu i.* Pentru a continua, trebuie, fireşte, să dăm o definiţie, deocamdată provizorie, termenului *limbaj.* Se numeşte „limbaj" orice sistem de semne simbolice folosite pentru intercomunicarea socială, adică orice sistem de semne care serveşte pentru a exprima şi comunica idei şi sentimente sau

conţinuturi ale conştiinţei. Se poate concepe, prin urmare, o lingvistică foarte vastă, ca ştiinţă a oricărui limbaj posibil. Dar nu aceasta este lingvistica propriu-zisă: ea ar fi mai curînd ştiinţa numită de Fer-dinand de Saussure *semiologie,* adică ştiinţa generală a semnelor sau a tuturor limbajelor simbolice, din care lingvistica ar constitui numai o parte. într-adevăr, lingvistica, în sens strict, se ocupă numai de studierea acelui limbaj în care „semnele" sînt cuvinte alcătuite din sunete, adică aparţin *limbajului articulat.*

A

3.2.1. In limbajul articulat distingem două realităţi de bază: *actul lingvistic* şi *limba* sau sistemul căruia actul lingvistic îi corespunde. într-adevăr, limbajul articulat este considerat ca sistem unic de semne numai la modul ideal, întrucît în realitate există enorm de multe sisteme de semne (limbi), corespunzătoare diferitelor ţări şi comunităţi sociale sau altor grupuri de vorbitori. Realitatea concretă a limbajului este actul lingvistic, adică actul de a întrebuinţa pentru comunicare unul sau mai multe semne ale limbajului articulat: un cuvînt, o frază efectiv spuse sînt acte lingvistice. Actele lingvistice, după cum vom vedea, nu sînt niciodată cu totul identice, ci variază de la individ la individ, diferenţiindu-se chiar şi la acelaşi individ, în funcţie de circumstanţe, atît în ceea ce priveşte forma lor materială, cît şi în ceea ce priveşte semnificaţia sau, mai bine zis, «conţinutul» lor. Cu toate acestea, pentru a fi posibilă comunicarea, care reprezintă finalitatea limbajului, este necesar ca semnele sau simbolurile unei anumite comunităţi lingvistice să aibă mai mult sau mai puţin aceeaşi formă şi mai mult sau mai puţin acelaşi semnificat. De aceea, cu o anumită aproximare şi cu un notabil grad de abstractizare, se poate vorbi despre „identitatea" semnelor pe care le întîlnim în actele lingvistice ale unei comunităţi, acte considerate în spaţiu (sub aspect geografic) sau în timp (sub aspect istoric) sau, de asemenea, în stratificarea lor socială şi culturală. Tocmai această abstractizare, care nu este excesivă - dat fiind că actele lingvistice, chiar dacă nu sînt identice, sînt cel puţin foarte asemănătoare în cadrul aceleiaşi comunităţi şi într-un moment dat - este cea care ne permite să definim *limba* ca „ansamblul actelor lingvistice comune (izoglose) ale unei comunităţi de indivizi vorbitori", adică ansamblul actelor lingvistice, suficient de asemănătoare pentru a fi considerate identice, care se atestă în expresiile unui anumit număr de indivizi. Termenul *izoglosă,* introdus în ştiinţa limbajului de geografia lingvistică, desemnează în primul rînd linia ideală care delimitează actele lingvistice comune unui anumit teritoriu, însă acelaşi concept poate fi considerat în mod abstract, adică şi în timp, ca linie ideală care să cuprindă actele lingvistice comune dintr-o anumită epocă ori din două sau mai multe epoci şi, de asemenea, în afara unui spaţiu determinat geografic, ori ca linie ideală care să înglobeze aspectele comune ale actelor lingvistice individuale. Limba este, aşadar, un *sistem de izoglose* constatat într-o comunitate de vorbitori; un sistem ce poate fi mai amplu sau mai limitat, după numărul de indivizi din care se compune comunitatea şi conform spaţiului şi timpului mai mare sau mai mic luate în considerare. Un astfel de sistem nu există doar în mod concret, ca sistem de acte lingvistice comune efectiv înregistrate, ci şi în mod virtual, în conştiinţa vorbitorilor care aparţin unei comunităţi, ca memorie a unor acte lingvistice precedente şi ca posibilitate de a produce, conform modelului acestora, noi acte lingvistice mai mult sau mai puţin „identice" ori inteligibile în interiorul aceleiaşi comunităţi.

3.2.2. Ştiinţa care studiază Limbajul în esenţa sa precum şi în aspectele sale generale, fără a se referi la o limbă anumită, se numeşte *lingvistică generală,* deseori identificată cu ceea ce cu mai multă precizie s-ar numi *filosofia limbajului.* Avem de-a face totuşi cu o identificare pe care e mai bine să o evităm, întrucît aceste două discipline adoptă puncte de vedere diferite. Filosofia limbajului nu studiază limbajul în sine şi pentru sine, ci în raport cu alte activităţi umane - în primul rînd în relaţie cu gîndirea (motiv pentru care se ocupă în mod mai special de *semantică* sau ştiinţa despre semnificaţie) - încercînd să stabilească esenţa şi locul limbajului între fenomenele care exprimă esenţa omului. Problema fundamentală a filo-sofiei limbajului este să răspundă la întrebarea „ce este limbajul?", pe cînd lingvistica cercetează nu atît ceea ce este limbajul în esenţa sa, cît mai curînd modul cum se manifestă limbajul în formele sale istorice, care sînt limbile. Pentru amîndouă aceste ştiinţe (lingvistica generală şi filosofia limbajului) limbile şi actele lingvistice constituie doar material de exemplificare, însă din puncte de vedere diferite. Filosofia limbajului se bazează pe o anumită concepţie filosofică ŞL numai în relaţie cu această concepţie se referă la fenomenele lingvistice

concrete; prin urmare, nu are nici o finalitate descriptivă sau de sistematizare a faptelor lingvistice constatate empiric. Lingvistica generală, în schimb, se orientează în direcţie contrară, adică porneşte de la fenomene lingvistice concrete şi, după ce le-a sistematizat, încearcă să stabilească caracteristicile lor generale, bazîndu-se în special pe cercetarea deja realizată de lingvisticile particulare, adică de lingvisticile care studiază, în fiecare caz, o limbă determinată sau un anumit grup de limbi.

3.2.3. Mulţi lingvişti preferă să numească lingvistica generală *lingvistică teoretică* sau *teorie a limbajului,* pentru a scoate în evidenţă caracterul preponderent teoretic şi metodologic al acestei ştiinţe, şi o opun *lingvisticii empirice,* adică studiului particular al anumitor limbi; alţii rezervă numele de „lingvistică generală" unei ştiinţe mai ample, care cuprinde „lingvistica teoretică" şi, în acelaşi timp, întreg ansamblul de ştiinţe lingvistice „generale", care studiază diferite aspecte ale limbajului (fonetica, semantica, gramatica generală, stilistica etc.) fără referire la o limbă anumită.

II. LIMBAJUL

Conceptele de „semn" şi „simbol". Caracteristicile limbajului articulat.

1.1. Am spus că putem numi „limbaj" orice sistem de semne care serveşte la intercomunicare, adică la a comunica idei ori stări psihice între doi sau mai mulţi indivizi. Adeseori se numeşte „limbaj" orice tip de comunicare între fiinţe capabile să se exprime, fie ele oameni sau animale, într-adevăr, fapte de expresie s-au constatat şi la animale. Aşa, de exemplu, s-au făcut studii asupra limbajului albinelor; psihologii au studiat, de asemenea, şi alte expresii semnificative întîlnite la alte animale: cai, cîini etc. Cu toate acestea, lingviştii nu acceptă limbajul animal ca obiect al cercetării lingvistice, pentru că nu recunosc în el caracteristicile esenţiale ale limbajului uman. într-adevăr, cînd se consideră expresiile animalelor drept limbaje, deci ca sisteme de semne, acestui ultim termen *{semn)* i se atribuie un sens foarte amplu şi, în parte, discutabil. Ceea ce înţelegem de obicei prin *semn* este un „instrument" care serveşte la redarea unei idei, a unui concept sau a unui sentiment, cu care semnul însuşi nu coincide: instrument care evocă un concept în virtutea unei „convenţii" şi în conformitate cu o tradiţie determinată, însă care nu are cu conceptul evocat nici o relaţie necesară de tip cauză-efect ori invers. Psihologii, şi între ei îndeosebi *behavioriştii,* care numesc „context" orice ansamblu de fapte care se află de obicei într-o relaţie necesară sau, cel puţin, obişnuită, consideră drept „semne" faptele înseşi ale unui „context", în măsura în care prezenţa unuia dintre ele reclamă sau implică posibilitatea ori necesitatea de a apărea şi alt(e) fapt(e) aparţinînd aceluiaşi „context". Aplicînd acest punct de vedere limbajului uman, savanţii respectivi consideră semnele acestuia (cuvintele) ca un fel de „stimuli" cărora le-ar corespunde ca „reacţii" anumite imagini. Această concepţie este, fără îndoială, serios fundamentată din punct de vedere psihologic, dar nu poate explica într-o formă satisfăcătoare saltul de la semnul -"lucru" la semnul - „substituire" sau instrument convenţional şi element de cultură aparţinînd unei anumite comunităţi.

1.2. Pe de altă parte, chiar admiţînd ca justificată analogia între aceste două tipuri de semne, putem afirma că lingvistica se ocupă numai de tipul al doilea, adică numai de semnele care au valoare simbolică, sau de cele care sînt, deşi nu în exclusivitate, şi *simboluri.* In această privinţă este oportun să amintim caracterizarea semnului lingvistic dată de savantul austriac K. Biihler în lucrarea sa *Teoria limbajului [Sprach theorie,* Jena, 1934; tr. spân., Madrid, 1950]: semnul lingvistic este *simptom* ca expresie a vorbitorului, adică în măsura în care manifestă ceva despre cel care îl produce; este *semnal* în relaţie cu ascultătorul sau cu receptorul său, şi este *simbol* în raport cu semnificatul său „real", întrucît desemnează printr-un concept (sau, din punct de vedere psihologic, printr-o „imagine") ceva aparţinînd unei realităţi care este, sau cel puţin se consideră a fi, independentă atît de vorbitor cît şi de ascultător. Dacă admitem validitatea acestui concept de semn, nu mai putem numi în sens propriu „semne" expresiile limbajului animal: într-adevăr, limbajul animal corespunde, după cît se pare, unei excitaţii fizice sau fiziologice, unei reacţii vitale cu caracter elementar şi care nu implică nici o operaţie

simbolizantă. Limbajul animal ar fi, prin urmare, un pseu-dolimbaj şi s-ar distinge fundamental de limbajul omului, pentru că „semnele" sale nu posedă valoarea simbolică şi convenţională pe care o au semnele limbajului uman: „semnele" animalelor ar corespunde mai curînd reacţiilor elementare care în manifestările umane sînt strigătele şi care nu constituie expresie lingvistică propriu-zisă.

1.3. S-a constatat, în plus, că şi „strigătele" omului, în forma lor cea mai elaborată, reprezentată de interjecţii, au întotdeauna caracter convenţional şi tradiţional, şi anume caracter de simboluri acceptate în mod convenţional de către o comunitate. într-adevăr, anumite interjecţii identice din punct de vedere fonic pot să manifeste lucruri deosebite, adică să aibă semnificaţii distincte în comunităţi lingvistice diferite. Acelaşi lucru se poate spune şi despre onomatopee, care în limbajul uman imită sau încearcă să reproducă zgomote naturale sau sunete ale animalelor. S-a dovedit faptul că fiinţa umană nu reproduce niciodată exact aceste zgomote şi aceste sunete: în aşa-numita „reproducere" există întotdeauna un aspect simbolic şi convenţional, sau ceva aparţinînd unei tradiţii lingvistice, lucru care ne arată că sunetele naturale sînt nu atît reproduse, cît mai degrabă interpretate convenţional şi în mod diferit, în funcţie de diversele comunităţi lingvistice. Astfel, sunetul raţei, ca să dăm un singur exemplu, este imitat cu totul diferit în limbi diferite: în română, *mac-mac;* în spaniolă, *cua-cu&* în catalană, *mech-mech;* în franceză, *couin-couin;* în italiană, *quac-quac;* în germană, *quick-quick;* în daneză, *rap-rap.* După cum se vede, unicul lucru care rămîne constant este ideea destul de vagă a unei silabe repetate.

2.1. Rămîne deci stabilit că semnele limbajului uman au întotdeauna valoare simbolică, adică o valoare care nu rezidă în semnele materiale ca atare, valoare la care acestea doar se referă. Chiar şi în acest fel, definiţia limbajului continuă să fie totuşi prea vastă, dacă vrem să o raportăm la limbajul care constituie obiectul propriu al lingvisticii. într-adevăr, sistemele de semne simbolice pe care le folosesc oamenii sînt destul de numeroase: pe lîngă limbajul articulat, pot fi considerate ca „limbaje" toate sistemele de semnalizare (cu fanioane, cu semnale luminoase etc.) şi orice alt sistem care exprimă sau comunică ceva în mod simbolic şi convenţional. Aşa se întîmplă, de exemplu, cu arta sub toate aspectele sale, de la muzică pînă la dans, cu gesturile, cu scrierea şi cu alte limbaje simbolice convenţionale, de la cel „al florilor" sau cel al cărţilor de joc, pînă la semnalele rutiere. Cu toate acestea, trebuie să remarcăm că multe din aceste limbaje sînt „traductibile" în limbajul articulat: adică semnele lor pot fi traduse exact prin intermediul cuvintelor, sau, pur şi simplu, reprezintă cuvinte sau fraze. Astfel, scrierea, în aspectele sale cele mai comune, nu este altceva decît un sistem de semne simbolice paralel cu limbajul articulat, deoarece îl reproduce pe a-cesta cu ajutorul altor semne. Nu orice scriere, fireşte, deoarece scrierea pictografică, folosită de multe popoare „primitive", nu traduce în mod paralel fraze şi cuvinte; şi nici scrierea ideografică nu face acest lucru, de exemplu, scrierea chinezilor, care nu reprezintă cuvinte fonice, ci idei, concepte şi constituie prin urmare un sistem în mare parte autonom, care poate fi citit „fără cuvinte" şi s-ar putea interpreta nu numai în chineză, ci şi în oricare altă limbă. Dar scrierile cele mai uzuale, cum este cea silabică şi cea „fonetică", reproduc, efectiv, cu o exactitate mai mare sau mai mică, vorbirea articulată. Cu toate acestea, nu aşa stau lucrurile cu alte „limbaje" menţionate, bunăoară, cel al sistemelor internaţionale de semnalizare, cel al gesturilor şi, în mod cu totul special, cel al artei, care nu „se traduce" întocmai, ci poate fi doar interpretat prin intermediul limbajului vorbit, cu care, la rigoare, nu prezintă nici un paralelism. Un tablou, de exemplu, poate fi „interpretat" în maniere diferite şi în orice limbă, precum şi cu ajutorul altor sisteme de „simboluri"; de pildă, prin mijlocirea altor limbaje artistice.cum este muzica.

2.2. Lingvistica nu poate fi, aşadar, ştiinţa generală a „limbajelor" - care constituie mai curînd obiectul a ceea ce se numeşte *semiologie* - ci se ocupă în mod exclusiv, în primul rînd, de limbajul articulat şi, în al doilea rînd, de celelalte sisteme care doar îî reproduc pe acesta.

III. ACTUL LINGVISTIC

Caracterul său de creaţie "*inedită*" *şi limitele sale*

1. Am văzut că, în formă concretă, nu există *limbi,* ci numai *acte lingvistice* de expresie şi comunicare, diferite de la un individ la altul şi diferite, de asemenea, la acelaşi individ în funcţie de circumstanţe. Nici un semn lingvistic nu are exact aceeaşi formă şi aceeaşi valoare (semnificat) la toţi indivizii care îl utilizează şi în toate momentele cînd este folosit. In limbaj există identitate între intuiţie şi expresie, deoarece fiecare individ care vorbeşte exprimă integral, pentru sine însuşi, conţinuturile conştiinţei sale, dar nu există identitate între expresie şi comunicare, între expresie şi receptare, între expresia unui individ A şi intuiţia pe care acelaşi lucru o produce la individul B. Fiind întotdeauna expresie a unei intuiţii inedite şi unice, actul lingvistic este act de creaţie, act singular care nu reproduce exact nici un act lingvistic anterior şi care, numai prin limitele pe care i le impune necesitatea intercomunicării sociale, „seamănă" cu acte lingvistice anterioare, apar-ţinînd experienţei unei comunităţi. Adică, actul lingvistic este, prin natura sa, act eminamente individual, însă determinat social prin însăşi finalitatea sa, care este aceea de „a spune cuiva ceva despre ceva".

2.1. Conceptul de act lingvistic - poate cel mai important concept al lingvisticii moderne - este în acelaşi timp cel mai complex şi, în pofida faptului că reprezintă unica realitate concretă a limbajului, a fost ultimul concept la care s-a ajuns prin cercetarea lingvistică. De la gramati-cienii greci pînă în sec. al XIX-lea s-a vorbit mereu şi exclusiv despre limbi, considerate ca sisteme rigide şi ca „fapte" realmente existente, cu toate că limbile se pot stabili obiectiv numai pe baza actelor concrete ale vorbirii şi pornind de la acestea. Mai mult chiar, în secolul al XIX-lea, drept consecinţă a dezvoltării ştiinţelor naturale şi a aplicării metodelor acestora la cercetarea lingvistică, s-a ajuns la a considera limbile ca organisme naturale, independente de indivizii vorbitori. S-a acreditat, în felul acesta, ideea că limbile, asemenea organismelor naturale, se nasc, cresc şi mor, precum şi ideea de „limbi-mame" şi „limbi-fiice", idei, evident, eronate, dat fiind că limbile aparţin categoriei funcţiilor sociale, despre care, întrebuinţînd o imagine, se poate spune de bună seamă că „mor", dar nicidecum că mor ca fiinţele vii. Limbile dispar pentru că dispare şi comunitatea care le vorbeşte sau deoarece această comu-nitate le părăseşte pentru a adopta altă limbă; de obicei însă limbile „evoluează", adică se modifică istoriceşte, ca toate funcţiile sociale. Greaca modernă, de exemplu, este continuatoarea limbii greceşti vechi, adică este însăşi greaca veche transformată treptat, de-a lungul secolelor. Tot astfel, cînd spunem că latina este o „limbă moartă", expresia se justifică numai cînd ne referim, de pildă , la latina lui Cicero, sau la o limbă comună şi literară care nu se mai foloseşte uzual, şi numai în măsura în care nu mai numim „latină" limbile romanice, care reprezintă continuarea acesteia, adică starea ei actuală.

2.2.1. Valorificarea actului lingvistic ca aspect fundamental al limbajului se datorează, în primul rînd, lui W. von Humboldt, considerat, pe bună dreptate, fondatorul lingvisticii generale. într-adevăr, Humboldt, în introducerea la opera sa despre limba *kawi* din insula Jawa (publicată postum în 1836) a deosebit pentru prima dată cele două aspecte fundamentale ale limbajului: pe de o parte limbajul ca *energeia,* adică drept creare continuă de acte lingvistice individuale, ca ceva dinamic care nu este făcut o dată pentru totdeauna, ci se realizează continuu, şi, pe de altă parte, limbajul ca *ergon,* altfel spus, ca „produs" sau „lucru făcut", ca sistem realizat istoriceşte ("limbă"). Cu această distincţie Humboldt a dat o nouă orientare studiilor lingvistice, dar pe timpul lui nu s-a ţinut cont, în mare măsură, de tot ceea ce implica ea şi aproape pe întreg parcursul secolului trecut cea mai mare parte a lingviştilor au continuat să vorbească despre limbi ca despre nişte fenomene independente de indivizi.

2.2.2. Doar mult mai tîrziu, în cursurile sale de lingvistică generală ţinute în primii ani ai secolului nostru la Universitatea din Geneva, savantul elveţian Ferdinand de Saussure a subliniat din nou cele două aspecte esenţiale ale limbajului, numindu-le, respectiv, *parole* (vorbire, act lingvistic) şi *langue* (limbă). *Langue* constituie, după Saussure, norma, sistemul lingvistic care se realizează în vorbire şi aparţine societăţii;*parole* este activitatea de vorbire şi aparţine individului. Obiectul lingvisticii, după acelaşi savant, este în primul rînd sistemul, adică *limba;* pe de altă parte însă, lingvistul nu poate ignora *parole,* întrucît, în conformitate cu o teză a lui Saussure însuşi,

„nimic nu există în limbă care să nu fi existat înainte în vorbire". Ideile susţinute de Saussure au rămas cîtva timp în mediul elevilor săi de la Geneva, dat fiind că abia în 1916 s-a publicat, postum, *Cours de linguistique generale,* elaborat de discipolii săi Charles Bally şi A. Sechehaye. Intre timp, şi alţi savanţi scoteau în evidenţă valoarea actului lingvistic, în primul rînd germanul Karl Vossler care, sub influenţa idealismului filosofic, în special al lui Benedetto Croce, a reacţionat împotriva pozitivismului lingvistic şi împotriva interpretării naturaliste a limbajului, reluînd direct idei ale lui Humboldt şi insistînd asupra importanţei individului în calitate de creator de Limbaj, adică asupra aspectului pe care Humboldt 1-a numit *energeia {Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft,* Heidelberg, 1904) [trad. spân. Madrid- Buenos Aires, 1929]). In acest fel, doi lingvişti de formaţie şi orientări complet diferite, un pozitivist (Saussure) şi un idealist (Vossler) ajungeau pe căi diferite să stabilească din nou distincţia dintre limbă şi actul lingvistic, distincţie recunoscută astăzi ca indispensabilă.

2.2.3. Pe lîngă aceasta, Vossler insista şi asupra importanţei unui factor pînă atunci aproape ignorat de lingvişti: ascultătorul. într-adevăr, actuL lingvistic, prin însăşi finalitatea sa, care este aceea de a comunica ceva cuiva, implică întotdeauna cel puţin doi indivizi: un vorbitor şi un ascultător. Există, fireşte, acte lingvistice care, într-un anumit sens, ar putea fi considerate pur individuale, ca monologul sau vorbirea cu sine însuşi. Dar astfel de acte lingvistice ne relevă doar că limbajul este o deprindere, deoarece, vorbind cu noi înşine, este ca şi cum noi ne-am considera dedublaţi: „ne" vorbim în limba comunităţii noastre, în acelaşi fel cum am comunica ceva cuiva diferit de noi. Acelaşi lucru ne dezvăluie, de asemenea, că actul lingvistic nu aparţine exclusiv unui individ, cum afirma Saussure, ci că este, simultan, fapt individual şi fapt social: fapt individual fiindcă individul vorbitor exprimă într-un mod inedit o intuiţie inedită care îi aparţine exclusiv; şi fapt social deoarece individul nu îşi creează integral expresia sa, ci mai curînd o recreează în conformitate cu modele anterioare, adică se supune în mod necesar la ceea ce constituie norma în comunitatea sa şi nu se îndepărtează prea mult de această normă, căci ar risca să rămînă neînţeles. Este adevărat că niciodată nu se poate afirma că o expresie a individului A este înţeleasă perfect de către individul B, ascultătorul, sau că perceperea unui act lingvistic produce în receptor exact aceeaşi intuiţie căreia îi corespunde expresia la vorbitor; dar, pe de altă parte, nu putem susţine nici că actul lingvistic ar fi complet atunci cînd lipseşte totalmente înţelegerea sa, care este finalitatea însăşi a vorbirii.

3. Rămîne, prin urmare, stabilit că actul lingvistic, ca act de relaţie între doi indivizi cel puţin, implică în mod necesar: o intuiţie şi o expresie ale individului A şi o percepere şi o imagine (o nouă intuiţie) ale unui individ B. Această complexitate a actului lingvistic reflectă complexitatea însăşi a limbajului şi constituie, în acelaşi timp, motivul intim al schimbării lingvistice. într-adevăr, un act lingvistic al individului nostru A se creează după modelul unor acte lingvistice anterioare, însă nu este niciodată totalmente identic cu acestea. S-a constatat că pînă şi un sunet atît de simplu ca fonemul *a* nu se pronunţă practic niciodată exact în acelaşi fel de către indivizi diferiţi şi nici măcar de către acelaşi individ în circumstanţe diferite: ceea ce numim *a* este, în realitate, un ansamblu de realizări acustice diferite; iar o realizare acustică *a* considerată izolat nu este decît un exemplu al unei entităţi *a* abstracte, a ceea ce numim fonemul *a* sau un exemplu al unei clase. Tot astfel şi un cuvînt concret *dine* nu este decît un exemplu al clasei actului lingvistic *dine* considerat în mod abstract. Deci, individul creează actele sale lingvistice după modele pe care le păstrează în memoria sa, altfel spus, recreează acte lingvistice anterior experimentate şi, recreîndu-le, le modifică într-o anumită măsură în forma lor ori în conţinutul lor sau, de asemenea, în ambele aspecte. Aceasta -în ceea ce priveşte vorbirea. Pe de altă parte, ceea ce se întîmplă la individul A nu se repetă niciodată în acelaşi fel, nici ca percepere, nici ca intuiţie, la individul B: adică, există întotdeauna o porţiune, chiar dacă minimă, de neînţelegere. Aceasta se întîmplă atît din motive pur fizice (acustice), cît şi din motive mai importante, datorate fie situaţiilor diferite în care se află în mod necesar aceşti doi indivizi consideraţi, fie „convenţiilor" lingvistice diferite în care vorbitorul şi receptorul se întîlnesc sau se situează. Aşa, de exemplu, cei doi indivizi pot să aparţină unor categorii sociale sau culturale diferite sau unor comunităţi regionale diferite, sau se pot situa, de asemenea, într-o convenţie pur „logică", adică de pură comunicare simbolică „obiectivă" şi „neutră", fără nici o valoare afectivă, sau într-o convenţie „stilistică", adică de comunicare a unor sentimente şi impulsuri de voinţă,

comunicare care depăşeşte semnificaţia pur simbolică a semnelor utilizate.

IV. LIMBA

Criterii pentru delimitarea acesteia.
Limbă naţională, comună, literară.
Limbi speciale. Limbă şi dialect.

1.1. Al treilea concept fundamental pe care lingvistica trebuie să-1 elucideze este conceptul de *limbă,* întrucît realizarea „facultăţii limbajului" proprie oamenilor nu are loc în mod uniform, ci sub numeroase forme istorice care se numesc, de obicei, *limbi.*

1.2. Dar ce înseamnă *limbă* ? Nu vrem nici măcar să reamintim sensul morfologic anatomic al acestui termen sau diversele sale sensuri figurate care nu se referă la limbaj, deoarece chiar şi numai utilizarea sa lingvistică, anume ca desemnare a unei forme a limbajului, este foarte variată, iar problema definirii se pune cu deosebită dificultate. Se afirmă, de exemplu, că persoana cutare sau cutare ştie „multe *limbi*"', dar se poate spune de asemenea: *limba lui Cervantes, limba din Montevideo, limba din Andaluzia, limba marinarilor, limba spaniolă din Secolul de Aur, gramatica limbii spaniole, limba spaniolă de la origini pînă în zilele noastre* etc, şi în fiecare din aceste expresii termenul are un sens diferit: mai amplu sau mai limitat, în timp sau în spaţiu.

2.1. In realitate, după cum am văzut, conceptul general de 'limbă' sau, mai bine zis, 'limba în general' este o abstractizare a noastră: de fapt, se constată numai acte lingvistice individuale mai mult sau mai puţin asemănătoare şi care, pentru comoditate metodologică, pot fi considerate identice. O limbă nu este, aşadar, decît ansamblul actelor lingvistice practic identice ale unei comunităţi de indivizi, un sistem de izoglose stabilit convenţional, care însumează ceea ce este comun expresiilor unei comunităţi sau chiar şi unui singur individ în epoci diferite. In afară de faptul că există ca ansamblu de acte lingvistice comune concret exprimate, limba se manifestă şi ca ansamblu de acte lingvistice comune virtuale: în conştiinţa fiecăruia dintre noi există limba ca sistem, ca model, şi acelaşi model există, de asemenea, deşi nu în formă total identică, la celelalte persoane care aparţin comunităţii noastre. Astfel, actele lingvistice înregistrate într-o comunitate sînt doar *mai mult* sau *mai puţin* comune, dar, pentru a le considera din punct de vedere ştiinţific, facem abstracţie de aspectele care le diferenţiază. Este vorba de o abstractizare întru totul justificată, folosită în toate ştiinţele care studiază fenomene concrete: este, în esenţă, o abstractizare analogă cu aceea pe care o face, de exemplu, botanistul cînd studiază *arborele,* lăsînd la o parte toate particularităţile care aparţin arborilor individuali şi nu arborelui ca clasă. Rezultă din cele spuse că, din punct de vedere pur lingvistic, limita dintre „limbi" este convenţională, aşa cum este şi limita dintre dialecte: depinde de izoglosele care se iau în considerare, căci aproape nu există izoglose care să coincidă exact pe un anumit teritoriu.

2.2. Definiţia „limbii" ca sistem de izoglose justifică utilizările variate ale termenului în exemplele date mai sus. Astfel, *limba spaniolă* semnifică sistemul de izoglose caracteristic spaniolilor şi tuturor indivizilor care aparţin comunităţii lingvistice spaniole, adică ale căror acte lingvistice sînt în mare parte comune în Spania. *Limba din Montevideo* reprezintă sistemul de izoglose caracteristic acestui oraş, anume ansamblul actelor lingvistice comune montevideenilor. *Limba marinarilor* este sistemul de izoglose caracteristic limbajului tehnic al marinarilor, în timp ce în expresia *gramatica limbii spaniole* termenul *limbă* desemnează un sistem anumit de izoglose care se ia ca model de exprimare şi comunicare hispanică, iar în enunţul *limba spaniolă de la originipînă în zilele noastre,* acelaşi termen desemnează un sistem de izoglose considerat în dezvoltarea sa în timp, de la sistemul A (latin) pînă la sistemul B (spaniola actuală). In plus, conceptul de sistem de izoglose ne permite să utilizăm termenul *limbă* şi refe-rindu-ne la un singur individ: de exemplu, *limba lui Cer-vantes* este sistemul caracteristic de izoglose care poate fi dedus din operele acestui scriitor. Deci, în fiecare caz este vorba de un „sistem de izoglose". Aceasta este, prin urmare, definiţia cea mai amplă şi cea mai exactă a termenului *limbă.*

2.3. Acum devine mai clară şi diferenţa între *limba poligloţilor* şi *limba lingviştilor;* în timp ce poliglotul cunoaşte practic un sistem determinat de izoglose, apar-ţinînd unui anumit moment istoric, pe lingvist îl interesează toate sistemele de izoglose care se pot

constitui pe baza unui ansamblu de acte lingvistice, în spaţiu şi în timp, şi toate sistemele de izoglose cărora li se pot atribui unele sau altele dintre actele lingvistice. In felul acesta, putem considera ca sistem de izoglose vorbirea particulară a unei localităţi (Montevideo) sau a mai multor localităţi (spaniola din Rio de la Plata) sau a tuturor formelor ce pot fi subsumate spaniolei, sau toate idiomurile neolatine (considerate, în acest caz, ca forme actuale ale „limbii" latine) sau toate idiomurile indoeuropene (considerate ca forme actuale ale „limbii" indoeuropene). De bună *szzmk, fiecare sistem de izoglose cuprinde numai actele lingvistice comune ansamblului luat în considerare,* şi de aceea cu cît mai amplu este sistemul de izoglose considerate în spaţiu şi timp, cu atît mai mic este numărul de izoglose care îl constituie şi viceversa. Astfel, sistemul neolatin conţine mai puţine izoglose decît sistemul spaniol şi mai multe decît sistemul indoeuropean. Şi, la rîndul său, sistemul spaniol conţine mai puţine izoglose decît sistemul din Rio de la Plata.

3.1. Totuşi, trebuie să observăm că lingviştii, de obicei, nu vorbesc de o *limbă latină actuală* (cu atît mai puţin de o *limbă indoeuropeanăactuala),* decît dintr-un punct de vedere teoretic, în timp ce practic discută despre *limbi neolatine* sau *romanice* şi despre *limbi mdoeuropene.* Aceasta, pentru că în delimitarea uzuală a „limbilor" ca ansambluri identificabile şi autonome de tradiţii ale vorbirii *{limbi istorice* sau *idiomuri),* se ţine cont nu numai de criterii strict lingvistice, ci şi de criterii istorice, politice, culturale etc. într-adevăr, este posibil să determinăm prin intermediul unor criterii pur glotologice limita dintre anumite limbi istorice, de exemplu între .spaniolă şi bască, deoarece este vorba de sisteme de izoglose radical diferite. Dar nu este la fel de uşor să stabilim limita dintre spaniolă şi franceză, dintre franceză şi italiană, sau dintre sîrbă şi bulgară.

3.2. Un criteriu uzual, în cazuri ca acestea, este *inter-comprehensiunea.* Acest criteriu este valabil în cazul limbilor romanice (deşi nu pentru toate dialectele lor), fiind-că, în general, un spaniol nu-1 înţelege pe un francez, pe un italian ori pe un român; însă nu mai poate fi aplicat în cazul limbilor slave sau germanice (un sloven îl înţelege pe un croat şi un danez pe un suedez, fiecare vorbind propria sa limbă) şi mai puţin încă în cazul limbilor semitice, care prezintă o remarcabilă omogenitate. Uneori, acest criteriu nu este valabil nici măcar în cadrul aceleiaşi limbi istorice: aşa, de pildă, în sistemul italian există limite de comprehensiune între anumite dialecte, după cum există şi în sistemul limbii germane.

3.3. Alt criteriu este cel al *conştiinţei vorbitorului:* anumite acte lingvistice aparţin unei anumite *limbi* istorice, dacă vorbitorul are conştiinţa că vorbeşte acea limbă, deci că vorbirea sa aparţine unui anumit sistem lingvistic. Acest criteriu este mai sigur decît cel anterior, dar nici acesta nu este universal, deoarece sînt cazuri în care acea conştiinţă lipseşte sau prezintă anumite limite. Astfel, un ţăran moldovean ar putea spune că vorbeşte *moldoveneşte* şi nu româneşte, iar un ţăran din Macedonia iugoslavă va zice că vorbeşte *macedoneana* (sau de asemenea, *sîrba* ori *bulgara,* în conformitate cu ideile sale politice, cu studiile sale, cu tradiţiile familiei sale), în timp ce din punct de vedere lingvistic este dificil să recunoaştem existenţa unei „limbi moldoveneşti" şi a unei „limbi macedonene" ca diferite, respectiv, de limba română şi de cea bulgară.

4.0. De aceea, în lucrările de lingvistică se vorbeşte adesea nu despre *limbi,* ci despre *dialecte* şi *sisteme de dialecte,* iar acestora din urmă li se dă, dacă este nevoie, numele de *limbi,* chiar dacă limitele lor nu coincid în fiecare caz cu limitele tradiţionale, politice sau culturale.

4.1. Un dialect este sistemul de izoglose al unei regiuni, delimitat pe baza unor criterii pur convenţionale (deşi obiective), adică ţinînd cont numai de anumite fenomene caracteristice. Numărul dialectelor dintr-un sistem de dialecte ("limbă") poate, prin urmare, să varieze conform fenomenelor şi regiunilor luate în considerare. Astfel, în sistemul spaniol putem delimita un număr oarecare de dialecte (castilian, andaluz, aragonez etc), iar în interiorul dialectelor se pot distinge SLSteme minore de izoglose, numite convenţional *subdialecte* sau *vorbiri locale* (graiuri: *toledan, cordobez, sevilian),* pe baza unor criterii pur personale. Există totuşi, cel puţin pentru sistemele suficient studiate, o clasificare tradiţionlă, care este acceptată de obicei din comoditate metodologică şi didactică.

4.2.1. Dar cum stabilim limitele unui sistem de dialecte? Adesea sînt suficiente criteriile lingvistice. De exemplu, considerăm ca portugheze, şi nu spaniole, graiurile în care/iniţial din latină se păstrează întotdeauna *(feito, falar,fogo,* faţă de *hecho,*

hablar,fuego), lat.ci se prezintă, de obicei, ca *it* şi nu ca *c* (scris *eh: oito, direito,* în raport cu *ocbo, derecho), ci, pi* latine se prezintă ca /- scris *eh* - şi nu ca /' - scris *//* - *(chave, chover,* în raport cu *llave, llover),* în care grupurile care conţin consoane nazale prezintă o nazalizare vocalică *(irmâo, manhă,* în raport cu *hermano, mariana)* şi în care lat./z se prezintă ca /' - scris *Ih* - şi nu ca *kh* - scris / - *(filbo* în raport cu *hijo)* etc.

4.2.2. Uneori aceste criterii nu sînt însă suficiente. Astfel, nu există nici o limită lingvistică netă între dialectele slave meridionale, de la Trieste pînă la Marea Neagră. Dialectele slovene se pot opune unor dialecte îndepărtate, ca cele bulgare, dar între dialectele apropiate delimitarea este practic imposibilă, deoarece se trece gradual de la unul la altul. In cazuri ca acestea, lingvistul trebuie să accepte criterii extraglotologice, de exemplu, criterii politice sau culturale. într-adevăr, faptul că într-o anumită regiune (sau stat) se foloseşte o anumită *limbă comună,* sau *literară,* sau *naţională,* ne face să considerăm sistemele diferite de izoglose din aceeaşi regiune ca dialecte ale acelei limbi comune, dacă între dialecte şi limba comună există un număr suficient de izoglose comune, adică dacă între acele
dialecte şi acea limbă comună există o mai mare asemănare intrinsecă decît între aceleaşi dialecte şi oricare altă limbă comună. In felul acesta, în Franţa pot fi considerate „franceze" dialectele neolatine, însă nu dialectul *breton,* care este celtic, nici *celflamand, cure* este germanic, nici dialectul *basc,* care nu este nici măcar indoeuropean. In Anglia considerăm ca engleze dialectele care au multe izoglose comune cu engleza naţională şi literară, dar nu dialectele *gaelic scoţian* şi *galez,* care sînt celtice, nu germanice.

4.2.3. Cu toate acestea, trebuie să observăm că, din punct de vedere lingvistic, dialectele considerate *nu sînt dialecte ale limbii comune* decît cu numele, deoarece, în mod normal, nu provin dintr-o diviziune a acestei limbi; faţă de aceasta, ele sînt mai curînd „surori" decît „fiice", într-adevăr, limba comună nu este la originea sa decît un dialect ca şi celelalte, al unei regiuni sau al unui oraş, însă care, din motive politice, istorice sau culturale (literare) a ajuns să fie limbă naţională sau să se folosească, pe întreg teritoriul luat în considerare, ca limbă supradialectală, alături de graiurile locale. Astfel, spaniola comună este, la originea sa, dialectul castilian; franceza comună - dialec-tul regiunii Ile-de-France, în special al oraşului Paris; italiana comună este dialectul toscan, mai precis, florentin. Cu toate acestea, afirmîndu-se ca atare, limba comună de obicei se diferenţiază de dialectul din care a provenit, înlă-turînd deseori din acesta caracteristicile prea locale şi se transformă într-o adevărată *limbă naţională,* mai presus de toate dialectele, pe care, prin prestigiul ei, reuşeşte uneori să le elimine complet. Aşa, de exemplu, *koine,* limba comună greacă (la origine dialectul din Atica) a eliminat cu timpul toate celelalte dialecte greceşti. într-adevăr, după cum se pare, nici unul din dialectele greceşti actuale (dacă se exclude dialectul tsaconic) nu provine din dialectele antice: toate reprezintă dezvoltări ale dialectului *koine* elenistic. Cu alte cuvinte, dialectele greceşti actuale sînt efectiv dialecte apărute dintr-o limbă comună (din antica *koine),* dar nu sînt nicidecum dialecte ale actualei limbi greceşti comune şi literare, în parte încă în formare.

4.3.0. Uneori, dintr-o unică limbă „lingvistică", adică dintr-un unic sistem dialectal, apar mai multe limbi comune sau naţionale, iar alteori mai multor sisteme dialectale le corespunde o limbă comună unică. Să dăm cîteva exemple. Avem primul exemplu în cazul sistemului lingvistic german şi în cazul slavei meridionale, al doilea exemplu în Spania, Franţa, Danemarca şi Norvegia.

4.3.1. Intr-adevăr, din punct de vedere lingvistic există un *sistem de dialecte germane* opus, în cadrul sistemului limbilor germanice, *frizonei* şi *englezei,* pe de o parte, iar pe de alta, *danezei, suedezei, norvegienei* şi *islandezei.* In acest sistem se disting două grupuri: *germana de jos {Niederdeutsch* sau *Plattdeutsch) şi germana de sus (Hochdeutsch). Germana de sus* se vorbeşte în Austria, într-o mare parte a Elveţiei şi în Germania meridională; *germana de jos* - în Germania septentrională, în Olanda, într-o parte a Belgiei şi în anumite zone din Franţa (regiunea Calais). Germana (şi austriaca) comună şi literară (ceea ce se numeşte de obicei „limba germană") reprezintă o formă a *germanei de sus,* în timp ce în Olanda limba literară şi comună este o formă a *germanei de jos* (adică a aceluiaşi sistem ca şi în Germania septentrională), mai precis, un dialect *franconic de jos:* „limba olandeză" este, prin urmare, din punct de vedere lingvistic, un dialect al germanei de jos care, din raţiuni politice şi culturale, a ajuns la prestigiul de limbă literară şi naţională. Acest dialect (diferenţele nu sînt substanţiale) nu a atins încă

stadiul de limbă comună (în pofida faptului că este şi limbă literară) în Belgia şi în zonele din Franţa unde se vorbeşte; aici, în plus, nici nu se numeşte „olandeză", *cifiamandă.* Pe de altă parte, s-ar putea spune, într-un anumit sens, că şi engleza este la originea ei un dialect al germanei de jos (anglosaxon) transferat în Anglia.

4.3.2. In fosta Iugoslavie se disting, din punct de vedere lingvistic, trei grupuri dialectale slave: *slovena, sîrbo-croata* şi *macedoneana* (ultima se apropie mai curînd de bulgară). „Statutul" fiecăruia din aceste grupuri este diferit. In Slovenia există o slovenă literară şi comună (în esenţă, limba din Ljubliana), deasupra numeroaselor dialecte locale. In regiunile sîrbe şi croate se deosebesc sub aspect lingvistic trei dialecte: *stokavo, cdkavo* şi *kdjkavo;* dintre acestea unul - *stokavo* - constituie baza limbii comune şi literare a sîrbilor şi croaţilor, dar pe care, din motive de orgoliu naţional, croaţii o numesc „croată" *(hrvatski jezik),* iar sîrbii - „sîrbă" *(srpski jezik).* Cu toate acestea, există anumite diferenţe. Croaţii întrebuinţează *stokavo ijekavo,* în timp ce sîrbii folosesc *stokavo ekavo.* Prin urmare, se poate spune că, din cauza unor diferenţe fonetice şi a altor cîteva de vocabular, pe teritoriul sîrbo-croat există două limbi literare: „sîrba" şi „croata", provenind nu numai din acelaşi grup dialectal, ci chiar din acelaşi dialect. Se va putea, aşadar, spune că un individ vorbeşte „sîrba" sau „croata" şi nu „sîrbo-croata", după cum foloseşte ca limbă comună limba literară a Belgradului sau pe cea din Zagreb. Dar formele dialectale ale lui *stokavo* vor fi fiind sîrbe sau croate ? Pentru a stabili această deosebire nu mai este valabil criteriul lingvistic (căci în conformitate cu acesta ele sînt pur şi simplu „sîrbo-croate") şi trebuie să se recurgă la conştiinţa vorbitorului sau la un criteriu confesional, chiar şi la scriere: se consideră croaţi catolicii (precum şi musulmanii) care folosesc alfabetul latin, iar „sîrbi" - ortodocşii care folosesc alfabetul chirilic. Toate acestea, în ceea ce priveşte teritoriul *stokdvico.* Se pot numi, în schimb, „croate", fără teama de a greşi, dialectele *cdkavo* şi *kdjkavo,* deoarece populaţia care le vorbeşte este aproape în întregime de rit catolic. Adică croaţii vorbesc dialectele *kdjkavo, stokavo* şi *cdkavo* şi utilizează ca limbă literară dialectul *stokavo ijekavo* (folosit ca dialect şi de anumiţi sîrbi, ca muntenegrenii); sîrbii vorbesc dialectul *stokavo* şi utilizează ca limbă literară dialectul *stokavo e'kavo* din Belgrad.

4.3.3. încă şi mai puţin definită este situaţia limbii *macedonene,* care pînă cu puţini ani în urmă exista doar ca grup dialectal aparţinînd, prin multe aspecte, sistemului lingvistic bulgar. Prin constituirea în Federaţia Iugoslavă a unei „Republici Macedonia", a început să se formeze o limbă macedoneană comună şi literară care, cu timpul, ar putea atinge prestigiul de „limbă naţională". Un caz în mare parte analog îl întîlnim în sistemul român. In limba română se disting patru grupuri de dialecte: daco-român, macedo-român, megleno-român şi istro-român. Româna comună şi literară este o formă a daco-românei, mai curînd valahă (în special, sub aspect fonetic). Dar în [fosta] R.S.S. Moldovenească (creată prin anexarea Basarabiei la U.R.S.S.) unii nu au acceptat această limbă comună şi literară şi au acreditat ideea existenţei altei limbi, pe baza formei dialectale *moldoveneşti.* In consecinţă, în [fosta] Republică Sovietică Moldova se pretindea că *limba moldovenească,* deşi din punct de vedere lingvistic nu reprezintă nimic mai mult decît un „subdialect" român, este „limbă" literară şi naţională. Adică, în timp ce moldovenii din Moldova românească folosesc ca limbă comună româna literară, moldovenilor din Uniunea Sovietică s-ar fi vrut să li se impună ca limbă comună şi literară o formă [în parte artificială] bazată pe *graiurile* locale de acolo.

4.3.4. în Franţa, dacă se face abstracţie de aşa-numitul dialect „franco-provensal", există două grupuri de dialecte „galoromanice": dialectele de nord sau „franceza" propriu-zisă, şi dialectele de sud sau „occitane", numite uneori „provensale"(termenul, în acest caz, este impropriu, deoarece aceste dialecte cuprind o zonă mult mai extinsă decît Provence); grupuri cărora în Evul Mediu le corespundeau două limbi literare sau, mai bine zis, două tipuri de limbi literare: *langue d'oil* şi *langue d'oc.* In prezent, în schimb, în Franţa nu întîlnim decît o singură limbă comună şi literară, care este „franceza" comună (ceea ce se numeşte „limba franceză") sau, practic, limba din Ile-de-France (dialectul „francien"), în special al oraşului Paris. Aceeaşi limbă o întrebuinţează şi cei mai mulţi francezi meridionali care, prin urmare, au o limbă comună ce aparţine altui sistem dialectal şi nu propriului lor sistem. In pofida renaşterii literare pe care provensala a avut-o în secolul trecut, cu Mistral şi mişcarea *Fehbnge,* se poate spune că pînă de curînd dialectele *limbii d'oc* (provensala şi dialectele înrudite) erau numai sisteme de vorbire locală fără o limbă comună corespunzătoare. Mai mult, aceeaşi franceză o

folosesc ca limbă comună şi bretonii, care vorbesc dialecte celtice, flamanzii din Pas-de-Calais, care au un dialect germanic, şi bascii din Pirinei, ale căror dialecte aparţin unui sistem de izoglose izolat, preindoeuropean.

4.3.5. Asemănătoare cu a „provensalei" este situaţia *limbii catalane.* In Peninsula Iberică există trei grupuri dialectale neolatine: *galiciano-portughez, spaniol* şi *catalan* (care se extinde şi asupra unei zone din Franţa meridională şi poate fi inclus într-un sistem mai amplu, cel catalano-provensal). In Portugalia există o singură limbă comună şi literară, *portugheza,* corespunzătoare unui unic sistem dialectal; în Spania, în schimb, „spaniola" *(castiliana)* este limba comună a unor populaţii care vorbesc dialecte aparţinînd la trei sisteme neolatine (galicienii, spaniolii propriu-zişi - adică asturienii, leonezii, castilienii, andaluzii, aragonezii etc. - şi catalanii) şi unui sistem pre-indoeuropean (bascii). Dar din ce în ce mai mulţi catalani folosesc ca limbă comună şi literară catalana. In acest caz, ce este catalana? Un dialect sau o limbă? „Castilianiştii" vor spune că este un „dialect spaniol"; „catalaniştii" vor susţine că este o „limbă". Din punct de vedere pur lingvistic, ambele afirmaţii sînt acceptabile, catalana este un „dialect" (sistem regional de izoglose) şi *este* „spaniolă" (întrucît se vorbeşte în Spania); dar este, în acelaşi timp, „o limbă", deoarece „limbă" se numeşte sau se poate numi orice sistem de izoglose. In schimb, conform criteriului existenţei unei limbi comune şi literare, catalana istorică s-a aflat, în momente diferite ale dezvoltării sale, la limita dintre limbă şi dialect: în momentele în care catalana a fost acceptată ca limbă comună şi literară a regiunilor catalane (cum se acceptă din ce în ce mai mult astăzi), s-a vorbit de o „limbă" şi în sens istoric-cultural; în momentele cînd cata-lanismul a decăzut şi catalanii au întrebuinţat ca limbă comună şi literară spaniola (castiliana), catalana a fost o „limbă" doar în sens pur lingvistic, adică un grup dialectal (deşi nu un dialect al sistemului care se numeşte „spaniol", şi încă mai puţin al spaniolei comune care este la originea sa dialectul castilian). Şi s-ar putea spune, de asemenea, că în sens istoric-cultural catalana este o limbă pentru catalanii care o întrebuinţează ca limbă, şi un dialect pentru cei care o folosesc ca dialect.

4.3.6. In Norvegia se vorbesc dialecte germanice aparţinând unui sistem destul de unitar pe care, din punct de vedere strict lingvistic, îl putem numi „limba norvegiană". Dar pe acelaşi teritoriu există două limbi literare şi comune, dintre care una este în mare parte o formă a *danezei.* într-adevăr, din motive istorice (dependenţă politică), în Norvegia s-a folosit mult timp, oficial şi literar, daneza care, puţin modificată, constituie încă baza a ceea ce se numeşte „limba regatului" *(riksmâl).* Dar în ultimul secol s-a constituit, alături de *riksmâl,* o nouă limbă literară şi comună, bazată pe dialecte locale: *landsmâl,* adică „limba ţării"; prin urmare se poate spune că, într-un anumit sens, şi norvegienii se află în situaţia „provensalilor" şi catalanilor, deoarece cel puţin una din cele două limbi comune nu aparţine, la originea sa, propriului lor sistem dialectal. Şi, oricum, ceea ce se numeşte de obicei „limba norvegiană" nu coincide cu ceea ce este norvegiana din punct de vedere pur lingvistic.

5.1. încă şi mai dificil este să stabilim limitele în timp ale unei limbi. Intr-un anumit sens, se poate spune că o limbă nu se iveşte şi nu dispare într-un moment precis, că numai se dezvoltă sau „evoluează": latina nu este, în acest sens, o „limbă moartă", deoarece continuă să trăiască în idiomurile neolatine, sub formele care se numesc galiciano-portugheză, spaniolă, catalană, occitană, franceză, italiană, reto-romană, română. A murit, în schimb, latina comună şi literară, dat fund că nu mai există nici o populaţie care să o întrebuinţeze ca atare. De aceea, se poate spune, convenţional, că latina ca atare se sfîrşeşte în secolele V - VI, adică atunci cînd s-a rupt definitiv unitatea limbii comune în ţările romanice. Cu toate acestea, pînă la formarea - dacă nu definitivă, cel puţin foarte avansată - a limbilor comune şi literare (secolele XII - XIV), ar trebui să vorbim nu de *limbi romanice,* ci de sisteme dialectale romanice. Dar, în fond, aceasta este o chestiune de convenţie şi de comoditate terminologică.

5.2. In acelaşi sens se poate considera cazul graiurilor hispano-americane. *Argentiniana,* de exemplu, este o limbă sau un dialect? Din punct de vedere lingvistic, problema este neesenţială şi inutilă, deoarece cei doi termeni sînt convenţionali şi de multe ori pot fi şi sinonimi. într-adevăr, sub aspect lingvistic se poate vorbi de o „limbă argen-tiniană" şi chiar de o „limbă portenă" [din Buenos Aires]: „argentiniana" este, din punct de vedere lingvistic, un grup dialectal sau o „limbă" (sistem de izoglose), făcînd parte din limba spaniolă comună care, la rîndul său, este o formă a limbii spaniole ca

sistem de dialecte spaniole, acesta aparţinînd sistemului de izoglose neolatine etc. In schimb, din punct de vedere extralingvistic, „argentiniana" nu există ca „limbă", deoarece spaniola comună continuă să-şi păstreze unitatea sa; în pofida diferenţierilor locale, limba oficială continuă să fie spaniola - o spaniolă aproape identică cu cea din Spania (cu toate deosebirile de pronunţie) - şi scriitorii argentinieni continuă să scrie în spaniolă, considerînd ca model „spaniola" zisă „castizo" [adică limba din Castilia, limba spaniolă autentică]. Insă argentiniana ar putea deveni o „limbă", dacă s-ar îndepărta considerabil de unitatea spaniolă, dacă statul argentinian ar ajunge să întrebuinţeze ca limbă oficială un grai local şi dacă scriitorii argentinieni s-ar decide să scrie în „argentiniana" şi n-ar mai scrie în spaniola geaerală. Şi este bine să observăm că toate acestea nu au nimic de a face cu existenţa unei „rase" sau a unei „naţiuni", care sînt concepte, respectiv, unul biologic, iar altul politic, şi nu lingvistice: poate exista o naţiune argentiniana, fără să existe o limbă argentiniana, aşa cum există o naţiune elveţiană fără ca să existe o limbă elveţiană. Tot astfel, există o rasă dinarică, fără ca să existe o limbă „dinarică" şi viceversa, există o limbă germană, fără ca să existe o rasă germană.

6.1. După cum se vede, semnificaţia termenului *limbă* este deseori variabilă în uzul comun şi depinde de diferite criterii mai mult sau mai puţin aplicabile şi, în ultimă instanţă, de convenţii. Prin urmare, utilizarea acestui termen fiind, în fond sau de cele mai multe ori, convenţională, ar fi bine să precizăm sensul pe care vrem să i-1 dăm de fiecare dată cînd îl întrebuinţăm. Astfel, într-o operă de gramatică va fi oportun să precizăm dacă termenul *limbă* vrea să spună *sistem de dialecte* (sau dacă este vorba despre studiul ştiinţific al unui sistem de izoglose, cu toate eventualele sisteme mai mici pe care le cuprinde) ori pur şi simplu *limbă comună* sau *literară* (adică dacă ne referim la un sistem unic de izoglose luat ca model). Şi, pentru a elimina confuziile, s-ar putea, bunăoară, evita în anumite cazuri termenul *limbă* în studiile lingvistice, spunîndu-se, de exemplu, *gramatica spaniolă* sau *gramatica spaniolei,* dacă este vorba de o gramatică a *tuturor* dialectelor spaniole, ceea ce, de altfel, reprezintă o utopie, şi *gramatica limbii spaniole,* dacă se referă la o gramatică a spaniolei comune, ca limbă oficială, naţională şi literară. Aceasta, la rîndul său, nu ar fi decît o convenţie, care ar trebui să fie justificată şi precizată.

6.2.0. In orice caz, ar fi o convenţie oportună, deoarece în lingvistică termenul *limbă* prezintă şi multe accepţii particulare, ca în expresiile: *limbi speciale, limbi artificiale, limbi creole, limbi france* etc.

6.2.1. Se numesc *limbi speciale* vorbirile caracteristice unor grupuri sociale sau profesionale, precum şi limbajele tehnice (de pildă, limba marinarilor, limba pescarilor, limba studenţilor, limba inginerilor, limba muncitorilor metalurgişti etc.) care există, alături de dialecte şi de limbile comune, ca forme speciale ale acestora şi care adeseori se numesc şi *argouri,* cu toate că acest termen este rezervat de multe ori pentru limbajul răufăcătorilor şi, în general, pentru sistemele lingvistice folosite în cadrul aceleiaşi limbi comune cu scopul de a nu fi înţelese de către cei care nu aparţin unei anumite comunităţi sau ca *limbi secrete.*

6.2.2. *Limbile artificiale* smt sistemele lingvistice construite de către unul sau mai mulţi indivizi pe baza limbilor existente istoric cu scopul unei difuzări universale, anume, ca posibile instrumente de înţelegere internaţională, deasupra limbilor naţionale. Aşa sînt, de exemplu, *esperanto, ido, volapuk, interlingua, basic english* etc.

6.2.3. *Limbile creole* sînt limbi comune insuficient învăţate de către populaţiile indigene, în special în teritoriile colonizate, şi care conservă forme, cuvinte şi construcţii aparţinînd limbilor pe care le înlocuiesc (de exemplu, franceza negrilor din Haiti, îndeosebi a claselor inferioare; portugheza utilizată de anumite populaţii africane etc).

6.2.4. *Limbile france* sînt vorbiri care pot aparţine sau nu unei comunităţi, ca dialect sau ca limbă naţională, dar pe care le folosesc populaţii de diferite naţionalităţi şi limbi, îndeosebi în relaţiile lor comerciale şi în alte relaţii cu străinii; astfel, limba *swahili,* o limbă bantu, este utilizată ca limbă francă în Africa centro-orientală; limba *pid-gin-english* (care prezintă şi trăsături de limbă creolă, fiind o engleză cu fonetică şi construcţii în mare parte chineze) se foloseşte ca limbă francă în Asia sud-estică etc.

6.2.5. Toate aceste limbi sînt sisteme care interesează doar într-o anumită măsură lingvisticile particulare (referitoare la „familiile" de limbi) şi lingvistica istorică (deoarece rămîn adesea în afara dezvoltării normale a limbilor sau prezintă dezvoltări specifice), dar ele pot aduce sugestii şi exemple utile lingvisticii generale. Oricum, şi în asemenea

cazuri rămîne valabilă definiţia *limbii* ca sistem de izoglose.

V. REALITATEA LIMBAJULUI

Locul limbajului între activităţile omului. Limbaj şi gîndire. Limbaj şi afectivitate. Aspectul individual şi aspectul social al limbajului. Limbaj şi cultură.

0. Pentru a ajunge să înţelegem poziţiile diferite pe care le întîlnim în lingvistică şi în teoria limbajului, trebuie să examinăm pe scurt cîteva probleme ce se referă la esenţa însăşi a limbajului, probleme mult discutate şi care corespund diverselor moduri de a considera fenomenul lingvistic. După cum se ştie, limbajul este un fenomen extrem de complex: prezintă aspecte pur fizice (sunetele) şi aspecte fiziologice, aspecte psihice şi aspecte logice, aspecte individuale şi aspecte sociale. Prin urmare, lingviştii şi teoreticienii limbajului, în funcţie de orientarea lor filosofică (explicită sau implicită), reliefează unele sau altele dintre aceste aspecte, considerate adesea predominante, în dauna celorlalte.

1.1.1. Logicienii care se ocupă de limbaj şi lingviştii de orientare logicistă acordă atenţie mai ales aşa-numitului „aspect logic" al limbajului, adică aspectului de pură comunicare simbolică a conceptelor: a se vedea, de exemplu, studiile pe care le-a dedicat problemelor lingvistice Bertrand Russell. Ideea fundamentală a logiciştilor care, într-un anumit sens, corespunde celei întîlnite deja la Humboldt, sub numele de *formă internă (innere Sprachform),* dar o „formă internă" înţeleasă ca universală, este aceea a unui „schelet ideal primar şi a priori", pe care fiecare limbă l-ar umple efectiv şi l-ar îmbrăca cu material empiric în mod diferit, supunîndu-se fie unor motive general umane, fie unor motive empirice accidentale şi schimbătoare (Hus-serl). Prin urmare, logiciştii au în vedere, în primul rînd, un limbaj abstract şi nu limbajul ca fenomen istoric, ei ocupîndu-se, în scopuri normative, de studiul unui limbaj „util" din punct de vedere ştiinţific, altfel spus, cît mai adecvat posibil exprimării ideilor (şi nu studiază *limbajul concret,* de care vorbesc lingviştii). Ei studiază limbajul mai ales în raport cu realitatea şi cu faptele de cunoaştere şi mult mai puţin în relaţie cu individul vorbitor. Unul din principalele centre de interes pentru logicişti este cel al concordanţei dintre gramatici şi logică, adică dintre logica limbajului şi logica propriu-zisă.

1.1.2. Tendinţa logicistă se poate întîlni, mai mult sau mai puţin atenuată, în concepţia mai multor lingvişti, chiar şi la cei care, pe de altă parte, admit şi fac să prevaleze idei psihologiste, ca Hermann. Paul *(Prinzipien der Sprach-geschichte,* [Leipzig, 1880]) sau Charles Bally *{Linguistique generale et linguistique frangaise,* [Berna, 1932]); aceasta constituie practic tendinţa predominantă în gramatica tradiţională, care este în mare parte o gramatică logică, bazată în esenţă pe ideea corespondenţei sau echivalenţei între categoriile logice şi categoriile gramaticale.

1.2. La polul opus se află psihologiştii, care adesea consideră limbajul ca ansamblu de fapte pur psihice. Există chiar o vastă ştiinţă numită „psihologia limbajului", cultivată de savanţi iluştri ca H.Delacroix sau Karl Biihler, şi avînd ca obiect toate acele aspecte care în limbaj pot fi considerate fapte psihice, cum ar fi imaginile, intuiţiile şi percepţiile verbale. Rezultatele obţinute de psihologia limbajui sînt foarte importante şi au contribuit substanţial la progresul lingvisticii. Cu toate acestea, este necesar să remarcăm că uneori se merge dincolo de limitele acestei rezonabile şi necesare cercetări a faptelor, ajungîndu-se pînă la a se postula o esenţă pur psihic-afectivă a limbajului şi a se susţine că limbajul este, în ceea ce are esenţial, pură expresie a unei încărcături psihice, fără legătură cu expresia logică a ideilor. Această tendinţă se manifestă şi la alţi lingvişti, ca Vendryes şi, mai ales, la Jespersen, care susţine că, cel puţin la originea sa, limbajul nu avea nimic de a face cu comunicarea, fiind expresie a instinctului de sociabilitate, manifestare a unei încărcături psihice, un anumit tip" de explozie sentimentală, adică un fel de cîntec sau de simplu strigăt prin care un individ lua contact cu alt individ. încă şi mai departe ajunge psihologia *behavio-ristă* care, plecînd în studiile sale de la

comportamentul anumitor animale superioare şi de la anumite fapte de expresie care se înregistrează la acestea, tinde să interpreteze şi activitatea simbolică a omului într-un cadru cauzalist şi de „contexte" de fapte pur psiho-fizice.

2.0. Nici una din aceste două orientări nu poate fi susţinută astăzi, în lumina unei viziuni realiste asupra limbajului şi prin prisma considerării istorice a fenomenelor lingvistice ca fenomene sociale de cultură. Dacă acceptăm definiţia pe care am dat-o faptului concret de a vorbi, adică actului lingvistic, trebuie să recunoaştem în limbaj un aspect logic şi un aspect psihic-afectiv, care se interferează şi pot prevala în mod alternativ, dar fără a ajunge la excludere reciprocă.

2.1.1. Din acelaşi motiv pentru care am caracterizat limbajul ca fenomen ce implică participarea a cel puţin două persoane, nu putem ignora nici aspectul comunicării, care poate fi comunicare a unor sentimente, dar şi a unor idei, a unor concepte, adică a faptelor de cunoaştere raţională. Mai mult chiar: este neîndoios că limbajul poate fi considerat ca formă fundamentală a activităţii noastre cognitive, într-adevăr, experienţa noastră în ceea ce priveşte realitatea se elaborează prin mijlocirea activităţilor raţionale de a cunoaşte şi de a discerne, iar acestea se manifestă în semnele lingvistice, cu ajutorul cărora (prin semnificaţiile lor) ne referim la realitatea extralingvistică ca la ceva „ştiut". Semnele lingvistice organizează formal cunoaşterea noastră asupra realităţii, dat fiind că ele nu sînt elemente pur „monstrative" [designative], ci simbolice şi generalizatoare, adică nu desemnează indivizi, experienţe izolate, ci semnifică genuri, clase, ori concepte generale elaborate de raţiune. Este un fapt incontestabil că pînă şi entităţile particulare sînt desemnate în limbi cu ajutorul „universaliilor" (adică numele cu care ne referim la indivizi sînt nume de clase: numim un obiect particular *casa,* cu un nume care este cel aJ clasei respective), fapt pentru care, în actele concrete de vorbire, efectuăm în mod constant o operaţie logică, aceea de a afirma implicit includerea unui individ în genul său. Datorită acestei conexiuni intime dintre limbaj şi cunoaştere, este evident că nu putem face abstracţie de logică în examinarea limbajului: semnele, în calitate de simboluri, sînt produse ale unei activităţi care poate fi numită „logică" şi servesc ca instrumente pentru altă activitate, de asemenea „logică".

2.1.2. Aceasta nu justifică însă o considerare pur logi-cistă a limbajului şi cu atît mai puţin afirmarea unei pretinse identităţi între categoriile logice şi categoriile gramaticale. Cu adevărat, limbajul nu este ceva care să se refacă integral în fiecare act de vorbire, ci este şi fapt tradiţional, în mare parte „automatizat", deoarece operaţia cognitivă nu se repetă în totalitatea sa de fiecare dată cînd se vorbeşte, ci actele lingvistice se creează după modele anterioare şi prin analogie cu acte lingvistice asemănătoare, apar-ţinînd aceluiaşi sistem.

Să considerăm, de exemplu, categoria gramaticală a genului. Evident, genul gramatical - în limbile în care acesta există - corespunde genului natural (sex) doar cînd este vorba de persoane *(profesor - profesoară)* sau, în general, de fiinţe animate; dar nici chiar în acest caz corespondenţa nu este constantă (de exemplu, nu există un feminin pentru spân. *„armadillo"* [ca în rom."ţînţar" sau „viezure"]). Oricum, în cazuri asemănătoare, gramatica este mai mult sau mai puţin de acord cu logica. Dar nu există nici un temei logic real pentru a spune *masă,* cu un nume de genul feminin, şi, într-adevăr, germanii şi ruşii desemnează acelaşi obiect prin intermediul unor nume masculine *(Tisch, stol).* Probabil, aşa cum ne învaţă lingvistica indoeuropeană, au existat cîndva motive de imaginaţie sau de fantezie, ori mitologice, datorită cărora exista un concept de gen „natural" şi în cazul obiectelor inanimate. Astfel, după cum observă cu acuitate Meillet, în limbile indoeuropene întîlnim, ca desemnări ale focului, un termen mai vechi, masculin (de tipul lat. *ignis),* care urcă probabil într-o epocă în care focul era conceput ca principiu masculin, ca forţă virilă, şi alt termen mai recent, neutru (de tipul gr. *pyr),* corespunzător unei conceperi a focului ca fenomen inanimat. Se poate remarca de asemenea că soarele, conceput ca fecundator al pămîntului, anume ca principiu masculin, avea în limbile indoeuropene mai vechi nume de gen masculin (lat. *sol,* gr. *helios),* în timp ce pămîntul, conceput ca element generator fecundat de soare, avea nume feminine (lat. *terra,* gr. *ge).* Dar aceste motivaţii au fost aproape total uitate în tradiţia culturală a indoeuropenilor: astăzi soarele are nume masculine în limbile romanice (sp. port. *sol,* it. *sole,* fr. *soleil,* rom. *soare),* în timp ce în germană este feminin *(die Sonne),* iar în limbile slave neutru (rus. *solnce,* sîrbo-cr. *sunce); luna,* din contră, are nume feminine în limbile romanice şi nume masculin în germană *(derMond).* Pe lîngă

aceasta, chiar dacă este posibilă o asemenea cercetare în cazul unui număr redus de cuvinte, este imposibil să ajungem să înţelegem în fiecare caz raţiunea „logică" originară, dacă va fi existat vreuna, a genului gramatical. Şi, pe de altă parte, ştim deja că ceea ce contează în limbi este modelul după care se creează actele lingvistice noi, deoarece cuvintele, într-un sistem lingvistic, nu se prezintă izolat, ci reunite în categorii analogice, a căror structură adesea nu depinde de semnificatul lor, ci de aspecte pur morfologice. In felul acesta, în spaniolă, *armadillo* este de genul masculin pentru că intră în categoria substantivelor terminate în -o, care au în general acest gen în spaniolă, în timp ce alt nume al aceluiaşi animal, *mulita,* este de genul feminin pentru că aparţine categoriei substantivelor în *-a;* un nume de formaţie relativ recentă ca *bombardeo* este de genul masculin ca şi celelalte nume în -eo, în timp ce *cotizacion,* deşi ţine de acelaşi tip semantic, este feminin, pentru că prezintă o desinenţă tipic feminină. Dar este neîndoielnic că, fără să-şi modifice semnificatul, aceleaşi nume îşi vor schimba genul dacă îşi schimbă desinenţa, dacă, de exemplu, s-ar spune *bombardizacion* şi *cotizamiento [ci.* în rom. *aşezare, aşezămînt].* Din motive analoge, în germană, unde toate diminutivele (terminate în - *chen* şi *-lein)* sînt neutre, pînă şi concepte eminamente feminine ca „domnişoară" şi „fată" sînt denumite prin neutre *(Frdulein, Mădchen)* numai pentru faptul că sînt diminutive. Din toate acestea deducem că limba, deşi reflectînd în mod evident gîndirea, nu urmează legile acesteia, pe de o parte din cauza aspectului său de sistem tradiţional, iar pe de altă parte din cauza aspectului său afectiv, „stilistic", care este adesea metaforic: un exemplu ca acela al versurilor lui Goethe citate de Vossler - „Cenuşie e orice teorie, dar verde pomul auriu al vieţii" - poate fi din punct de vedere logic „absurd", dar sub raport lingvistic este corect şi se justifică din plin pe plan poetic, datorită caracterului său metaforic.

2.2.1. Orientarea psihologistă necesită la rîndul ei mai multe rectificări. In primul rînd, pentru că limbajul este forma unui conţinut cognitiv, constituit prin intermediul unor operaţii logice; în al doilea rînd, fiindcă limbajul este o funcţie socială. într-adevăr, deşi, ca fenomen de cunoaştere, limbajul poate fi interpretat sub aspect psihologic (dat fiind că orice act cognitiv implică un proces psihic), în nici un caz nu se poate afirma că elementul predominant în mod constant în limbaj este factorul „afectiv", cu care raţiunea n-ar avea nimic de-a face. Fără îndoială, atunci cînd vorbim, noi exprimăm şi fapte afective; şi se poate chiar admite existenţa unei convenţii afective sau „stilistice", a unui limbaj „emotiv", diferit de limbajul pur „enunţiativ". Dar şi limbajul emotiv se exprimă în simboluri care sînt produse ale unei operaţii logice şi produce, la rîndul său, simboluri care, golite de orice încărcătură emotivă, trec în limbajul enunţiativ, de pură comunicare. Dat fiind că limbajul este un fapt social pentru care e nevoie de cel puţin doi indivizi şi a cărui condiţie primă este comunicarea, în nici un caz nu putem accepta că ar fi constituit din simple manifestări de încărcături psihice strict individuale: chiar atunci cînd exprimăm astfel de „încărcături", nu putem s-o facem cu simboluri personale, dat fiind că simbolurile, pentru a fi comunicabile, trebuie să se adapteze la o normă care să fie acceptabilă şi pentru ceilalţi membri ai comunităţii noastre cărora le vorbim. Inteligibilitatea constituie condiţia primă şi indispensabilă a limbajului. Putem admite că, la origine, limbajul a avut acest caracter de pură expresie afectivă, de simplă „luare de contact" motivată prin instinctul de sociabilitate, după cum afirmă Jespersen; dar este greu să umplem hiatul dintre acest „limbaj" primitiv şi limbajul uman propriu-zis, pentru că tocmai ceea ce deosebeşte limbajul uman de pseudolimbajul animal este faptul că primul reprezintă o comunicare simbolică bazată pe norme acceptate de o comunitate: dacă limbajul a fost vreodată simplă manifestare individuală, simplă luare de contact, trebuie să spunem că pe atunci nu era încă limbaj, în sensul pe care îl dăm de obicei acestui termen.

2.2.2. încă şi mai discutabil este punctul de vedere *behaviorist.* Fără îndoială, limbajul este şi fapt psihofizic şi există un aparat psihofizic care îl condiţionează. Dar faptul central al activităţii lingvistice este situat dincolo de limita pînă unde pot să ajungă fiziologia şi psihologia, căci constă în facultatea eminamente spirituală de a stabili o conexiune funcţională între un semnificant şi un semnificat şi corespunde unor operaţii ale raţiunii, cum sînt faptul de a cunoaşte şi faptul de a distinge (Pagliaro). Nu există, prin urmare, o analogie posibilă între aşa-numitele „semne" aparţinînd contextelor de fapte, în planul cauzalităţii, şi semnele limbajului uman, care se află în planul finalităţii: legătura între semnificant şi semnificat nu este deloc o relaţie cauzal necesară, ci este

creaţie umană. Tot aşa, nu se pot stabili analogii efective nici între expresiile înregistrate la animalele superioare şi limbajul uman, care nu constă numai în a se exprima pe sine însuşi, ci şi în a comunica prin simboluri. Animalele, deşi au capacitatea de a manifesta anumite stări psihice şi de a lua contact între ele, *nu vorbesc,* adică în expresiile lor nu există simboluri, lipseşte referinţa la obiecte prin intermediul conceptelor, într-un cuvînt, nu apare capacitatea de *a semnifica,* trăsătură sine qua non a limbajului uman.

3.1.1. Altă problemă mult discutată este cea a aspectului individual şi a aspectului social al limbajului. Şi în acest caz faptul că se accentuează mai mult sau mai puţin unul sau altul dintre aspecte depinde de concepţia individuală şi de orientarea teoretică a fiecărui lingvist. Sînt lingvişti care consideră *limba* drept realitate unică sau, cel puţin, ca unică realitate care poate fi studiată sub aspect ştiinţific, adică cei care iau în considerare aproape în exclusivitate aspectul social al limbajului. Aceştia sînt lingviştii pe care i-am putea numi „sociologişti", a căror poziţie se prezintă prin excelenţă extremistă atunci cînd se întemeiază pe doctrine care consideră societatea deasupra individului, de exemplu marxismul (cf. Marcel Cohen, *Le langage [: structure et evolution,* Paris, 1950]). La polul opus se află lingviştii idealişti, cum ar fi Karl Vossler, care ia în considerare în primul rînd, şi aproape în exclusivitate, aspectul individual al limbajului, adică actele lingvistice individuale. Există, de asemenea, o poziţie intermediară, ca aceea a lui Ferdinand de Saussure, care consideră limbajul drept fenomen cu două faţete, una individuală şi alta socială: vorbirea *(parole)* ar constitui domeniul absolut al individului, în timp ce limba *(langue)* ar aparţine societăţii; iar între aceste două planuri ar exista o relaţie doar în sensul în care vorbirea îşi deduce materialul din limbă şi, pe de altă parte, elemente ale vorbirii fac parte din limbă ("nimic nu există în limbă care să nu fi existat înainte în vorbire").

3.1.2. Acestei concepţii dualiste, care practic recunoaşte în limbaj două realităţi concrete, Otto Jespersen îi opune un punct de vedere unitar, monist, deoarece pentru el există numai vorbirea, fenomen în acelaşi timp individual şi social (creaţie individuală condiţionată şi determinată social), iar limba nu este decît generalizarea ("pluralul") vorbirii. Vorbirea constituie, după Jespersen, o activitate individuală, dar totodată o deprindere socială, născută în societate şi determinată de ea, ca şi celelalte fenomene numite „sociale" (de exemplu, moda). Aceasta este, fără îndoială, poziţia care se apropie mai mult de realitatea efectivă a fenomenului lingvistic. De fapt, actul lingvistic este un act individual, fiind creaţie a unui individ şi corespunzînd unei intuuii personale, în fiecare caz inedită; dar este concomitent şi act social, adică determinat social, dat fiind că semnele pe care le folosim nu le inventăm „ex novo" în fiecare caz particular, ci doar le recreăm pe baza unor modele acceptate de către o comunitate şi inteligibile în aceasti comunitate.

3.1.3. Din cele spuse rezultă cu suficientă claritate că cele două puncte de vedere extreme, cel sociologist şi cel individualist, nu sînt ireconciliabile. Mai mult chiar, putem spune că în ultimii ani, îa special în Italia, lingvistica le-a şi conciliat, considerîndu-le la fel de necesare şi indispensabile într-o cercetare care vrea să ţină seama de realitatea concretă a limbajului. într-adevăr, este necesar şi posibil să studiem limbile ca sisteme aparţinînd unor anumite comunităţi (aspectul social), însă fără a ignora faptul că limba este o abstractizare ştiinţifică sau un obiect ideal: un sistem de izoglose constituit pe baza actelor lingvistice (aspectul individual), acte din care limba însăşi se „alimentează" şi prin care se realizează într-o formă concretă.

3.2.1. Ideea importantă pe care trebuie să o reţinem din orientarea sociologistă este că limbajul poate exista numai într-o comunitate. Dar limitele înseşi ale comunităţii, după cum observă pe drept cuvînt Jespersen, sînt convenţionale. In realitate, un individ nu aparţine unei singure comunităţi, ci unui număr variabil de comunităţi şi îşi schimbă felul de a vorbi conform comunităţii unde se află. Comunitatea poate fi atît nucleul familial, cît şi o comunitate profesională, una regională sau naţională şi, uneori, o comunitate supraregională sau supranaţională ca, de exemplu, în cazul limbii spaniole, vorbită nu numai în Spania, ci şi în toate ţările hispano-americane. Anumitor comunităţi le corespund sisteme distincte de izoglose şi, conform celor afirmate deja, dacă se lărgesc limitele comunităţii, se micşorează proporţional numărul de izoglose sau acte lingvistice comune ("limba"). In funcţie de comunitatea în care se află sau se situează, individul se supune anumitor norme, unei anumite convenţii care poate fi explicită, ca aceea a oricărei comunităţi profesionale (aceasta este situaţia limbajelor tehnice), sau implicită,

ca în cazul oricărui limbaj netehnic, ca de exemplu, limbajul familial, excluzînd cazul *argoului,* în care convenţia de a folosi anumite semne incomprehensibile pentru cei care nu aparţin comunităţii respective se prezintă în general explicită.

3.2.2. Comunitatea, după cum am spus, ne impune o anumită normă, un anumit sistem; şi fiecare vorbitor are sentimentul a ceea ce constituie norma în comunitatea în care se află. Dar sentimentul vorbitorului poate fi şi un sentiment greşit, adică poate să nu corespundă realităţii obiective, normei în general acceptate. De aici rezultă că vorbitorul poate folosi un semn cu un semnificat care nu este cel general acceptat *(schimbare semantică),* că poate să-i dea un conţinut fonic deosebit de cel pe care îl are în mod normal în comunitate *(schimbarefonetică),* sau că poate să creeze un semn conform unui model deosebit de acela pe care comunitatea îl foloseşte în mod normal *(schimbare analogica).*

4.1. Comunităţile idiomatice trebuie să fie considerate şi în calitate de *comunităţi culturale,* deoarece fiecăreia dintre acestea îi corespunde un anumit grad şi un anumit patrimoniu de cultură care, într-o formă sau alta, se reflectă în mod sigur în limbă. Eroarea în care cădea în general şcoala numită a neogramaticilor, care a dominat lingvistica în ultimul sfert al secolului trecut şi în primele decenii ale secolului nostru, era aceea de a considera istoria limbilor ca independentă de istoria culturală şi socială a popoarelor sau, cel puţin, ca o istorie autonomă. Fireşte, limbile constituie, pînă la un anumit punct, tradiţii autonome, dar, în acelaşi timp, se află într-o complexă reţea de relaţii cu fapte şi tradiţii de natură extralingvistică. Limbile există şi se dezvoltă nu numai în virtutea raţiunilor interne ale echilibrului lor ca sisteme (relaţii structurale), ci şi, mai ales, în relaţie cu alte fenomene de ordin spiritual şi social: limba este intim legată de viaţa socială, de civilizaţie, de artă, de dezvoltarea gîndirii, de politică etc; într-un cuvînt, de întreaga viaţă a omului. Prin urmare, lingvistica actuală, în special prin lucrările lui V. Thomsen şi P. Kretschmer, pe de o parte, şi ale lui Vossler şi ale mai multor lingvişti italieni, pe de altă parte (precum şi datorită dezvoltării lingvisticilor particulare, cum e cea romanică, domeniu care a beneficiat de surse mai numeroase şi respectiv de mai multe posibilităţi pentru a urmări limbile în dezvoltarea lor) a ajuns să considere istoria limbii ca inseparabilă de istoria politică şi culturală, ca un aspect al istoriei spirituale sau culturale sau, mai mult chiar, ca fiind istoria însăşi a spiritului uman făcută din punct de vedere lingvistic, pe baza materialului de cercetare pe care îl oferă limbile. Aceasta înseamnă o remarcabilă aplicare a punctului de vedere istoric în lingvistică, deoarece, aşa cum vom vedea, de multe ori istoria formală a semnelor lingvistice nu coincide cu istoria lor culturală: un semn care formal are o anumită origine poate avea o origine culturală cu totul diferită.

4.2.1. Este, prin urmare, extrem de util să studiem istoria generală a umanităţii pentru a stabili în ce mod aceasta a determinat sau, cel puţin, a condiţionat schimbările lingvistice. Dar, pe de altă parte, trebuie să precizăm de la început că istoria limbilor nu este perfect paralelă cu istoria socială şi culturală. Limbile sînt fenomene mult mai complexe decît diferitele forme ale civilizaţiei. Aşa, de exemplu, în aceeaşi formă de civilizaţie contemporană şi în aceeaşi Europă, întîlnim o limbă în cel mai înalt grad „analitică" şi aproape de tipul „izolam", ca engleza, şi limbi tipic „sintetice", cu o flexiune bogată şi complexă, ca poloneza sau rusa. Aceasta se întîmplă pentru că limbile au şi o istorie proprie care nu corespunde celorlalte secţiuni ale istoriei socio-culturale sau, mai bine zis, corespunde numai istoriei socio-culturale a unei anumite comunităţi, şi încă numai parţial. In forma noastră de civilizaţie este, de exemplu, universal comun obiectul *casă.* Dar casa nu are acelaşi nume în toate limbile. Avem : sp., port., it. *casa,* rom. *casă,* faţă de germ. *Haus,* engl. *house,* suedeză *bus,* rus., ceh., pol., *dom,* sîrbo-cr. *kuca, bulg. kăsta,* alban. *shtepi,* gr. *spiti* etc. şi fiecare din aceste forme se justifică în exclusivitate în sistemul lingvistic căruia îi aparţine. In general, nu se poate spune altceva decît că, existînd obiectul „casă", va fi trebuit să existe şi un termen pentru a-1 desemna. Neam aştepta, cel puţin, să întîlnim acelaşi cuvînt în limbile aparţinînd aceleiaşi familii, dar - aşa cum în „familia" slavă întîlnim pe de o parte bulg., sîrbo-cr. *kăsta* , *kuca* (la origine acelaşi cuvînt), iar pe de altă parte întîlnim *dom* - în „familia" limbilor romanice constatăm că franceza, din motive aparţinînd istoriei sale particulare (rezultatul lat. *casa* este în franceză prepoziţia *chei),* are un cuvînt diferit de cel romanic general: *maison,* din lat. *mansionem.* O instituţie eminamente culturală ca *teatrul,* observă Meillet, este caracteristică civilizaţiei noastre şi, dată fiind originea sa greacă, ne-am aştepta să

întîlnim pentru desemnarea sa, cel puţin în limbile europene, forme ale aceluiaşi cuvînt. într-adevăr, acest cuvînt apare în toate limbile romanice şi germanice, precum şi în aproape toate cele slave; dar unele limbi slave exprimă acelaşi concept prin cuvinte proprii, create cu materialul lor lingvistic particular, din motive de „purism" lingvistic: în cehă se spune *divadlo,* iar în sîrbo-croată - adică în unul şi acelaşi sistem lingvistic - întîlnim două cuvinte diferite: *kazaliste,* în croată şi *pozoriste,* în sîrbă.

4.2.2. Important în aceasta privinţă este, după cum am spus, să remarcăm că adeseori istoria formală a semnelor nu coincide cu istoria lor culturală şi că, în consecinţă, istoria completă a unui semn lingvistic nu se poate face decît în relaţie cu conceptul pe care semnul îl desemnează. In felul acesta, multe din cuvintele pe care le folosim în limbile romanice şi care sînt formal de origine latină au un conţinut cultural care nu este latinesc, ci grecesc. Un cuvînt ca *magndnimo* este formal latin, dar din punct de vedere cutural este grec, pentru că în latină reprezenta o simplă traducere a modelului grec *makrothymos; caz* (din lat. *casus)* este o traducere (un „calc") al *gr.ptosis,* la fel ca o întreagă serie de alţi termeni gramaticali, ca *genitiv, acuzativ, accent* etc; iar din lat. *causa* avem în spaniolă, pe de o parte, *cosa* (cu sensul originar latin, pur obiectiv) şi, pe de altă parte, *causa,* cu sensul filosofic al grecescului *aida.* In acelaşi sens s-au făcut studii, de exemplu, pe marginea influenţei creştine asupra vocabularului grec transmis apoi şi altor limbi, uneori şi formal, dar alteori numai cultural (sub aspect semantic: adică s-a atribuit un semnificat greco-creştin unor cuvinte autohtone); astfel, semnificatul special pe care îl dăm cuvîntului *virgen* [fecioară] se datorează întîi de toate faptului că a fost raportat de creştinism la mama lui Isus.

4.2.3. In general, cercetarea culturală cu privire la limbaj nu se poate efectua global pentru un întreg sistem, ci, dimpotrivă, la început trebuie să se facă pentru fiecare cuvînt separat, deoarece fiecare cuvînt are propria lui istorie; ulterior se pot stabili însă izoglose lingvistic-culturale care ne vor revela măsura influenţelor culturale între limbi. Uneori, după cum am afirmat, influenţa culturală coincide cu cea formală: se preia un cuvînt ca fapt fonic şi ca fapt semnificativ; este ceea ce avem în spaniola din Rio de la Plata în cazuri ca *club, ticket* sau *living,* cuvinte luate din engleză. In general, cînd este vorba de lucruri nou inventate sau de concepte filosofice noi, de cuvinte noi aparţinînd limbajelor tehnice, întîlnim adesea în diferite limbi acelaşi cuvînt material, mai mult sau mai puţin adaptat. Dar există adesea şi cazuri cînd conceptul este desemnat prin cuvinte de formaţie analogă, dar din punct de vedere material diferite, adică formate cu materialul propriu fiecărei limbi; este ceea ce se numeşte *calc lingvistic.* Astfel sînt, de exemplu, cazul lui *magndnimo* (calc după model grec) şi cel al *sp.ferrocarril,* fr. *chemin defer,* it. *ferrovia,* rom. *cale ferată,* calcuri din germ. *Eisenbahn* (literalmente „drum de fier"). Pe de altă parte, germana conţine o cantitate enormă de calcuri latine şi neolatine.

4.3.1. Rezultă din cele spuse că trecerea unui fapt lingvistic de la o comunitate la alta se datorează în general unor motive eminamente culturale. O limbă este o deprindere, un „obicei" care se învaţă prin imitaţie; şi în general se imită ceea ce e „mai bun", ceea ce e „superior" sau, cel puţin, ceea ce se consideră astfel. Limba este, în acest sens, asemănătoare modei, iar fenomenele lingvistice se răspîndesc în acelaşi fel ca şi fenomenele modei. Imitaţia poate să se supună adesea unor raţiuni „stilistice" (se consideră că un semn utilizat de către o altă comunitate este mai expresiv, în general sau în anumite circumstanţe), dar în fiecare caz există motive de prestigiu cultural, deşi ceea ce numim „prestigiu cultural" este astăzi un concept foarte elastic. Ţăranul poate imita limbajul locuitorului de la oraş din considerentul că acesta este mai cult sau, oricum, „mai bun" decît al său; dar se poate întîmpla şi contrariul, din simplul motiv că locuitorului de la oraş îi lipsesc, în propria sa tradiţie, cuvinte pentru anumite noţiuni şi obiecte care aparţin mediului ţărănesc. O limbă de cultură ca spaniola a dat limbii basce un număr enorm de termeni abstracţi şi de termeni care desemnează clase (de exemplu, cuvîntul pentru a desemna generic „arborele": se pare că, anterior împrumutului, basca nu avea un termen pentru a desemna arborele ca gen, ci numai termeni pentru diferitele specii de arbori ca stejarul, fagul etc), pe de altă parte, însă, spaniola a luat multe cuvinte din limbile indigene din America., inferioare ei din punct de vedere cultural, în special pentru a desemna concepte pe care spaniolii, ajungînd în Lumea Nouă, nu le cunoşteau (nume de animale, de plante indigene etc).

4.3.2. Copilul învaţă în general limba de la părinţii săi, care îi transmit norma dominantă în comunitatea lor. Dar şi părinţii învaţă ceva de la copii, mai ales din motive

„stilistice", adică socotesc că anumite cuvinte infantile sînt mai afective, mai tandre şi mai adecvate pentru a exprima anumite relaţii proprii familiei, ceea ce explică acceptarea şi răspîndirea lor în toate limbile. Astfel, *mama* şi *papd* sînt la origine termeni ai limbajului infantil, în timp ce *madre* [mamă] şi *padre* [tată] sînt termeni ai adulţilor. Totodată se încorporează în limbă şi diminutivele numelor proprii, aşa-numitele *hipocoristice,* de origine infantilă, ca *Lola, Pepe, Paco* [în rom. *Nelu, Sandu, Costicâ,* etc]

VI. LIMBĂ ŞI SOCIETATE

Comunităţile lingvistice. Limbă şi naţiune. Limbă şi rasă. Limbă şi religie.

1.1. Vorbind despre aspectul social al limbajului, am văzut că fenomenele lingvistice concrete sînt acte individuale condiţionate şi determinate social, că ele trebuie deci să se supună, cel puţin pînă la un anumit punct, la ceea ce constituie normă în comunitatea în care sînt produse. Am văzut totodată că individul vorbitor nu aparţine unei singure comunităţi şi că limitele comunităţilor sînt în esenţă convenţionale: putem lua în considerare comunităţi care să cuprindă o familie, un cartier, un oraş, o regiune etc. şi, din alt punct de vedere, comunităţi corespunzătoare diferitelor straturi sociale şi culturale. Fiecărei comunităţi îi corespunde în mod necesar un anumit sistem de izoglose ("limbă"), mai mult sau mai puţin diferit de cel care se constată în alte comunităţi: astfel, aceeaşi persoană nu foloseşte acelaşi limbaj acasă, la şcoală, în mediul său profesional.

1.2. Dar, tocmai de aceea, între diferitele comunităţi constituite în cadrul aceluiaşi sistem lingvistic există numeroase interferenţe, cu treceri de semne de la o comunitate la alta. Din motive „stilistice" (exigenţe referitoare la o mai mare expresivitate) sau din simple motive materiale, de ignoranţă, de comoditate, de lene intelectuală, un individ poate întrebuinţa, într-una din comunităţile căreia îi aparţine, anumite semne proprii altora, iar aceste semne se pot răspîndi în mediul nou în care se folosesc. Există, aşadar, în interiorul aceluiaşi sistem lingvistic, fenomene pe care am putea să le numim *împrumuturi interne:* din dialect în limba comună, din limba comună în dialect, din limbajele speciale şi din *argouri* în limba comună şi viceversa; aşa, de exemplu, în spaniola din Rio de la Plata, un cuvînt *capibe,* „copil, băiat", este la origine un cuvînt de *argou* (din vorbirea răufăcătorilor) intrat şi în limbajul familial. Prin urmare, este deosebit de interesant să cercetăm originea socială a semnelor, deoarece semnele pe care le întîlnim într-un sistem la un moment dat pot să fi aparţinut înainte altor sisteme (altor comunităţi sociale), fapt ce ne explică adesea particularităţile pe care le pot prezenta în formă sau în semnificaţie. Astfel, *caballus* şi *testa* erau la început, în latină, cuvinte „argotice", însă au trecut ulterior în limba comună, dată fiind marea lor expresivitate, fapt ce explică răspîndirea lor în limbile romanice, în locul cuvintelor clasice *equus* şi *caput* (rom. *cal,* fr. *cheval, tete;* sp. *caballo;* it. *cavallo, testa)* şi acceptarea schimbării semnificatului pe care au suferit-o (însemnau la origine „mîrţoagă" şi „oală"; adică în cazul lui *testa,* în latină s-a întîmplat ceea ce în spaniola din Rio de la Plata ar putea să se întîmple cu *mate* în locul lui *cabeza).*

2.1. Se spune adesea că societatea impune vorbitorului semnele pe care trebuie să le folosească. Lucrul acesta 1-a exprimat într-un mod întrucîtva paradoxal Ferdinand de Saussure cînd a remarcat că vorbitorul nu poate să schimbe semnul, dat fiind că acesta îi este impus, dar că, pe de altă parte, vorbitorul schimbă semnele, le inventează, iar semnele create în vorbire trec mereu în limbă. Această afirmaţie, care pare să conţină o contradicţie evidentă, reflectă, la rigoare, realitatea însăşi a limbajului. De fapt, vorbitorul îşi creează semnele conform normelor în vigoare în comunitatea sa şi nu le poate nicidecum selecta după criterii pur arbitrare, fiindcă în acest caz ar contraveni finalităţii limbajului care este interco-municarea; individul ar rămîne izolat în interiorul comunităţii sale şi ar provoca în rîndul acesteia reacţii supărătoare. Se ştie că aşa cum în fenomenele de modă devine ridicol cineva care nu se îmbracă „la fel ca ceilalţi", tot aşa şi în ceea ce priveşte limbajul, nu numai că rămîne neînţeles, dar adesea devine ridicol cineva care nu vorbeşte „ca celelalte persoane" dintr-un anumit mediu. Cu toate aces-tea, în actele lingvistice individuale există mereu o porţiune de invenţie personală, dar invenţia nu poate depăşi anumite limite şi trebuie să fie acceptată de mediul în care se

produce. Actele lingvistice inedite care se îndepărtează de modelele lor existente în sistemul tradiţional trebuie să respecte anumite norme ale sistemului însuşi şi, ca să se răspîndească şi să devină la rîndul lor elemente ale sistemului, trebuie să fie acceptate de comunitatea respectivă. Este ceea ce se observă de obicei cînd spunem că uzul „consacră" formele şi termenii noi. Aşa, de exemplu, se spune că termenul *atardecer* a fost inventat de către Nunez de Arce; dacă e adevărat, fără îndoială cuvîntul s-a răspîndit, pe de o parte, pentru că nu era aberant în interiorul sistemului spaniol (deoarece făcea pereche cu cel existent deja, *amanecer)* şi, pe de altă parte, pentru că invenţia a fost acceptată de către alţi indivizi, ajungînd în acest fel să devină element constitutiv al sistemului. Dar nu rezultă că cineva ar fi acceptat termenul *ombrajoso* pentru *sombrio, umbroso,* creat de Azorin pe modelul fr. *ombrageux* (care, de altfel, înseamnă altceva); tot aşa n-a fost acceptat nici termenul *solidariedad* al lui Andres Bello, deşi format în mod regulat după modele spaniole ca *contrariedad, arbitrariedad:* în acest caz, uzul a acceptat *solidaridad* al cărui model este francezul *solidarite.* Deci comunitatea lingvistică exercită asupra vorbirii o dublă acţiune, un dublu „control": limitează invenţia şi, pe de altă parte, acceptă sau respinge inovaţiile, în conformitate cu anumite norme greu de cercetat şi care, în general, sînt legate de motive de prestigiu cultural, însă şi de motive de claritate a expresiei, de comoditate, de expresivitate etc.

2.2. Deprinderile şi obiceiurile care sînt în vigoare într-o comunitate favorizează răspîndirea anumitor expresii şi elimină din uz altele. In felul acesta, s-a observat că revoluţiile sociale şi politice implică adesea profunde revoluţii lingvistice, cel puţin în ceea ce priveşte vocabularul: în fosta Uniune Sovietică exista o întreagă serie de termeni care intraseră în uzul comun şi zilnic şi care aparţineau lexicului specific „revoluţiei socialiste". Se ştie, de asemenea, că limbajul politic al guvernelor totalitare este diferit de acela al guvernelor democrate şi că, în general, vocabularul reflectă natura societăţii în care se foloseşte. Vocabularul comun indoeuropean, de exemplu, ne face să ne gîndim la o societate patriarhală *buzată,* pe „familia mare" (sau pe „clanul familial") şi caracterizată printr-o organizare eminamente aristocratică. Obiceiurile sociale au totodată efectul de a elimina din uz anumiţi termeni consideraţi vulgari, sau prea brutali, sau ireverenţioşi: este vorba de fenomenul numit, în formele sale mai ample, „interdicţie de limbaj" (se evită, de exemplu, numele uzuale ale anumitor boli, ale anumitor părţi ale corpului, ale anumitor acte fiziologice etc), fenomen care, atunci cînd intră în relaţie cu fapte de natură religioasă, cu superstiţii, credinţe etc, se numeşte mai adecvat „tabu lingvistic", foarte răspîndit în societăţile numite „primitive", dar care, în parte, se întîlneşte şi în limbile comunităţilor civilizate (constituie, de exemplu, un tabu lingvistic evitarea sau înlocuirea prin expresii metaforice a numelor uzuale ale lui Dumnezeu sau ale diavolului). Astfel, s-a observat că cel puţin o parte din popoarele indoeuropene (bunăoară, slavii) au substituit prin expresii metaforice numele vechi al *ursului* (de tipul lat. *ursus,* gr. *drktos);* că, în timp ce cuvîntul pentru *picior* este acelaşi în cea mai mare parte din limbile indoeuropene, cel pentru *mînâ* este diferit în fiecare grup de limbi, ca urmare, fără îndoială, a unei interdicţii de limbaj. Alte exemple bine cunoscute sînt cele ale lat. *laevus* „stîng" şi al lat. *mustela,* „nevăstuică", înlocuite respectiv prin alte cuvinte latine sau prin împrumuturi (sp. *izquierdo,* it. *sinistra,* fr. *gauche,* rom. *stîng)* şi prin cuvinte afective care revelează intenţia omului de a se împrieteni cu animalul şi de a evita prejudiciile răzbunării lui (sp. *comadreja,* fr. *belette,* it. *donnola,* rom. *nevăstuică).*

3.1. Am considerat pînă acum comunitatea în sensul general al cuvîntului, ceea ce implică numai limite convenţionale şi nu fixe. Deseori însă, mai ales în privinţa „limbilor" istorice, în sensul cel mai uzual al acestui termen, comunitatea se identifică cu naţiune a. E bine totuşi să atragem atenţia că conceptul de 'naţiune' nu e pur lingvistic. Fără îndoială, fiecare individ vorbitor are conştiinţa faptului că actele sale lingvistice aparţin unui sistem naţional, chiar dacă vorbeşte un dialect local. De asemenea, este neîndoios faptul că schimbarea totală a limbii implică schimbarea naţionalităţii: dacă un individ de origine portugheză vorbeşte ca limbă maternă spaniola adoptată de familia sa, va aparţine nu numai sub raport lingvistic, dar totodată şi din punct de vedere naţional, comunităţii spaniole. In Europa se tinde spre delimitarea naţiunilor în conformitate cu limitele lingvistice. Totuşi, statisticile ne arată că naţiunea şi comunitatea idiomatică nu coincid exact sau, cel puţin, nu coincid totdeauna (cf. A.Dauzat, *L'Europe linguistique* [Paris, 1940: realmente 1944]).

3.2. In mai multe cazuri, comunităţile idiomatice sînt mai ample decît cele

naţionale: exemplele cele mai evidente în acest sens sînt naţiunile latino-americane, de limbă spaniolă şi Statele Unite, de limbă engleză. Dar ideea de naţiune o precedă de obicei pe cea de comunitate idiomatică, astfel că, alături de conştiinţa naţională, vedem că apare conştiinţa unei noi comunităţi idiomatice, deosebită de cea originară. Lucrul acesta este totuşi ceva „natural", care are loc gradual şi nu prin emiterea unor legi sau decrete executive; deci conştiinţa lingvistică se formează treptat şi nu poate fi impusă. Astfel, argentinienii sînt în curs de a-şi forma o conştiinţă lingvistică ce i-ar diferenţia de spaniolii din Spania: se zice *de'yaa vorbi „argentiniana",* înţelegîndu-se prin aceasta forma specială pe care spaniola comună o prezintă în Argentina. Faptul se datorează, în mare parte, centrului cultural de care e influenţată naţiunea: în cazul Argentinei, Buenos Aires-ul grevează mult mai mult decît Madridul asupra conştiinţei vorbitorilor. Un caz deosebit este acela al anumitor ţări mici, ca Haiti (de limbă franceză) sau acela al multor colonii, în care fie că nu există încă o conştiinţă naţională fermă, fie că nu se află nici un centru cultural de prestigiu atît de important încît să ajungă să-i separe pe vorbitori de limba lor originară. Sînt însă şi cazuri care contravin normei curente, adică există naţiuni care depăşesc limitele comunităţilor idiomatice. Aşa este, de exemplu, cazul Belgiei, unde se vorbesc două limbi naţionale (franceza şi flamanda), şi cel al Elveţiei, ţară în care se vorbesc patru limbi, toate cu statut de limbă naţională: germana, franceza, italiana şi retoromana. (Aceasta din urmă, numită, de asemenea, deşi impropriu, „ladino", se vorbeşte şi într-o parte a Italiei -în antica Retia şi în anticul Noricum - dar, în timp ce în Italia nu este decît un dialect printre altele, deşi diferit de sistemul dialectal italian, în Elveţia, cel puţin în regiunea care îi este proprie şi în pofida diferenţierii sale interne, este limbă naţională, adică limbă comună şi literară). Cert este că în Elveţia există un adevărat contract între grupuri care aparţin unor comunităţi lingvistice diferite, astfel că s-a format o conştiinţă naţională care nu mai consideră esenţial factorul limbă. Acest caz ne arată că, în general, conştiinţa culturală coincide mai degrabă cu conştiinţa idiomatică decît cu cea naţională: scriitorii elveţieni de limbă germană se asimilează literaturii din Germania, pe cînd cei de limbă franceză aparţin practic literaturii din Franţa.

4.1. Problema raporturilor dintre limbă şi rasă, discutată mai ales de antropologi, dar şi de unii lingvişti, în special germani, este mult mai delicată şi duce uneori la concluzii absurde, deoarece - spre deosebire de ceea ce se întîmplă în cazul ideii de naţiune, care conţine efectiv un component lingvistic (dat fiind că o naţiune se delimitează de asemenea prin limba sa) - conceptul de rasă nu are nimic de a face cu idiomaticul, fiind un concept biologic, nu social şi cultural (cf. cele spuse în IV, 5.2.). O rasă poate întîmplător să coincidă cu o limbă, cînd este vorba de popoare izolate, ai căror membri aparţin aceluiaşi tip rasial; dar în lumea civilizată nu există rase pure, ale căror limite să corespundă limitelor lingvistice.

4.2. Pe de altă parte, rasa fiind ceva care se transmite prin ereditate, nu există nici un motiv pentru ca anumite grupuri de indivizi, datorită faptului că aparţin unei rase, să nu înveţe o limbă care aparţine alteia şi să treacă în acest mod la altă comunitate lingvistică. A.Meillet, în opera sa *Caracteres generaux des langues germantques* [Paris, 1907], arată că, dacă între popoarele indoeuropene se află unul care, în mod sigur, din punct de vedere etnic are foarte puţin din caracterul indoeuropean, acel popor este, cu siguranţă, cel germanic: într-adevăr, particularităţile limbilor germanice par să indice că este vorba de dialecte indoeuropene învăţate de către populaţii neindoeuropene.

De altfel, aceasta corespunde ideii pe care o avem astăzi despre indoeuropenii primitivi: era vorba de o aristocraţie, de o clasă dominantă, a cărei limbă a fost învăţată de către popoarele dominate de ea. Grecii, invadînd Grecia, au întîlnit acolo popoare mediteraneene (numite *pelasgi,* nume mai curînd generic şi vag), popoare pe care le-au asimilat, impunîndu-le în acelaşi timp limba. Acelaşi lucru s-a întîmplat cu triburile care vorbeau latina primitivă şi care, ajungînd în Italia, au întîlnit aici alte popoare mediteraneene, ca *sicanii* şi *ligurii.* Tot aşa, în marea masă slavă, mai ales în Rusia, o parte destul de importantă a populaţiei aparţine din punct de vedere rasial tipului ugro-finic; într-o regiune extinsă din fosta Iugoslavie predomină rasial tipul numit *dinaric,* foarte deosebit de tipul celorlalţi slavi; şi bulgarii, adică poporul care a format Statul bulgar, erau un popor turcie; acesta, ajungînd în Tracia, a învăţat o limbă slavă şi s-a amestecat cu majoritatea vorbitorilor care existau dinainte în această regiune. Alt exemplu remarcabil este cel al laponilor, populaţie de origine necunoscută şi rasial foarte omogenă,

care a învăţat dialecte ugro-finice şi vorbeşte astăzi o limbă din această familie, fără să aparţină totuşi aceleiaşi rase. Din toate cele spuse rezultă că cercetările cu privire la schimbările lingvistice şi la alte aspecte ale limbajului, întreprinse din punctul de vedere al rasei vorbitorilor, prezintă, în general, puţin interes şi sînt de o valoare ştiinţifică limitată.

5.1. In fine, altă relaţie socială pe care trebuie să o semnalăm este cea care există între limbă şi religie. Fiind vorba, în acest caz, de două forme ale culturii, se poate spune că unica relaţie posibilă este o relaţie de „colaborare culturală", de interferenţe şi de influenţe reciproce între limba şi religia aceleiaşi comunităţi. Am amintit deja „inter-dicţiile de limbaj" datorate credinţelor sau altor motive de natură religioasă; şi în general se poate afirma că apartenenţa unei comunităţi lingvistice la o anumită comunitate religioasă implică existenţa anumitor termeni în vocabularul său şi, uneori, chiar şi a anumitor foneme (Tru-betzkoy citează cazul mediului ecleziastic rusesc, în care *g* se pronunţă nu ca ocluzivă, ci ca fricativă), precum şi prezenţa anumitor construcţii sintactice etc.

5.2. Există, de asemenea, relaţii care nu pot fi ignorate între religia organizată ca instituţie şi formarea limbilor comune şi literare, precum şi între religie şi conservarea anumitor limbi, graţie folosirii lor liturgice. Cea mai mare parte a documentelor lingvistice mai vechi de care dispunem cu privire la popoarele numite „primitive", o datorăm misionarilor care au studiat limbile respective în scopul propagandei religioase, limbi pe care de multe ori au ajuns să le folosească în scrieri referitoare tot la religie. Astfel, continuitatea limbii quechua ca limbă de cultură se datorează, cel puţin în parte, faptului că misionarii catolici au folosit acest idiom ca „limbă francă" în activitatea lor evanghe-lizatoare şi au ridicat-o chiar la rangul de limbă liturgică. De asemenea, multe din limbile vechi pe care le cunoaştem sînt limbi „liturgice", adică limbi folosite de comu-nităţi religioase sau în ritualuri sacre. Sanscrita, limbă atît de importantă în lingvistica indoeuropeană şi care ne-a revelat multe relaţii genetice între limbile indoeuropene, a fost la origini limba literară a clasei sacerdotale din India, deci o limbă nu populară, ci „cultă", şi de cultură mai ales religioasă. Tot astfel, cunoştinţele noastre despre gotică le datorăm traducerii Bibliei, efectuate de episcopul got Ulfilas; ceea ce se numeşte *paleoslava* sau *slava veche ecleziastică* (germ. *Altkirchenslavisch)* este, la origini, un dialect al bulgarei vechi folosit de Kiril şi Metodiu în evanghelizarea unei părţi a slavilor şi care s-a transformat apoi într-un fel de *koine* religioasă a slavilor aparţinînd bisericii orientale; avestica este limba din *Avesta,* adică a textului sacru al religiei zoroastriene; umbriana, limba unui popor antic din Italia, o cunoaştem mai ales prin aşa numitele *Tabulae Iguvinae,* care conţin textul unui ritual sacru. Conservarea anumitor limbi se datorează exclusiv faptului că au fost limbi ale unor comunităţi religioase; aşa este cazul limbii copte, provenind din vechea egipteană, care s-a menţinut ca limbă liturgică a acelei părţi a poporului egiptean ce adoptase religia creştină. Şi alte limbi îşi datorează prestigiul în primul rînd unor motive privind religia; astfel, araba a fost răspîndită într-o mare parte a Africii şi Asiei tocmai prin religia islamică. Pînă şi o limbă din Europa occidentală ca germana datorează mult unor motive de aceeaşi natură: într-adevăr, germana literară şi comună de astăzi - „limba germană" modernă - este la origini limba folosită de Luther la traducerea Bibliei.

VIL SINCRONIE ŞI DIACRONIE

Schimbarea lingvistică: teorii despre natura şi cauzele ei

1.1. Ferdinand de Saussure a distins, în studiul limbilor, pe de o parte, o ştiinţă *sincronică* sau referitoare la o limbă considerată într-un anumit moment al dezvoltării sale (făcînd abstracţie de factorul timp) şi, pe de altă parte, o ştiinţă *diacronică* în calitate de studiu al faptelor lingvistice examinate „de-a lungul" timpului sau în dezvoltarea lor istorică. Făcînd această distincţie într-o perioadă cînd se acorda atenţie în special istoriei limbilor şi gramaticii numite „istorice", Saussure a scos în evidenţă valoarea proprie a

studiului pur descriptiv al limbilor în „structura" lor, adică al limbilor ca sisteme „statice", iar astăzi [1951] există mai multe şcoli lingvistice, în primul rînd cea de la Copenhaga, care studiază în principal acest aspect al limbajului, ocupîndu-se de ceea ce numim *lingvistică structurală* - un tip particular de lingvistică descriptivă.

1.2. Intr-o limbă se pot efectiv distinge aceste două aspecte: sistemul într-un moment dat şi sistemul în dezvoltarea sa, deşi, într-un anumit sens (dacă se ţine seama de caracterul parţial inovator al oricărui act lingvistic), există numai aspectul diacronic, adică dezvoltarea continuă, în timp ce celălalt aspect, cel sincronic, pentru o limbă considerată în totalitatea sa, constituie mai curînd o abstractizare ştiinţifică necesară pentru a studia modul cum funcţionează limba, precum şi trăsăturile care, între două momente ale dezvoltării sale, rămîn constante. Pentru multiple scopuri, inclusiv practice, este necesar, într-adevăr, să considerăm limba drept ceva mai mult sau mai puţin stabil, drept sistem „static", caracterizat printr-o anumită structură. Aspectului sincronic îi corespunde disciplina numită „gramatică" şi care, în sensul amplu al termenului, este descrierea sistemului unei limbi; aspectului diacronic îi corespunde gramatica „istorică" şi istoria limbii. Dar şi ştiinţele istorice trebuie să se refere la aspectul sincronic sau, mai bine zis, la diferite „stări" succesive ale limbii, într-adevăr, o limbă „vie" sau vorbită în mod real, se află într-o mişcare perpetuă: în fiecare moment au loc în limbă un număr indefinit de schimbări sau, cel puţin, de inovaţii individuale, schimbări şi inovaţii pe care pur şi simplu este imposibil să le înregistrăm în totalitatea lor, deoarece a constata toate actele lingvistice care s-au produs şi se produc e ceva ce depăşeşte orice posibilitate umană. De aceea, gramatica istorică este, în realitate, compararea unor sisteme statice sau „stări de limbă" care corespund unor momente selectate convenţional ca tipice. Astfel, în gramatica istorică spaniolă considerăm ca sisteme statice succesive latina, aşa-numita „latină vulgară", faza preroma-nică, apoi castiliana veche, castiliana comună din Secolul de Aur etc, dat fiind că ar fi imposibil să se studieze dezvoltarea limbii în totalitatea sa, semnalînd toate actele lingvistice inovatoare prin a căror acceptare treptată s-a ajuns de la sistemul latin la sistemul spaniolei comune din zilele noastre.

1.3.1. într-un moment dat pot fi totuşi înregistrate anumite fenomene sporadice, dar care se răspîndesc şi se generalizează şi, în consecinţă, modifică în mod treptat limba. Există astăzi o discipLină, deşi încă insuficient dezvoltată, care are în esenţă acest obiectiv: este aşa-numita *gramatică a greşelilor,* care poate constitui o sursă importantă pentru gramatica istorică. Se numeşte gramatica „erorilor" dat fiind că fiecare noutate, fiecare act lingvistic aberant care se înregistrează într-o limbă constituie o „eroare" din punctul de vedere al sistemului anterior considerat ca normă; însă aceste aşa-zise „greşeli" (sau cel puţin multe din ele) sînt cele care, răspîndindu-se, sînt acceptate ca norme noi şi ajung să constituie elemente regulate ale sistemului pe care ele însele l-au modificat. Cea mai cunoscută dintre gramaticile erorilor este *La grammaire des fautes* [Paris, 1929] elaborată pentru limba franceză de savantul genevez H. Frei. Se aseamănă însă cu gramaticile erorilor şi manualele practice, normative, care există pentru foarte multe limbi şi care indică formele considerate „corecte" şi, în acelaşi timp, pe cele care „n-ar trebui să se întrebuinţeze" (dar pe care, evident, mulţi vorbitori le folosesc).

Am spus că gramatica erorilor poate constitui o sursă importantă pentru gramatica istorică. într-adevăr, înre-gistrînd acte lingvistice noi şi încă negeneralizate ("eronate" din punctul de vedere al normei în vigoare într-un moment dat), avem posibilitatea să verificăm, pe parcursul unei anumite perioade de timp, dacă acestea s-au impus ca norme noi sau, mai curînd, care din acele acte s-au impus şi care, în schimb, au fost respinse de „uz", adică putem să surprindem într-o anumită măsură devenirea limbii.

1.3.2. Pentru epocile mai vechi avem alte surse, într-un anumit sens asemănătoare; de exemplu, toate erorile din documente epigrafice sau paleografice datorate culturii insuficiente a celor care le-au gravat sau le-au scris. Aceste erori, fiind comise din necunoaşterea normei generale de la un moment dat, ne pot releva noi norme care sînt pe cale de a se stabili sau care, eventual, sînt deja norme pentru anumite categorii de vorbitori. *Appendix Probi* (manuscris care, cu toată probabilitatea, datează din secolul al treilea sau al patrulea al erei noastre) constituie una din aceste surse pentru latina „vulgară": cea mai mare parte din formele pe care acest *Appendix* le condamnă ca erori *("auricula non orida, oculus non odus*[u] etc.) sînt tocmai cele care au ajuns să se generalizeze şi care explică actualele forme romanice.

1.4.1. Studierea dezvoltării limbilor ne pune implicit problema generală a schimbării

lingvistice şi a „cauzelor" sale (sau, mai bine zis, a motivaţiei sale), problemă în examinarea căreia s-au făcut multe greşeli, mai ales ca urmare a unei abordări inadecvate şi, în fond, a unei erori de bază în modul de a considera limbajul. De fapt, căutarea „cauzelor" schimbărilor lingvistice implică adeseori considerarea limbii drept ceva static, ceva care „nu ar trebui să se schimbe" şi în care orice schimbare ar necesita o explicaţie cauzală. Adică implică o considerare fundamental eronată a limbilor ca organisme autonome, independente de indivizii vorbitori, şi nu ca sisteme constituite pe baza actelor lingvistice concrete, acte de natură complexă şi în care, după cum am văzut, este un lucru normal necoincidenţa între *expresie* şi *înţelegere* şi între *creaţie* şi *modelul* pe care aceasta îl implică. O considerare adecvată a actului lingvistic ca act de creaţie implică într-un fel eliminarea problemei generale a schimbării lingvistice, ca fiind o problemă inconsistentă, dat fiind că schimbarea aparţine limbajului prin definiţie: este un fapt axiomatic. Dacă trebuie să căutăm ceva, ar fi mai degrabă motivaţiile datorită cărora are loc non-coincidenţa menţionată şi care, în mod cert, nu se reduc la o „cauză" unică şi generală, deoarece, în funcţie de cazurile care se iau în considerare, acestea pot fi foarte diferite.

1.4.2. Trebuie totuşi să amintim cel puţin cîteva dintre teoriile care au încercat să explice schimbarea lingvistică, întrucît asemenea teorii i-au preocupat timp îndelungat şi, în parte, continuă să-i preocupe pe foarte mulţi lingvişti.

2. Au existat, mai întîi, o serie de teorii care pot fi numite „naturaliste", teorii ce explicau schimbarea lingvistică prin climă şi prin mediul geografic sau chiar şi prin fapte referitoare la alimentaţie. Astfel, s-a susţinut că *mutaţia consonantică (Lautverschiebung)* care caracterizează limbile germanice (în limbile germanice oclusivele surde indoeuropene s-au transformat în fricative; oclusivele sonore, în surde; iar sonorele aspirate, în sonore neaspirate: cf. lat. *genu* - germ. *Knie,* lat. *caput* - germ. *Haupt,* lat. *hostis* - germ. *Găsi)* a avut loc atunci cînd popoarele germanice s-au transferat de la cîmpie în regiuni montane, fapt care ar fi reclamat alt tip de articulare; cineva a ajuns să afirme - nu în glumă - că diferenţele dintre germană şi franceză se datoresc în principal faptului că germanii consumă bere, iar francezii vin.

3.1.1. Altă teorie este cea a *substratului etnic,* care în formularea sa originară, „biologistă", aparţine lingvistului italian G.I.Ascoli şi care a fost admisă şi discutată cu seriozitate graţie, mai ales, prestigiului deosebit al acestui savant. Conform acestei teorii se afirmă că schimbarea lingvistică depinde, în ultimă instanţă, de schimbarea rasei şi de persistenţa rasei învinse ca substrat al celei învingătoare, şi, cu aceasta, de menţinerea deprinderilor (articulatorii şi de altă natură) caracteristice limbii învinse, ca substrat al limbii învingătoare. Aşa, de exemplu, în cazul latinei, care s-a suprapus altor limbi în Italia, Iberia, Gaha şi Dacia, ar fi rămas în conformaţia fizică a acestor popoare diferite din punct de vedere rasial, care în aceste regiuni au învăţat latina, o anumită moştenire care s-ar fi manifestat mai tîrziu în limbile romanice respective; îndeosebi *u* francez (pronunţat *ii)* s-ar datora unei eredităţi atavice celtice, care ar fi apărut din nou în franceză după secole. Prin urmare, teoria originară a substratului implică admiterea existenţei în limbi a unor legi asemănătoare cu legile atavismului formulate de Mendel, conform cărora un anumit caracter somatic al unei generaţii se manifestă din nou în generaţiile posterioare, teorie care reprezintă o explicaţie biologică, absolut ireconciliabilă cu concepţia despre limbaj ca fenomen social şi cultural.

3.1.2. Astăzi teoria lui Ascoli, cel puţin în forma sa originară, este totalmente abandonată (cu excepţia cîtorva lingvişti rasişti), deoarece studiul limbilor ne-a demonstrat că în limbi nu poate exista nici un atavism, nici o ereditate biologică. într-adevăr, indivizi de rase diferite pot vorbi aceeaşi limbă, iar copiii învaţă perfect limba mediului în care se nasc şi trăiesc, chiar cînd aceasta este din punct de vedere rasial diferită de cea a părinţilor.

3.1.3. Cu toate acestea, teoria substratului poate fi admisă în parte sau se poate cel puţin admite numele de 'teorie a substratului', dar substituind în chiar cadrul doctrinei ereditatea rasială printr-o noţiune total diferită: aceea de *amestec de limbi* şi de persistenţă parţială a limbii învinse sub noua formă pe care, în aceeaşi regiune, o ia limba învingătoare. In această privinţă trebuie să considerăm două teze diferite: cea a *bazei de articulare* şi cea a *bilingvismului iniţial.* Conform celei dintîi, un individ aparţinînd unui anumit grup etnic ar avea prin aceasta o anumită conformaţie congenitală a organelor fonatoare, o *bază de articulare* specifică; aceasta nu i-ar permite

să articuleze corect anumite sunete caracteristice altor grupuri etnice; de exemplu, unui englez i-ar fi din punct de vedere fiziologic imposibil să pronunţe anumite sunete franceze. Prin urmare, în cazul unui întreg grup etnic care adoptă limba altui grup, limba învăţată ar prezenta un sistem fonologie deosebit de cel originar din cauza bazei de articulare a acelor care au învăţat-o. Aceasta este, în esenţă, teoria pe care a susţinut-o în 1933 - deşi nu în termeni atît de simpli - părintele Jvan Ginneken la al III-lea Congres de Lingvistică de la Roma [acte publicate la Florenţa în 1935]. Şi este o teorie care poate avea uneori o anumită aparenţă de adevăr, dar care este totuşi inacceptabilă, deoarece - după cum reiese şi din discuţia provocată de dezbaterea ei la acel congres - se bazează pe o interpretare greşită a faptelor care au fost citate ca dovezi. Pe bună dreptate, baza de articulare nu există ca realitate anatomico-fiziologică, ci este în esenţă o deprindere. Ceea ce se întîm-plă, în realitate, nu este faptul că indivizi aparţinînd unor grupuri etnice diferite ar avea organe de fonaţie diferite sub aspect anatomic, ci că, pur şi simplu, sînt obişnuiţi cu o anumită pronunţare, cu un anumit sistem fonologie şi, prin urmare, întîmpină dificultăţi adoptînd foneme diferite de cele pe care le cunosc şi le pronunţă de obicei. Prin urmare, trebuie să înlocuim noţiunea de bază de articulare prin aceea de *deprindere de articulare.* Cu alte cuvinte, nu este vorba de o imposibilitate de a pronunţa anumite sunete, ci numai de o anumită inerţie în adaptarea organelor de fonaţie la sistemele fonologice care nu ne sînt proprii. Şi mai indicat ar fi, poate, ca nici măcar să nu mai vorbim de „deprinderi de articulare", ci de ceea ce Trubetzkoy numeşte *conştiinţăfonologică* sau *„ciur"fonologie;* adică de acea deprindere mentală prin care un individ care vorbeşte de obicei o limbă caracterizată printr-un anumit sistem fonologie nu sesizează în fiecare caz distincţiile fonologice proprii altor sisteme şi, prin urmare, asimilează anumite foneme străine celor care îi par mai asemănătoare sau, uneori, îi par chiar identice cu cele din sistemul propriu (ca în cazul fonemelor franceze e şi *e,* interpretate de către spanioli [şi de către români] ca un fonem unic *e,* sau în cazul englezescului /[sh], interpretat în spaniolă ca c [eh],

3.2. Cu această rectificare, teoria discutată, care se referă numai la aspectul fonic al limbajului, poate fi integrată teoriei „bilingvismului iniţial.", dat fiind că se referă la indivizi care învaţă o limbă diferită de a lor şi care pot chiar să ajungă să-şi abandoneze limba proprie, ceea ce totuşi se întîmplă numai după un anumit timp, pe parcursul căruia cele două limbi se folosesc împreună. într-adevăr, aşa cum admitem existenţa unei „conştiinţe fono-logice", putem admite şi o conştiinţă sintactică şi o conştiinţă semantică, prin care un individ, învăţînd o limbă diferită de a sa, i-ar aplica acesteia construcţii care lui îi sînt familiare şi, pe de altă parte, ar interpreta cel puţin o parte din semnele noi pe care le învaţă în relaţie cu semnele cu care este obişnuit. Ne referim, cu aceasta, la bilingvism în sensul curent al termenului, adică la indivizii care vorbesc efectiv două limbi diferite, cel puţin pe parcursul unui anumit timp şi, folosind una din ele, se lasă influenţaţi de cealaltă. Dar, din punct de vedere teoretic, se poate considera ca un caz limită de bilingvism chiar folosirea ocazională a unui singur semn care aparţine altui sistem lingvistic. Ei bine, în acest act lingvistic sau în acte lingvistice succesive care l-ar avea pe acesta ca model, pot avea loc, pe de o parte, fenomenul adaptării fonologice (de exemplu, în spaniolă, *du* pentru engl. *duh,* deoarece în spaniolă fonemul *b* nu apare în poziţie finală) şi, pe de altă parte, fenomenul numit *etimologie populara* sau interpretarea semnului nou, necunoscut, în raport cu semne cunoscute, aparţinînd limbii vorbitorului, sau o interpretare greşită a semnificatului „etimologic" pe care semnul respectiv îl are în limba de origine, prin relaţiile sale semantice cu alte semne ale aceleiaşi limbi. Astfel, engl. *coun-try-dance,* care înseamnă, pur şi simplu, 'dans rustic, dans de la ţară', a trecut în franceză ca *contredance* (de unde sp. *contradanza):* adică"*country* a fost interpretat ca *contre,* prin asimilare cu un model francez. Tot aşa, cuvîntul vechi francez *cordouanier* (de la *Cordoue,* „Cordoba"), care la început însemna „meşteşugar care lucrează piei de Cordoba", s-a transformat în franceza modernă în *cordonnier* şi semnifică în prezent „cizmar", în general, deoarece a fost raportat la cuvîntul francez *cordon.* Un exemplu mai celebru este cel *cu.pipa lui Kummer.* Un alsacian numit Kummer fabricase o pipă dintr-un material foarte uşor, acela care azi se numeşte *spumă de mare* (şi care nu are nimic de-a face cu marea); însă expresiapzpe *de Kummer,* întrucît acest nume este insolit în limba franceză, a fost interpretat ca *pipe d'ecume de mer* ["pipă de spumă de mare"]. De aici, numele *ecume de mer,* care desemnează în prezent acest material şi care, din franceză, a trecut şi în spaniolă *(espuma de mar),* în italiană *{spuma di*

mare), în germană *(Meerschaum)* etc. Din punct de vedere teoretic, ceea ce se întîmplă în trecerea de la o limbă la alta nu se deosebeşte de ceea ce se poate întîmplă în cadrul aceleiaşi limbi, cînd anumite cuvinte şi expresii trec de la limbajul unei comunităţi la limbajul altei comunităţi care e diferită din punct de vedere social, cultural, ori dialectal. Adică şi în interiorul aceleiaşi limbi un semn necunoscut poate fi interpretat în mod greşit atît în ceea ce priveşte forma sa (de exemplu, *renumeraciân* [renumeraţie] pentru *remuneracion* [remuneraţie]), cît şi din punct de vedere semantic, ca în cazul schimbării de semnificat pe care cuvîntul spaniol *emerito* 1-a suferit în vorbirea populară. In latină, *emeritus* îl desemna pe soldatul care nu mai aparţinea armatei în serviciul activ, dar care îşi menţinea gradul şi solda; cu alte cuvinte, era un fel de „pensionar". In spaniolă cuvîntul *emerito* se foloseşte, mai ales în limbajul academic, pentru a desemna un profesor care nu mai ţine cursuri, dar care continuă să aparţină corpului didactic, în special universitar. In afara acestui limbaj special, termenul a fost pus în relaţie cu cuvîntul *merito,* de aceea a ajuns să însemne „remarcabil, merituos". Ei bine, fenomenele de acest tip sînt, fireşte, mult mai numeroase cînd se trece de la o limbă la alta, trecere care implică, drept consecinţă, o mare cantitate de schimbări fonetice şi semantice. Aceste schimbări au loc nu numai în relaţiile dintre un substrat (limba originară) şi o limbă nouă pe care o învaţă o comunitate, părăsind treptat limba anterioară, ci şi în urma contactelor dintre o limbă anumită şi un *superstrat* (limba care se suprapune alteia, dar fără a ajunge s-o elimine) precum şi dintre o limbă şi un *adstrat* (adică o limbă învecinată). Schimbările sînt numeroase în special cînd între o limbă şi *substratul, superstratul* şi *adstratul* ei există relaţii de înrudire care favorizează bilingvismul: trec de la o limbă la alta şi se adaptează, mai ales, elemente de vocabular, dar şi construcţii sintactice, foneme şi sunete, pînă şi elemente morfologice. In cazul *substratului* este vorba de fenomene de conservare (sau de elemente ale limbii anterioare care se păstrează în limba nouă; cf. elementele celtice care s-au menţinut în franceză, în special în mediul rustic, mai conservator), dar din punctul de vedere al limbii care se suprapune acestuia sînt, desigur, inovaţii; în cazul *superstratului* şi al *adstratului,* este vorba de inovaţii propriu-zise. Conchidem, aşadar, că teoria *substratului* rămîne perfect valabilă dacă nu se înţelege ca exclusivă şi dacă este considerată în raport cu realitatea efectivă a limbajului şi în afara oricărei abordări bioLogico-rasiale.

3.3.1. O rectificare puţin diferită a aceleiaşi teorii a *substratului* este teoria *tendinţelor limbilor,* susţinută mai ales de Antoine Meillet. Meillet afirmă că în limbile apar-ţinînd aceleiaşi familii se prezintă adesea tendinţe identice, produse sau nu de un *substrat* şi care pot să ducă la schimbări lingvistice identice sau asemănătoare, chiar atunci cînd între aceste limbi nu mai există relaţii directe sau contiguitate teritorială. Aşa, de exemplu, în latina „vulgară" exista deja „tendinţa" de a transforma în analitice formele sintetice ale latinei clasice (de exemplu, cazurile gramaticale sau diateza pasivă la timpurile derivate din tema prezentului); iar această tendinţă s-a manifestat în limbile romanice, continuîndu-şi efectele şi după disoluţia unităţii preromanice. In felul acesta s-ar explica, printre alte fenomene, dispariţia aproape totală a declinării latine, dispariţie survenită în limbile romanice în epoci diferite. Putem admite fără îndoială că există ceva adevărat în a-ceastă teorie, dat fiind că, de bună seamă, s-a constatat că fenomene identice pot să aibă loc în epoci şi locuri diferite, fără ca între ele să fie vreo relaţie directă; totuşi, este mai curînd discutabil că o întreagă serie de fenomene identice s-ar putea produce, în virtutea unei pretinse „tendinţe", în diferite limbi şi în mod independent în fiecare din ele. Este oportun să amintim cu această ocazie că *geografia lingvistica* modernă a confirmat cu toată evidenţa *teoria undelor (Wellentkeorie),* ipoteză propusă deja în a doua jumătate a secolului trecut de Johannes Schmidt *(Die Verwandtschaftsverhâltnisse der indogermaniscben Spracben,* [Weimar], 1872), conform căreia inovaţiile lingvistice (la origine creaţii individuale) se difuzează dintr-un punct al unui teritoriu, prin imitaţie, adică prin intermediul acceptării lor de către un număr din ce în ce mai mare de vorbitori, pînă se acoperă zone mai mult sau mai puţin extinse, în funcţie de rezistenţele sau curentele contrarii pe care le întîlnesc.

3.3.2. Altă teorie a lui Meillet, care s-ar putea numi *teoria generaţiilor,* susţine că schimbarea lingvistică se datorează tocmai diferenţierii lingvistice care se stabileşte între generaţii, sau faptului că niciodată copiii nu reproduc cu exactitate limba părinţilor. Această teorie este perfect acceptabilă dacă prin ea înţelegem numai că fiul nu reproduce exact limba părintelui, ceea ce, în esenţă, înseamnă că nimeni nu reproduce

în mod identic în actele sale lingvistice modelele după care îşi creează expresia. Este însă o abstractizare violentă şi inutilă aceea de a introduce noţiunea de „generaţie", deoarece generaţia este ceva pur convenţional şi nu are nici o existenţă concretă (vîrstele persoanelor dintr-o comunitate reprezintă un „continuum"). Pe lîngă aceasta, pentru a susţine o atare teorie, Meillet se spijină pe o premisă care nu poate fi admisă: afirmă, deci, că „din motive necunoscute", poate fiziologice, anumite fenomene ar avea loc simultan în vorbirea unei întregi generaţii. Aşa, de exemplu, din motive pe care ar fi imposibil să le determinăm, toţi copiii din Paris ar fi început la un moment dat să-1 pronunţe pe / *mouillee* ca pe un *y,* în timp ce părinţii lor continuau să pronunţe *V* (adică la fel ca // din spaniola exemplară din Castilia). Formulată în acest mod, teoria nu poate fi acceptată, deoarece, în fond, se reduce la acelaşi fiziologism şi biologism pe care le-am respins deja ca lipsite de temei. Este evident că, în mod normal, remarcăm existenţa unei inovaţii doar atunci cînd ea a atins o anumită răspîndire, după cum este tot atît de evident că inovaţiile sînt acceptate mai ales de tineri şi de copii, atît datorită tendinţelor inovatoare ale tineretului, cît şi din cauză că deprinderile lingvistice la copii nu sînt încă consolidate printr-o folosire constantă a formelor corespunzătoare. Dar inovaţiile nu au loc şi nu pot avea loc simultan într-o întreagă „generaţie". Studiile care au fost între-prinse în acest sens, în special în Danemarca, au demonstrat că, din acest punct de vedere, copiii, ca vorbitori, nu sînt diferiţi de adulţi. Intre copii se stabilesc, chiar şi în activităţile pur infantile, cum sînt jocurile, ierarhii analoge cu cele care se stabilesc între adulţi; adică anumiţi copii, datorită unor calităţi individuale sau din motive sociale, ajung la un prestigiu mai mare, iar ceilalţi copii îi imită şi din punct de vedere lingvistic, acceptînd modul lor de a vorbi. Dacă la un moment dat la copii se înregistrează o nouă pronunţie, nicidecum nu se cuvine să afirmăm că ea ar fi fost adoptată simultan de către toţi; trebuie să se presupună mai degrabă că, la fel ca în orice alt caz, noua pronunţie a fost adoptată la început de un singur individ, de un copil, pe care l-au imitat alţi copii din mediul respectiv.

4.0. Alte explicaţii ale cauzelor schimbării lingvistice şi care, în parte, privesc înainte de toate aspectul fonic al limbajului, se referă la *minimul efort,* la *analogie* şi la *economia de expresie.*

4.1. Conform teoriei minimului efort, anumite sunete sau anumite grupuri fonice de pronunţie „dificilă", în special grupurile consonantice, s-ar transforma şi s-ar simplifica, reducîndu-se la grupuri de pronunţie mai „facilă" sau la sunete unice. In privinţa aceasta se citează exemple de tipul lat. *pi* > sp. *t* (ca în *septem* > *siete):* evident, un grup consonantic ca *pt* poate fi considerat „de pronunţie dificilă" sau cel puţin mai dificilă decît cea a consoanei simple *t.* Dar este o sarcină destul de anevoiasă aceea de a stabili în toate aceste cazuri care sunete sau care grupuri fonice sînt efectiv dificil de pronunţat. In plus, conceptul de „pronunţie dificilă" se prezintă ca relativ dacă se iau în considerare mai multe limbi: un fonem ca g (g din it. *gemma)* este dificil pentru spanioli, în timp ce pentru italieni nu; şi viceversa, sunetul %(sp. /) li se pare foarte dificil italienilor, care nu îl au în sistemul lor fonologie. S-a observat că, în general, consoanele surde intervocalice „tind" să se transforme în sonore şi apoi în fricative, deoarece sonorele sînt de pronunţie „mai facilă" decît surdele (reclamă mai puţin efort muscular). Astfel, în cuvîntul indoeuropean care în latină este *mater, t* s-a schimbat în *d* în multe limbi, acest *d* transformîndu-se apoi într-o fricativă, care uneori a ajuns să dispară complet (it. *madre, sp.madre,* engl. *mother,* arm. *mayr,* suedez *mor,* fr. *mere);* dar în multe limbi (slavă, lituaniană, albaneză) această schimbare nu s-a produs şi consoana surdă s-a menţinut pînă astăzi (cf. rus. *mat',* sîrbo-cr. *maţi,* lit. *moţe,* alb. *motre).* în mod analog, surdele intervocalice latine au devenit sonore în spaniolă, dar această schimbare nu a avut loc decît parţial în toscană (cf. it. *lago, ago,* ca în sp. *lago, aguja;* dar it. *fuoco, giuoco* faţă de sp. *fuegojuego)* şi nu s-a petrecut deloc în română, care continuă să menţină surdele originare *(lac, ac, foc, joc).* Şi nici măcar în ceea ce priveşte una şi aceeaş,i limbă nu se poate susţine la modul general că „evoluţia" normală ar merge cu necesitate de la dificil la mai facil: franceza, cu ale sale şaisprezece vocale, are fără îndoială o pronunţie mai dificilă decît latina populară din sec. al III-lea d. O, care avea numai şapte; şi un cuvînt ca fr. *chemise* este „mai dificil" de pronunţat decît lat. *camisia.* In acelaşi fel, poloneza actuală prezintă un sistem fonologie mult mai complex decît cel care se atribuie slavei comune.

4.2. Teoria *analogiei* explică schimbările lingvistice sau, cel puţin, o mare parte

dintre ele, printr-o „tendinţă spre regularitate" care se observă în toate limbile, adică prin tendinţa de a asimila formele aberante ("neregulate") la forme „regulate", la modele mai comune (de exemplu, sp. *ande,* în loc *deanduve,* conform modelului *hable, corte etc; cabo* în loc de *quepo; haiga* în loc de *haya,* după modelul *traiga, caiga, oiga).* Considerînd fenomenul din punctul de vedere al actului lingvistic, am spune că individul care îşi creează expresia greşeşte în selectarea modelului său, pro-ducînd o formă nouă conform unui model care nu este cel general folosit în comunitatea sa lingvistică şi lăsîndu-se influenţat de forme gramaticale mai comune sau, adesea, de forme care, într-un anumit fel, aparţin aceleiaşi categorii sau constituie pereche cu cea a actului său lingvistic, ca sinonime, antonime etc. In felul acesta, lat. *crassus* s-a transformat în *grassus,* după modelul lui *grossus:* cf. sp. *graso, grueso,* fr. *gras, gros,* it. *grasso, grosso;* lat. *gravis* s-a transformat *mgrevis,* adaptat la modelul contrariului său, *levis;* cf. de asemenea *buenisimo, nuevisimo,* în loc de *ho-nisimo, novisimo,* conform formelor gradului pozitiv, *bueno, nuevo;* sau, în spaniola din Rio de la Plata, *estea* conform modelului lui *sea.* Analogia, după cum vedem, este un fenomen general în limbi şi explică, în multe cazuri, dacă nu motivul, cel puţin mecanismul schimbării lingvistice. Dar nu o putem deloc considera ca lege necesară a expresiei: schimbarea analogică nu *trebuie* să aibă loc, ci *poate* avea loc (sau nu), dat fund că vorbitorul este stăpînul şi creatorul expresiei sale; iar lingviştii nu pot să prevadă această schimbare, ci doar să o înregistreze, atunci cînd ea s-a produs (aşa, de exemplu nu rezultă că cineva ar urma să spună *sabo,* din *saber,* aşa cum unii spun *cabo* din *caber).* Şi mai puţin se cuvine să afirmăm în mod absolut şi pentru toate cazurile tendinţa spre regularizarea gramaticală, dat fiind că există multe exemple ale fenomenului contrar: astfel, *audire* era un verb în întregime regulat în latină, dar nu este regulat în spaniola actuală *(pir* provine din *audire,* însă prezintă în flexiunea sa forme „neregulate" ca *oigo* şi *oiga);* iar o limbă cum e poloneza a complicat notabil flexiunea nominală a slavei comune, în loc să o simplifice. Cu alte cuvinte, în limbi există o „tendinţă" generală regularizatoare, dar se manifestă şi „tendinţa" contrară (sau „tendinţa" de a constitui noi regularităţi, parţiale): în istorie asistăm la o continuă facere, desfacere şi refacere a sistemelor.

4.3. In sfîrşit, teoria *economiei expresiei* afirmă că în limbi se observă în general tendinţa de a exprima numai ceea ce este necesar, ceea ce este indispensabil pentru inter-comprehensiune. Adică, dacă într-o expresie există deja un semn de plural, acesta poate fi considerat suficient, iar alte semne eventuale ale aceleiaşi funcţii se suprimă ca non-necesare. Astfel, în franceză, pluralul la substantive, în general, nu mai apare *(maison* şi *maisons* se pronunţă în acelaşi fel), dat fiind că se exprimă în formă suficientă, de exemplu prin articol *(la maison, les maisons).* Se pot, de asemenea, aminti cazurile în care o parte dintr-un semn substituie întregul semn, deoarece semnificatul reiese cu perfectă claritate graţie situaţiei sau în virtutea unei convenţii tacite, în comunitatea în care se produce; aşa este, bunăoară, în argoul studenţesc, cazul lui *prof, dir,* în loc *deprofesor, director.* Alte exemple, de natură mai generală, sînt acelea în care printr-un fel de degradare treptată a silabelor atone, dintr-un cuvînt se conservă numai partea accentuată, întrucît este suficientă pentru a numi conceptul corespunzător, cum s-a întîmplat, de obicei, în franceză şi în engleză: din *manduco,ficatum, credere,* avem în franceză: *mange,foie, croire;* tot astfel, în timp ce într-o limbă germanică veche, cum este gotica, întîlnim forma complexă *habaidedum,* în engleza actuală avem *had,* cu aceeaşi funcţie. Această teorie, susţinută mai ales de Jespersen, are evident fundamentele sale bune şi poate fi admisă în multe cazuri, dar numai dacă luăm în considerare unităţile fonice sau semantice separate, şi nu în interiorul întregului sistem. Examinînd, în schimb, sistemele în ansamblul lor, trebuie să admitem că, frecvent, ceea ce se simplifică pe de o parte, se complică pe de alta; se reduc sau se elimină anumite morfeme, dar, în acelaşi timp, se creează în mod necesar altele. Astfel, franceza a simplificat desinenţele latine ale verbului şi are, la prezentul indicativ al conjugării I, forme identice din punct de vedere fonic la pers. I, II, III şi VI: *pense, penses, pense* şi *pensent (-s* al pers. a Ii-a şi grupul *-nt* de la a III-a plural sînt pur grafice, pentru că nu se mai pronunţă); dar, pe de altă parte, în franceză este necesar să indicăm persoana prin intermediul pronumelui *(jepense, tu penses, ii pense),* ceea ce nu se întîmplă în latină, unde erau suficiente pentru aceasta desinenţele personale *(clamo, clamas, clamat, clamant):* adică, tocmai ceea ce s-a simplificat în privinţa desinenţelor, pe de o parte, s-a complicat în privinţa pronumelor antepuse, pe de altă parte. Tot astfel, este adevărat că

spaniola nu mai posedă desinenţele declinării latine, dar are, în schimb, prepoziţii, care exercită o funcţie analogă *(patris, patri* - sp. *delpadre, alpadre).* In plus, în limbi există „morfeme" funcţionale ("instrumente") care nu sînt evidente în mod imediat, cum ar fi ordinea cuvintelor. A se considera în acest sens propoziţia franceză *Pierre voit Paul,* în locul căreia nu s-ar putea spune *Paul voit Pierre,* pentru că în acest caz subiectul şi obiectul nu ar mai fi aceleaşi. In latină, în schimb, dispunerea cuvintelor era indiferentă (adică ordinea cuvintelor nu constituia un „morfem"), deoarece funcţia sintactică se exprima prin intermediul desinenţelor: se putea spune, indiferent, *Petrus videt Paulum,* sau *Paulum videt Petrus,* sau *Paulum Petrus videt,* sau *Petrus Paulum videt,* sau *videt Petrus Paulum* sau *videt Paulum Petrus,* înţele-gîndu-se de fiecare dată *Petrus* drept subiect şi *Paulum* drept complement direct, datorită desinenţelor *-us* şi *-um.* Aşadar, chiar admiţînd fenomenul economiei de expresie, trebuie să se atragă atenţia că adesea este vorba numai de o economie aparentă.

5.1. Considerînd acum, în ansamblul lor, diferitele teorii pe care le-am expus, trebuie să observăm că acestea, mai degrabă decît să identifice motivaţiile schimbării lingvistice, pun în evidenţă „mecanismul" şi condiţiile acestei schimbări; prin urmare semnalează cum şi cînd se produce sau poate să se producă ea. Dar motivul intim al schimbării, al inovaţiei în limbă, este în orice caz cel pe care l-am indicat vorbind despre actul lingvistic, anume neconcordanţa dintre actul lingvistic şi modelul său. Adică inovaţia, „schimbarea" în momentul său iniţial şi originar, este întotdeauna un act de creaţie individuală.

Această creaţie se poate datora unor deprinderi articulatorii, unor „erori" în selectarea modelului, unor motive stilistice (exigenţele unei mai mari expresivităţi), unor motive culturale (de exemplu, obiecte sau concepte noi pentru care este necesar să se creeze nume noi), ba chiar şi unor cauze pur şi simplu fizice (ca defecte de pronunţie) etc. Creaţia lingvistică se poate manifesta în planul material al limbajului (schimbare fonică), în planul conţinutului semnificativ (schimbare semantică) ori în ambele planuri concomitent. Şi poate fi creaţie în sensul strict al termenului, adică invenţie a unui nou semn, precum şi un act de alegere a modelului, ca în cazurile în care, vorbind în interiorul unei anumite comunităţi şi în cadrul unei convenţii lingvistice determinate, individul vorbitor, datorită oricăruia dintre motivele menţionate mai sus, foloseşte ca model pentru un semn „actual" un semn anterior care aparţine altei convenţii sau altei comunităţi culturale, sociale, regionale, sau chiar altei comunităţi lingvistice în sens larg, adică unei limbi străine. Există, prin urmare, în cadrul aceluiaşi sistem lingvistic, o continuă trecere de semne de la o comunitate la alta, de la un strat social la altul, de la o regiune la alta şi de la o convenţie la alta (sau de la limba comună la dialecte şi viceversa, de la un dialect la altul, de la limbaje speciale sau tehnice la limba comună şi viceversa, de la limbajul familiar la limba literară şi viceversa, de la limbajul emotiv sau afectiv la limbajul enunţiativ şi viceversa etc), după cum există şi un interschimb între sisteme lingvistice autonome, adică între limbi diferite. In fiecare caz, în comunitatea în care începe să se întrebuinţeze şi se difuzează, semnul se prezintă ca „inovaţie" şi „schimbare".

5.2. In consecinţă, schimbările lingvistice nu sînt niciodată generale şi simultane, ci provin întotdeauna de la un act individual, de la o inovaţie care se difuzează prin imitaţie. Schimbarea se produce, la origine, într-un act lingvistic, într-un cuvînt, şi se difuzează mai departe în alte acte lingvistice şi se aplică, de asemenea, altor cuvinte. Sub acest aspect, schimbarea fonică (sau „fonetică") nu se deosebeşte absolut deloc de schimbarea semantică, deoarece ambele tipuri se produc la început într-un singur cuvînt. Iar după acest punct iniţial, cele două tipuri de schimbări se difuzează în acelaşi mod, adică prin imitaţie: schimbarea semantică, prin intermediul acceptării noului semnificat de către alţi indivizi; iar schimbarea fonetică, prin acceptarea noului sunet în acelaşi cuvînt şi a extinderii sale asupra altor cuvinte în care acelaşi fonem se prezintă în acelaşi context fonic, reproducîndu-se de obicei în toate cazurile analoge, sau în marea majoritate a acestora, ceea ce justifică principiul metodologic al corespondenţei regulate între două faze succesive ale aceluiaşi sistem sau ceea ce se numeşte *lege fonetică.*

VIII ŞTIINŢELE LINGVISTICE

Fundamentele şi obiectele lor specifice

1.1. Am văzut că limbajul este un fenomen complex, implicînd mai multe aspecte simultane, dar care se prezintă în planuri diferite şi pot fi abordate, prin urmare, din puncte de vedere diferite. Se disting, înainte de toate, faptele constitutive ale limbajului, adică actele lingvistice şi sistemele pe care ele le integrează *[limbile).* Limbile, la rîndul lor, prezintă diferenţieri interne din punct de vedere geografico-spaţial *(dialecte),* din punct de vedere social (sisteme de izoglose corespunzătoare stratificării socioculturale, precum şi grupurilor profesionale etc.) şi din punct de vedere stilistic, adică cel al „convenţiei" pur enunţiative sau pur emotive în care semnele se produc.

1.2. Pe lîngă aceasta, fiecare fapt de limbaj, fiecare act lingvistic este în acelaşi timp un fenomen fizic şi fiziologic, prin aspectul său fonic (sunete articulate), un fenomen psihic (prin procesul psihic pe care îl presupun producerea, perceperea şi utilizarea semnelor) şi un fenomen intelectual sau raţional (prin semnificaţia semnelor: prin faptul că acestea sînt simboluri care implică o operaţie logică, raţională, referitoare la cunoaştere). Semnele înseşi - dacă aplicăm trihotomia semnalată deja de Biihler - pot fi „simptome", în măsura în care se referă la vorbitor şi au o funcţie de *manifestare* sau *expresie;* „semnale", atunci cînd se referă la auditor şi au o funcţie de *apelare;* şi „simboluri" în măsura în care se referă la semnificaţii (concepte) şi au o funcţie de *reprezentare.* In ceea ce priveşte ultimul aspect, Biihler nu vorbeşte de *concepte,* ci de *obiecte.* Dar între semne (materiale) şi obiecte nu există nici o relaţie directă: semnele se referă la obiecte prin intermediul semnificaţiei, ceea ce Gardiner numeşte *mean-ing,* iar Ogden şi Richards, *[The Meaning ofMeaning,* Lon-don, 1923], *reference,* distingîndu-le respectiv de *thing meant* şi de *referent.* Aceeaşi distincţie o face Husserl, în ale sale *Logische Untersuchungen* [I-II: Halle, 1900-1901: trad. spân. Madrid, 1929] atunci cînd afirmă *c&derAusdruck bezeichnet den Gegenstand mittels seiner Bedeutung,* adică expresia desemnează obiectul prin intermediul semnificatului (o făceau deja şi scolasticii, spunînd că *vocessignificant res mediantibus conceptibus).* însuşi Biihler distinge, pe de altă parte, în limbaj, un *cîmp denotativ* în care semnele au numai valoare *deictică,* altfel spus indică în mod imediat şi direct „obiectele" la care se referă (este cazul semnelor „pronominale", ca *acesta, acela, aici, atunci, eu, tu)* şi un cîmp *simbolic,* în care semnele au valoare semnificativă, neindicînd obiectele direct, ci doar prin intermediul unui conţinut mental generic.

1.3. Stabilirea unor asemenea distincţii este sarcina atît a filosofiei limbajului, cît şi a teoriei limbajului, precum şi a lingvisticii teoretice sau generale. Dar limitele între filosofia limbajului şi teoria limbajului, pe de o parte, şi teoria limbajului şi lingvistica teoretică sau lingvistica generală, pe de altă parte, nu sînt încă bine definite, fiind vorba de fapt de acelaşi aspect tratat din puncte de vedere diferite şi, deci, de discipline care se interferează; după unii lingvişti, în ultimă instanţă, este vorba de o chestiune de terminologie convenţională.

1.4. Rezervînd numele de *lingvistică generala* (sau pur şi simplu *lingvistică)* disciplinei care porneşte de la faptele lingvistice concrete pentru a se ridica la caracteristicile lor generale, şi care, prin urmare, însumează toate investigaţiile particulare referitoate la aceste „fapte", putem distinge în cadrul ei diferite ramuri, adică mai multe ştiinţe sau discipline lingvistice particulare, corespunzătoare diferitelor aspecte ale limbajului pe care Le-am delimitat deja.

2.1. Am spus că limbajul prezintă întîi de toate un aspect fizico-fiziologic sau fonic. Acesta constituie obiectul specific al ştiinţei numite *fonetică* (generală): *phone înseamnă* în greacă „voce", iar ceea ce studiază fonetica este tocmai aspectul de „voce" al limbajului, sunetele lui. In prezent, majoritatea lingviştilor disting două ştiinţe ale aspectului fonic, bazîndu-se pe distincţia făcută de Saussure între *langue şiparole.* Deosebim, pe de o parte, o ştiinţă a sunetelor din *„parole" (vorbire),* care se ocupă de aspectul acustic şi fiziologic al sunetelor: aceasta este ştiinţa căreia i s-a dat propriu-zis numele *de fonetică* şi care este înţeleasă ca studiu al sunetelor reale şi concrete din actele lingvistice. O ramură particulară a acestei discipline este fonetica numită *experimentală* sau, mai curînd, *instrumentală.* Pe de altă parte, deosebim o ştiinţă a sunetelor în *„langue" (limbă) -fonologia* - care studiază sunetele ca unităţi funcţionale

sau ca elemente care îndeplinesc o anumită funcţie lingvistică (de constituire şi de diferenţiere a semnelor) şi nu ca fenomene pur şi simplu materiale. Unitatea de bază a fonologiei nu mai este *sunetul,* ci elementul care, în două sau mai multe sunete echivalente din două sau mai multe acte lingvistice echivalente, poate fi considerat din punct de vedere funcţional identic: ceea ce se numeşte *fonem.* Fiecare din aceste două ştiinţe poate fi abordată din punct de vedere static şi din punct de vedere dinamic: adică există o fonetică statică sau *sincronică* şi o fonetică dinamică sau *diacronică,* şi acelaşi lucru este valabil şi pentru fonologie.

2.2. Aspectul psihic al activităţii lingvistice îl studiază *psihologia limbajului,* ştiinţă, după cum s-a spus, cultivată mai ales de psihologi, dar care influenţează deopotrivă cercetările multor lingvişti, mai ales sub aspect teoretic (cf. cap.V, 1.2.).

2.3. Dar aspectul limbajului care constituie pentru noi partea fundamentală şi determinantă este cel intelectual: semnificaţia. Limbajul este un sistem de semne şi aceste semne numesc în mod simbolic ceea ce e gîndit (semnificate), sau semnele materiale sînt instrumente pentru a exprima şi a comunica ceva cu care ele nu se identifică şi căruia îi servesc doar ca manifestare exterioară, deci ca expresie fizică. Relaţia dintre semnul lingvistic material ("semnificantul") şi semnificat constituie obiectul specific al *semanticii* (din gr. *sema,* „semn") sau ştiinţa semnificatelor. Şi aici, distingînd între aspectul static şi aspectul dinamic, unii lingvişti propun o diferenţiere între o ştiinţă sincronică, *semasiologia,* şi o ştiinţă diacronică sau *semantica* propriu-zisă; dar această distincţie în general nu se face. Există, pe de altă parte, cercetători care consideră drept obiect al semanticii studiul general al întregului aspect intelectual al limbajului (care pentru majoritatea lingviştilor aparţine de asemenea gramaticii). Această postură o adoptă mai ales logicienii (Şcoala de la Viena şi Şcoala Poloneză), care în ultimul timp s-au ocupat mult de studiul „semanticii", deşi dintr-un punct de vedere diferit de cel al lingvisticii şi cu alte finalităţi. Pentru cea mai mare parte a lingviştilor, în schimb, semantica este, în primul rînd, ştiinţa semnificatului cuvintelor, adică este o parte a *lexicografei* sau, mai curînd, a *lexicologiei* (dat fiind că termenul *lexicografe* desemnează în special lexicologia aplicată sau arta de a face dicţionare). Altă ramură a lexicologiei este *etimologia,* disciplină care studiază istoria cuvintelor, adică modificările de formă şi de semnificat pe care cuvintele le înregistrează de-a lungul timpului. In consecinţă, etimologia se află în relaţii, pe de o parte, cu fonetica istorică, aplicînd datele acesteia fiecărui cuvînt în parte, şi, pe de alta, cu semantica istorică, cu care totuşi nu coincide, dat fiind că nu studiază direcţiile sau tipurile generale ale schimbărilor de semnificat, ci modificările concrete ale semnificatului unor anumite cuvinte.

3.1. Am văzut că limbajuL se realizează istoric în sisteme de izoglose care se *numesc limbi.* Fiecare limbă poate fi studiată de către o lingvistică particulară (lingvistica spaniolă, lingvistica franceză, lingvistica română etc), dar, de obicei, studiul tradiţiilor lingvistice considerate ca sisteme se numeşte *gramatică.*

Trebuie să distingem între *gramatica* fără adjective şi *gramatica generală,* ramură a lingvisticii teoretice sau a teoriei limbajului, care studiază fundamentele conceptelor gramaticale sau încearcă să găsească în diferite sisteme lingvistice anumite aspecte comune tuturor acestora sau anumite manifestări analoge care ar demonstra că în fie-care limbă istoric existentă se reflectă o gramatică a „limbii în general", comună întregii umanităţi (cf. cap.V, 1.1.1.). Conform primului sens, gramatica generală ar trebui să se numească mai curînd *teoria gramaticală* şi este o ştiinţă lingvistică pe deplin legitimă; în al doilea sens, este mai degrabă o speculaţie filosofică (sau pretins filosofică), pe care cea mai mare parte a lingviştilor, îndeosebi istoriciştii şi antilogiciştii, o consideră drept lipsită de un temei real.

Dacă studiul limbilor se extinde asupra mai multor sisteme reunite în grupuri sau „familii" de limbi conform relaţiilor de „înrudire" (=provenienţa lor dintr-o unică limbă originară sau, mai bine zis, faptul că limbile respective reprezintă forme distincte, în spaţiu şi în timp, ale uneia şi aceleiaşi limbi originare), acesta se numeşte *gramatică comparată* (de exemplu: gramatica comparată a limbilor romanice, gramatica comparată - sau lingvistica indoeuropeană). Gramatica comparată poate fi înţeleasă şi ca disciplină sincronică (simpla comparare între diferite sisteme la un moment dat sau în afara timpului), dar, în general, este mai curînd o ştiinţă cu caracter istoric, care aplică în mod alternativ două puncte de vedere: cel *retrospectiv* (de la limbile actuale sau istorice pînă la „limba comună" mai veche sau preistorică) şi cel *prospectiv* (de la limba comună la

sistemele diferenţiate care au ieşit din aceasta).

3.2. Disciplina care studiază diferenţierea regională a unei limbi şi, în acelaşi timp, diferitele sisteme minore care se pot distinge în interiorul ei din punct de vedere geografic este *dialectologia.* Pe lîngă faptul că reprezintă studiul varietăţii spaţiale a unei anumite limbi, dialectologia poate fi şi ştiinţa comparativă a dialectelor diferitelor limbi aparţinînd aceleiaşi „familii". Aşa, de exemplu, s-au făcut studii de *dialectologie comparată* romanică, privind în special relaţiile istorice dintre dialectele italiene şi dialectele altor ţări romanice.

3.3. Gramatica, în toate sensurile sale, este ştiinţa t u -t u r o r aspectelor unei limbi, adică înglobează deopotrivă fonetica, semantica şi celelalte compartimente ale fiecărei limbi particulare. In general, aplicat la o singură limbă şi în sincronie, termenul este înţeles în special ca desemnînd studiul atît al formelor pe care semnele lingvistice (cuvintele) le dobîndesc în propoziţie (sau în frază), cît şi al funcţiilor şi relaţiilor reciproce în acelaşi plan, sau ca *morfologie* şi *sintaxă.* Tot astfel, ca descriere a unei limbi, gramatica poate fi înţeleasă ca studiu nu numai al aspectului de pură comunicare (limbajul enunţiativ), ci şi al aspectului afectiv, de exprimare a unor sentimente şi impulsuri de voinţă (limbajul emotiv); dar, de obicei, termenul se referă la „convenţia" pur enunţiativă, aspectul emotiv atribuindu-se disciplinei numite *stilistică;* aceasta - pentru a aplica încă o dată trihotomia lui Buhler - studiază semnele lingvistice ca *simptome* şi *semnale,* adică în funcţiile lor de expresie şi de apelare. Există în limbi fenomene care aparţin mai ales aspectului „afectiv", studiat de stilistică (cum ar fi augmentativele, diminutivele, diferitele creaţii hiperbolice, expresiile cu valoare ironică, formele speciale ale imperativului etc.); dar, la fel ca gramatica, şi stilistica studiază întreg materialul constitutiv al limbii, dat fiind că orice fenomen - chiar şi dintre cele care la prima vedere ar părea că aparţin în exclusivitate limbajului enunţiativ - poate avea o *utilizare stilistică,* adică utilizarea care implică şi relevă o atitudine a vorbitorului. Stilistica poate fi studiul convenţiei emotive deja generalizate într-o limbă ("stilistica limbii") şi în acest sens a fost gîndită şi elaborată de Charles Bally *{Precis de stylistique,* Geneva, 1905); dar poate fi, în aceeaşi măsură, studiul creaţiei lingvistice caracteristice unui scriitor sau unei opere, studiu care implică valorificarea creaţiei înseşi din punct de vedere estetic sau din punctul de vedere al relaţiei armonioase dintre expresie şi structura particulară a lumii inedite pe care o operă sau un scriitor o sugerează ("stilistica vorbirii"), şi în acest sens a fost concepută de Gustav Grober şi, mai ales, de Karl Vossler şi de lingviştii care aparţin şcolii sau orientării sale (Leo Spitzer, Helmut Hatzfeld etc).

3.4.1. Gramatica poate fi disciplină *sincronică,* adică studiul unui sistem lingvistic într-un moment dat sau în afara timpului, precum şi disciplină *diacronică* - studiul dezvoltării unui sistem lingvistic de-a lungul timpului. Acestei ultime discipline, numită *gramatică istorică,* i se conferă, de obicei, un sens ceva mai amplu faţă de gramatica sincronică, deoarece implică în fiecare caz studiul istoric, nu numai al morfologiei şi al sintaxei, ci şi al vocabularului şi în special al foneticii, care constituie unul din fundamentele sale. Din alt punct de vedere, gramatica poate fi *descriptivă* sau *normativă. Gramatica descriptivă,* care este gramatica ştiinţifică, se limitează la înregistrarea şi descrierea unui sistem în toate aspectele sale (şi în toată varietatea sa), fără a avea pretenţia de a oferi un „model" de limbă sau o „limbă exemplară"; *gramatica normativă,* în schimb, este gramatica elaborată cu finalităţi didactice, care semnalează un „model" de limbă, clasificînd formele şi construcţiile în „corecte" şi „incorecte". Altfel spus, gramatica descriptivă constată doar *cum se spune* ceva, în timp ce gramatica normativă semnalează *cum ar trebui să se spună* în conformitate cu diferite „criterii de corectitudine" (în realitate: tipuri de exemplaritate idiomatică).

3.4.2. Şi stilistica poate fi *sincronică* sau *diacronică,* iar aceasta din urmă, la rîndul ei, este concepută fie ca autonomă, fie ca inclusă în gramatica istorică.

3.4.3. O formă specială a gramaticii descriptive este *gramatica structurală* sau *funcţională,* care studiază formele şi funcţiile unei limbi ca elemente ale unei „structuri", consi-derîndu-le deci din punctul de vedere al opoziţiilor distinctive care se stabilesc într-un sistem şi ordonînd formele în conformitate cu valorile lor funcţionale. Noile gramatici descriptive, datorită eliberării progresive de modelele tradiţionale oferite de gramaticile limbilor clasice şi, mai ales, ca urmare a influenţei pe care a exercitat-o în acest domeniu F. de Saussure şi ulterior Şcoala de la Copenhaga şi fonologia de la Praga, tind, în

general, să fie gramatici structurale.

3.5. O limbă poate fi studiată atît ca fenomen autonom, în ceea ce priveşte configuraţia şi structura sa internă, cît şi în relaţie cu celelalte aspecte ale vieţii şi culturii comunităţilor umane. Această distincţie ar putea apărea deo-potrivă în plan sincronic şi în plan diacronic, dar ea a fost efectuată mai ales în diacronie: ştiinţa care studiază dez-voltarea unei limbi, considerată ca un tot unic şi în relaţie cu celelalte aspecte ale istoriei vorbitorilor, se numeşte *istoria limbii.* Adică, în timp ce gramatica istorică studiază di_acronic faptele unei limbi în raporturile lor interne (în interiorul sistemului), istoria limbii studiază dezvoltarea sistemului în relaţiile sale „externe" sau în conexiune cu istoria politică, culturală şi socială a comunităţii respective. Există totuşi, în prezent, opere care încearcă să depăşească această sciziune, unificînd, cel puţin în parte, cele două puncte de vedere; aşa de exemplu: K.Vossler, *Frank-reichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung,* Heidelberg, 1913 (ediţia a II-a: *FmnkreichsKultur undSprache,* [trad. spân., Buenos Aires, 1955J; Walter von Wart burg, *Evolutionet struc-ture de la languefranţaise,* Leipzig, 1934 [trad. spân., Madrid, 1966]; J.Cousin, *Evolution et structure de la langue latine,* Paris, 1944 etc; pentru spaniolă: W.J.Entwistle, *TheSpanish Language,* Londra, 1936 [trad. spân., Madrid, 1973] şi R. Lapesa, *Historia de la lengua espanola,* Madrid, 1942 (şi ediţiile ulterioare); şi pentru română: S. Puşcariu, *Limba română,* I, Bucureşti 1940 (trad. germ., Leipzig, 1943: ed. a II-a, Bucureşti, 1976).

4.1. Există, de asemenea, şi alte discipline lingvistice care pot fi considerate drept ramuri sau aspecte speciale ale celor deja menţionate. Aşa, de exemplu, în interiorul *lexicologiei* se distinge *onomasiologia* (disciplină care studiază desemnările plecînd de la concepte sau de la „lucrurile" desemnate) şi *onomastica* (studiul, de obicei istoric, al numelor proprii); iar aceasta din urmă se divizează, la rîndul ei, în *antroponomastică (antroponimie),* studiul istoric al numelor de persoane, şi *toponomastică* sau *toponimie,* studiul istoric (etimologic) al numelor de locuri.

4.2.0. In sfîrşit, trebuie să amintim alte două discipline lingvistice particulare, dintre care una este, la rigoare, o metodă specială care se aplică în dialectologie (mai recent şi în gramatica comparată), iar cealaltă constituie mai degrabă o aplicare a lingvisticii la studiul civilizaţiei.

4.2.1. Prima este *geografia lingvistică.* După cum tocmai am afirmat, este vorba mai curînd de o metodă decît de o disciplină autonomă. Dar este o metodă care s-a dezvoltat atît de amplu, încît astăzi o putem considera ca disciplină particulară în cadrul ansamblului ştiinţelor lingvistice. într-adevăr, studiile consacrate dialectelor, realizate de lingvişti ca Ascoli în Italia şi, mai ales, de J.Gillieron în Franţa, au dus la noi moduri de abordare teoretică şi la noi concepţii (de exemplu, despre limitele dialectale, despre difuzarea faptelor lingvistice, despre cauzele multor schimbări lingvistice etc), astfel că cercetarea geografică a limbilor s-a ridicat la nivelul unei noi orientări în studiul limbajului. Deja s-au elaborat sau sînt în curs de elaborare, în domeniul romanic, atlase lingvistice ale Franţei, Elveţiei meridionale, Italiei, României, Cataloniei etc. Cel mai celebru pînă astăzi continuă să fie primul dintre ele, cel al Franţei, opera lui J.Gillieron şi E.Edmont. Activitatea practică şi teoretică a lui Gillieron, ale cărei rezultate şi a cărei valoare pentru dezvoltarea ulterioară a lingvisticii au fost expuse de acest lingvist francez-elveţian într-o lungă sene de studii, a fost sistematizată în ceea ce priveşte principiile sale metodologice şi transformată în corp de doctrină de către Matteo Bartoli *(Introduzione alia neolinguistica,* Geneva, 1925), care, între alte lucruri, a stabilit *normele ariilor* ("norme area-li"), importante pentru a deduce cronologia relativă a fenomenelor lingvistice. Geografia lingvistică, înţeleasă mai ales ca doctrină şi ca tehnică folosită în istoria lingvistică, se numeşte astăzi şi *lingvistică spaţială.* In această formă a fost apli-cată şi unor relaţii spaţiale neactuale, în special în domeniul lingvisticii indoeuropene (de Bartoli însuşi şi de Vittore Pisani).

4.2.2. Cealaltă disciplină la care ne referim *estepaleon-tologia lingvistică,* adică aplicarea lingvisticii la preistorie. Această disciplină a început să se afirme în jurul anului 1840, o dată cu dezvoltarea atinsă de gramatica comparată indoeuropeană, iar metoda sa constă, în esenţă, în a considera izoglosele ca *izoide,* sau ca linii de civilizaţie identică. Aşa, de exemplu, se observă că diferite limbi indo-europene au acelaşi nume indoeuropean pentru cal: gr. *bippos,* lat. *equus,* sanscr. *agva* etc, de unde se deduce că indoeuropenii, deja în epoca lor comună, cunoşteau acest animal. In acest fel s-a ajuns la a intui şi a reconstitui, cel puţin în parte, cultura şi tipul de viaţă ale indoeuropenilor:

aproape tot ceea ce ştim în această privinţă se datorează paleontologiei lingvistice, iar arheologia doar a confirmat, în parte, ceea ce se stabilise deja pe baza limbilor. De asemenea, s-a încercat să se stabilească cu ajutorul paleontologiei lingvistice patria primitivă a indoeuropenilor, adică teritoriul pe care îl ocupau în epoca indoeuropenei comune. Această patrie a fost situată, la început, în actualul Turkestan; dar mai tîrziu progresele ştiinţei au sugerat deplasarea ei spre Europa, iar azi se consideră în mod aproape unanim că patria indoeuropenei comune a fost Europa centro- orientală, la nord şi la est de Carpaţi. Paleontologia lingvistică a fost aplicată şi preistoriei fiecăruia dintre popoarele indoeuropene. S-a observat, bunăoară, că gr. *thdlassa* este un cuvînt mediteranean, nu indoeuropean, şi că în celelalte cuvinte greceşti care desemnează marea *(hdls, pontos, pelagos)* acest semnificat este secundar, fapt din care s-a dedus că grecii nu cunoşteau marea în epoca lor primitivă. Pe de altă parte, s-a putut conchide că au existat probabil relaţii particulare între unele popoare indoeuropene, ca între popoarele din India, latinii şi celţii, care, printre altele, aveau acelaşi cuvînt pentru „rege": sanscr. *raja,* lat. *rex,* celt. *rix.* Existenţa unui termen comun de această natură în limbile lor ne relevă că între aceste popoare trebuie să fi existat o „linie izoidă", adică un aspect de civilizaţie comună în ceea ce priveşte organizarea socială.

IX. FONETICA

Sunetele din punct de vedere acustic ţi fiziologic. Locul şi modul lor de articulare. Clasificarea sunetelor. Valoarea iconică şi valoarea conceptuală „arbitrară". Sunetele în vorbire. Fonetică şi grafie.

0. Ca fenomen acustic, limbajul se prezintă sub forma unor secvenţe continue de sunete, sau *continuuri fonice,* separate prin intervale. In aceste continuuri fonice izolăm şi identificăm *sunetele limbajului* şi, după cum vom vedea, facem lucrul acesta doar pentru că avem o „conştiinţă fonologică", adică distingem *fonemele,* dat fiind că din punct de vedere pur fizic, nu există continuitate între sunetele unui grup fonic.

1.0. Sunetele limbajului prezintă calităţile bine cunoscute ale oricărui sunet studiat de acustică, adică *intensitate, înălţime* şi *durată.* Astfel de calităţi sînt puse în evidenţă şi se pot măsura în reprezentarea grafică a *undei sonore* corespunzătoare care se obţine cu ajutorul unui aparat numit *chimograf* (din gr. *kyma,* „undă" şi *grdphein,* „a scrie"). Chimograful, în forma sa cea mai simplă, se compune dintr-un cilindru învelit în hîrtie fumurie şi dintr-0 membrană vibratorie care, prin intermediul unui stilet, se află în contact cu cilindrul. Membrana comunică cu un tub receptor din cauciuc, care se termină printr-o pîlnie în care vorbeşte subiectul supus experienţei. Cilindrului i se imprimă o mişcare în „spirală", adică simultan circulară şi verticală, cu ajutorul unui motor oarecare. Cînd în pîlnie se emit sunete, acestea se comunică membranei prin tubul de cauciuc, iar vibraţiile membranei se transmit,
prin stilet, cilindrului şi rămîn înregistrate pe hîrtia fumurie. Fonetica experimentală modernă cunoaşte instrumente mult mai complicate şi de o mai mare precizie, ca *oscilograful,* care „fotografiază" undele, altfel spus, transformă undele acustice în unde luminoase. Dar pentru scopul nostru este suficient să examinăm undele înregistrate de un chimograf obişnuit.

1.1.1. Unda înregistrată prezintă *vibraţii principale* şi *secundare.* Traiectoria generală a vibraţiilor principale, fiind vorba de continuuri fonice analoge, se prezintă cu un profil mai mult sau mai puţin analog, chiar cînd corespunde unor subiecţi diferiţi. Vibraţiile secundare, în schimb, se relevă ca distincte, fiind cele care corespund la ceea ce numim *timbrul* vocii. Unda înregistrată prezintă, pe lîngă aceasta, o anumită *amplitudine* şi o anumită *frecvenţă:* aceste două calităţi sînt cele care, împreună, determină *intensitatea* acustică. Frecvenţa în sine însăşi determină *înălţimea muzicală* a sunetului sau ceea ce lingvistic se numeşte *ton.* Din punct de vedere fiziologic, sau al producerii sunetelor, intensitatea depinde de forţa curentului respirator. Frecvenţa, în schimb, depinde de tensiunea mai mare sau mai mică a coardelor vocale şi, în funcţie de

indivizi, şi de dimensiunile coardelor înseşi: cele ale femeilor sînt, în general, mai scurte decît ale bărbaţilor şi, prin urmare, vocea lor este mai ascuţită. Sunetele pot avea o frecvenţă foarte variată, dar omul nu le aude pe toate, ci numai pe acelea care au o frecvenţă de cel puţin 16 vibraţii pe secundă şi care nu depăşesc frecvenţa de 16380 de vibraţii pe secundă; există, prin urmare, sunete foarte joase şi sunete foarte înalte pe care nu le percepem. Intervalul de timp în care se desfăşoară vibraţiile corespunzătoare unui anumit sunet se numeşte *durată* şi corespunde din punct de vedere lingvistic *cantităţii.*

1.1.2.1. Amplitudinea este uşor de măsurat, dat fiind că este determinată de distanţa dintre punctele extreme ale undei, măsurată pe verticala perpendiculară pe direcţia undei înseşi. Durata se măsoară prin magnitudinea undei considerată pe orizontala direcţiei înseşi şi în raport cu viteza mişcării care se imprimă cilindrului chimografului. Frecvenţa se obţine împărţind numărul de vibraţii la timpul măsurat în secunde.

1.1.2.2. Intensitatea sunetelor nu se măsoară în sens absolut, ci numai în raport cu cea a celorlalte sunete: ceea ce se măsoară este, prin urmare, o intensitate relativă. Diferenţa minimă de intensitate perceptibilă pentru auzul uman constituie unitatea de intensitate şi se numeşte *bel;* în practică totuşi nu se foloseşte această unitate, ci *decibelul.* Intensităţii îi corespunde din punct de vedere lingvistic ceea ce se numeşte *accent tonic, accent de intensitate* sau *accent expiratoriu.*

1.1.2.3. înălţimea muzicală a sunetului, determinată de frecvenţa sa, se exprimă în obişnuitele tonuri şi semitonuri muzicale. Din punct de vedere muzical, un grup fonic, considerat în ansamblul său, se prezintă ca o linie melodică ce constituie *tonalitatea* sa. Cîmpul de variaţie a tonalităţii, adică distanţa muzicală dintre tonul cel mai jos şi cel mai sus al unui vorbitor, se numeşte *cîmp de intonaţie* şi diferă în funcţie de limbă. Spaniola obişnuită din Spania are un cîmp de intonaţie de o octavă şi, de aceea, este o limbă cu o intonaţie „gravă". Italiana are un cîmp de intonaţie de două octave, iar spaniola din Uruguay, fără să ajungă la aceasta, are, oricum, un cîmp de intonaţie mai amplu decît spaniola din Spania.

1.2.0. Conceptele de intensitate *(accent),* înălţime muzicală *(tonalitate* sau *ton)* şi de durată *(cantitate)* sînt, în fonetica limbilor, concepte relative; cu alte cuvinte, nu există sunete ale limbajului care să fie de la sine şi în sens absolut intense, înalte sau lungi: ele sînt astfel numai în comparaţie cu alte sunete, atone, grave sau scurte (sau mai puţin intense, mai puţin înalte, mai puţin lungi) ale aceluiaşi fel de a vorbi sau ale aceluiaşi act lingvistic. Cele trei calităţi enumerate pot avea într-o limbă *valoare fonologică (distinctivă)* sau, eventual, numai valoare stilistică: au valoare fonologică dacă variaţia lor poate distinge semnele, adică dacă poate să implice o variaţie de semnificat în limbajul enunţiativ; au valoare stilistică dacă pot constitui manifestarea unei atitudini emotive a vorbitorului.

1.2.1.1. Durata (cantitatea) interesează mai ales în ceea ce priveşte vocalele, cu toate că ea există şi la consoane. Italiana, de exemplu, cunoaşte consoane lungi sau întărite (numite „duble") cu valoare distinctivă. Spaniola are numai două consoane lungi sau, mai bine zis, numai două consoane lungi cu valoare fonologică: *nn* şi *rr.* Acestea au valoare fonologică tocmai pentru că pot distinge semne (cuvinte); *astie\,perro* [cîine] este altceva decît*pero* ["dar", conj.]. Din acelaşi motiv *rr* nu ar putea să releve numai insistenţă, adică să aibă numai valoare stilistică, aşa ca litera 5 de exemplu, care poate fi şi lungă, dar fără valoare fonologică distinctivă.

1.2.1.2. Gramaticienii antici afirmau că vocalele lungi sînt de două ori mai lungi decît cele scurte, ceea ce s-a dovedit a fi inexact; deoarece fonetica experimentală avea să constate că primele pot să fie chiar de zece ori mai lungi. In spaniolă durata absolută a vocalelor merge de la un minimum de patru sutimi de secundă pînă la un maximum de douăzeci: vocalele mai lungi pot fi, prin urmare, pînă la de cinci ori mai lungi decît cele scurte. Şi aceasta, în pofida faptului că durata vocalelor nu are în spaniolă valoare fonologică, aşa cum se întîmplă în alte limbi (engleză, germană), unde vocalele lungi (care pot ajunge la o durată de patruzeci de sutimi de secunde) sînt din punct de vedere fonologie diferite de vocalele scurte: sînt *alte* vocale. Cf., de exemplu, în engleză *ship (lip),* „vas, navă", şi *sheep i}ip),* „oaie": ceea ce distinge aceste două cuvinte este opoziţia între *i* scurt şi *i* lung. Şi în latină durata avea valoare fonologică: cf. *mălus,* „rău", şi *mâlus,* „măr".

1.2.2.1. Intensitatea (accentul) este, la fel ca durata, relativă, adică silaba accentuată nu este intensă în sens absolut, ci numai *cea mai intensă* din grupul său fonic. Dar într-un grup fonic nu întîlnim pur şi simplu o silabă accentuată ("tonică") şi altele neaccentuate ("atone"), ci în diferite silabe apar diferite intensităţi. In general, sînt mai puţin intense silabele care se află de ambele părţi ale accentului (silaba mai intensă) şi sînt, în mod alternativ, ceva mai mult sau ceva mai puţin intense cele care se găsesc dincolo de acestea două. Să considerăm, de exemplu, intensităţile relative într-un cuvînt ca *re-vo-lu-cio-na-rio:* dacă dăm un indice 10 silabei cu cea mai mare intensitate *(-na-),* vom avea în acelaşi cuvînt silabe cu indicii 4, 6, 8. Faptul că intensitatea se prezintă în acest fel explică originea anumitor schimbări de accent; astfel, în cazul lui *vdmonos* > *vamonos* în Rio de la Plata, accentul a trecut la o silabă care anterior avea un „accent secundar", adică o intensitate inferioară celei maxime a grupului fonic, dar superioară celei minime a aceluiaşi grup.

1.2.2.2. Trebuie să atragem atenţia că - aşa cum, pe de altă parte, rezultă deja din cele spuse - accentul nu distinge cuvinte, ci grupuri fonice: enumera „cuvintele fonice". Dar grupurile fonice înseşi pot să conţină cuvinte autonome din punct de vedere fonic, cu accent propriu, şi elemente fără accent propriu, numite *proclitice* şi *enclitice,* după cum se „sprijină" la începutul sau la sfirşitul cuvîntului autonom (aşa, de exemplu, în grupuri fonice ca *elperro, de la mesa* există un singur accent, în cuvîntul principal, în timp ce celelalte elemente sînt proclitice).

1.2.2.3. In spaniolă accentul are valoare fonologică. Să considerăm, de exemplu, cuvinte precum *continuo, continuo, continuo:* ceea ce diferenţiază aceste trei grupuri fonice şi le face semnificanţi a trei semnificaţi diferiţi este numai schema lor accentuală. Nu se întîmplă acelaşi lucru în limbile în care accentul a.re o poziţie fixă în grupul fonic, ca limba franceză bunăoară, unde accentul afectează totdeauna ultima silabă. In franceză, prin urmare, accentul semnalează doar cîte grupuri fonice sînt într-o expresie, avînd ceea ce se numeşte „funcţie enumerativă", şi nu funcţie distinctivă ca în limba spaniolă. Dar, din acelaşi motiv, schimbarea accentului poate avea în franceză valoare stilistică, relevînd, de exemplu, insistenţă *(ci.formi-dable* pentru *formiddble),* ceea ce nu ar putea să se întîmple în spaniolă, unde accentul are funcţie distinctivă.

1.2.2.4. Accentul prezintă intensităţi diferite în diverse sisteme lingvistice. In spaniolă, engleză, italiană accentul este puternic; în maghiară este foarte puternic; în franceză, destul de slab. Şi există limbi unde poate fi atît de slab, încît se spune că „nu au accent", ca japoneza şi cartvelica (georgiana).

1.2.2.5. Silaba accentuată este de obicei, în acelaşi timp, cea mai intensă şi cea mai înaltă (ascuţită) din grupul fonic. Există totuşi limbi (ca lituaniana şi letona, de exemplu) unde tonalitatea este independentă de intensitate; acelaşi lucru se poate întîmplă în oricare altă limbă din motive stilistice. Tot astfel, se poate spune că intensitatea (îndeosebi în limbile în care cantitatea nu are valoare fonologică) coincide, de obicei, cu durata, dar nu în mod necesar: în castiliană, de exemplu, este lungă în general silaba finală a grupurilor fonice, chiar atunci cînd nu poartă accentul.

1.2.3.1. Asemenea duratei şi intensităţii, tonalitatea este tot ceva relativ. Adică sunetele sînt mai înalte sau mai grave în interiorul cîmpului de intonaţie caracteristic unei persoane; însă sunetul cel mai grav al cîmpului de intonaţie al unei persoane anumite (cum ar fi cel al unei femei cu voce de soprană) poate fi mai acut decît sunetul cel mai acut al cîmpului de intonaţie propriu altei persoane (de exemplu, al unui bărbat cu voce joasă).

1.2.3.2. In spaniolă tonul are în exclusivitate valoare stilistică: să considerăm, bunăoară, un cuvînt-propoziţie, cum este *iQue?* pronunţat cu tonalităţi diferite, în funcţie de sentimentele vorbitorului sau în funcţie de intenţiile sale expresive. Insă în unele limbi tonul are o valoare distinctivă, substi-tuindu-se uneori accentului şi în atare caz se numeşte *accent muzical* sau *melodic,* ca în greaca veche, de exemplu. In prezent, dintre limbile indoeuropene, au accent muzical numai un număr redus de limbi, ca sîrbo-croata, lituaniana, letona, suedeza. Dar, după cum s-a spus, în lituaniană şi în letonă tonalitatea poate să apară şi independent de accentul de intensitate. In sîrbo-croată, în schimb, accentul este concomitent muzical şi de intensitate, dar este independent de durată. Tonul are o mare importanţă în limbile numite monosilabice sau izolante, cum este chineza. In chineza clasică există opt tonuri diferite cu valoare fonologică, adică

distinctivă: acelaşi cuvînt *fu,* pronunţat cu diferite tonalităţi, poate semnifica „soţ", „prefectură", „bogăţie" etc.

1.3. In vorbire grupurile fonice se organizează în unităţi melodice care corespund în mod normal propoziţiilor sau unor secţiuni ale acestora. Fiecare unitate prezintă un „accent de frază", care se situează deasupra celorlalte accente ale grupurilor fonice care o integrează, şi, în plus, se caracterizează, printr-o anumită curbă melodică, ce constituie *intonaţia* sa. Intonaţia este un important element elocuţional care distinge tipurile de propoziţii (enunţiative, interogative, imperative etc), independent de distincţiile care se pot efectua prin elemente locuţionale (cuvinte, forme sau construcţii speciale); în scriere intonaţia este redată, dar numai în mod imperfect, prin intermediul punctuaţiei. In spaniolă unităţile melodice încep, în mod normal, cu un ton grav ascendent şi pot să se termine cu ascensiuni de voce *(anticadenţa:* ridicare cu patru sau cinci semitonuri, caracteristică, de exemplu, interogaţiei; *semianticadenţa:* ridicarea cu două sau trei semitonuri, de obicei în interiorul unei propoziţii, la sfîrşitul unei secţiuni a acesteia), cu coborîn *(cadenţa:* coborîrea cu vreo opt semitonuri, caracteristică sfîrşitului propoziţiilor enunţiative complete; *semicadenţa:* coborîrea cu trei sau patru semitonuri la sfîrşitul unei secţiuni a propoziţiei) sau şi cu o *suspensie,* adică fără urcare şi fără coborîre în ceea ce priveşte segmentul corespunzător al curbei melodice. Aceste distincţii au fost făcute de T. Navarro Tomas *[Manual de pronunciacion espanola,* Madrid, *Y)\%;Manualde entonacionespanola,* New York, 1944] care a introdus, de asemenea, termenul *tonem* pentru a desemna inflexiunea finală a unei unităţi melodice.

2.0.1. Am vorbit pînă aici despre sunete din punct de vedere acustic şi am văzut tipurile în care se pot clasifica sub acest raport: sunete mai intense şi mai puţin intense (accentuate şi atone), mai înalte şi mai joase (acute şi grave), lungi şi scurte. Dar asemenea distincţii sînt insuficiente în lingvistică; de aceea trebuie să examinăm sunetele şi din punct de vedere fiziologic, sau din punctul de vedere al producerii lor *(fonaţia).*

2.0.2. Aparatul fonator al omului se compune din *coardele vocale,* situate în laringe (şi care pot fi făcute să vibreze de către impulsul curentului respirator), din trei cavităţi (bucală, nazală şi laringală) şi dintr-o serie de organe fixe şi mobile. Organele mobile sînt buzele, limba (în care se disting trei zone: predorsală, mediodorsală şi postdorsală) şi vălul palatului cu uvula; organele fixe - dinţii şi palatul. Toate aceste organe intervin (deşi nu simultan) în realizarea sunetelor.

2.1.0. Sunetele produse în exclusivitate de coardele vocale, în a căror articulare restul aparatului fonator intervine numai ca o cutie de rezonanţă şi factor modulator, se numesc *vocale;* celelalte - *consoane.* Altfel spus, din punct de vedere fiziologic, se numesc vocale sunetele în articularea cărora nu există închidere, nici absolută, nici relativă, a aparatului fonator, iar consoane, sunetele în fonaţia cărora pot interveni sau nu coardele vocale, dar care se articulează şi se produc de către alte organe ale aparatului fonator.

2.1.1. Vocalele se divid în trei clase: medii *(a),* anterioare *(e, î)* şi posterioare (o, *u).A* este o vocală care implică o apertură maximă a aparatului fonator, adică în articularea acesteia limba rămîne în poziţie de repaus. La vocalele anterioare, zona predorsală a limbii se ridică înspre palat; la cele posterioare - zona postdorsală. Vocalele cele mai comune, cum sînt cele pe care le avem în sistemul fonologie spaniol, nu prezintă o totală corespondenţă între vocalele anterioare şi posterioare, deoarece vocalele posterioare, sînt şi *labiale,* adică în modularea lor intervin şi buzele. Dar există limbi care au vocale anterioare *labializate* ca, de exemplu, franceza *(eu, u)* şi germana (o, *u): o* este vocala *e* labializată; *ii* - vocala *i* labializată. Şi sînt, de asemenea, limbi în care există vocale posterioare delabializate; aşa este, de pildă, româna, unde întîlnim vocala *ă,* care este un *o* delabializat (sau „nelabiaL") şi vocala *î* care este un *u* delabializat (şi care există de asemenea în rusă, turcă, guarani etc).

2.1.2. In funcţie de durata articulării, sunetele pot fi *continue* şi *momentane.* Sînt continue sunetele prelungi-bile; iar momentane - sunetele care se articulează într-un singur moment şi nu pot să se prelungească la infinit. Toate vocalele sînt continue. Această distincţie ne serveşte, de asemenea, pentru a explica o alta, foarte folosită în lingvistică: cea care opune *sonantele* şi *„consoanele".* Această opoziţie, pur lingvistică şi mi fiziologică, se bazează pe funcţia sunetelor în silabă (capacitatea sau incapacitatea de a constitui nucleul silabic). Se numeşte *silabă* cel mai mic grup fonic care se poate

pronunţa ca atare (adică de la sine: ca grup izolat). Dar din acest punct de vedere sînt sonante sunetele care pot forma silaba fără ajutorul altui sunet; iar „consoane", cele care pot alcătui o silabă numai împreună cu o sonantă. Vocalele sînt în mod normal sonante, dar cîteodată pot funcţiona şi în calitate de „consoane"; astfel, vocala *i* în *muy,* sau vocala *u* în *suelo.* Semnul diacritic pentru a marca în transcriere această funcţie „consonantică" a unei vocale este -, astfel că se va transcrie *mui, suelo.* Dar pot să funcţioneze ca sonante şi toate celelalte sunete continue (ca, de exemplu, 5 în P55!). Intre sunetele numite în general consoane - *şi* care, din acest punct de vedere, ar fi mai bine să se numească *constrictive* - există îndeosebi patru care de obicei funcţionează şi ca sonante: *r, l, m, n* (în acest caz se transcriu cu r, 1, m, n dat fiind că semnul diacritic pentru a indica funcţia de „sonantă" a unei „constrictive" este tocmai-). Aşa, de exemplu, în sîrbo-croată *r* este adesea sonantă (cf. *krst,* „cruce", *Trst* „Triest"); în slovacă poate fi sonantă şi / (cf. *vlk* „lup"); în engleză avem / sonantă în cuvinte de felul *castle;* în germană *n* apare sonantă, de exemplu, în desinenţa infinitivelor (cf. *binden* „a lega", pronunţat *bmdn).*

2.1.3. Aproape în toate limbile sunetele se produc prin curentul expirator (cel puţin, sunetele comune: cele care aparţin sistemelor fonologice corespunzătoare); dar există şi sunete numite *inversive* sau *avulsive* (şi, mai propriu, cu un termen englez, *clicks,* sau în franceză *cliquements),* care sînt produse de curentul inspirator. Aceste sunete sînt foarte rare în limbile europene (se întîlnesc numai în anumite exclamaţii ca, de exemplu, cea care se foloseşte pentru a mîna caii); sînt obişnuite, în schimb, şi fac parte din sistemele fonologice respective, în anumite limbi din Africa australă şi anume în limbile hotentoţilor şi boşimanilor.

2.2.0. Odată stabilite aceste distincţii, putem trece la diversele clasificări ale sunetelor. Cea mai simplă, dar nu şi cea mai comodă şi nici cea mai folosită, este clasificarea adoptată de Ferdinand de Saussure în *Cursul de lingvistică generală* şi care se bazează exclusiv pe apertura aparatului fonator. Saussure distinge şapte clase de sunete, de la cele de apertura *zero (oclusive* sau *explozive,* adică pronunţate cu o închidere totală a tubului fonator, *cap, t* etc.) pînă la cele cu gradul de apertura 6, care este cel al vocalei *a.* Intre aceste extreme, Saussure ordonează consoanele fricative, spirantele, nazalele, „semivocalele" *i* şi *u* şi vocalele *e* şi *o.* Această clasificare este perfect raţională, se bazează pe un unic criteriu şi are, pe lîngă aceasta, avantajul de a include într-o serie unică de clase vocalele şi consoanele (sau „constrictivele"). Cu toate acestea, în lingvistică, de obicei, se preferă clasificarea bazată pe criteriul *locului de articulare,* combinat cu cel al *modului de articulare;* clasificare ce se foloseşte în special pentru consoane, dat fiind că pentru vocale se întrebuinţează în general cea pe care am dat-o mai sus.

2.2.1.1. Să vedem clasificarea după locul de articulare. Există, în primul rînd, sunete pronunţate apropiind cele două buze sau unindu-le pînă la producerea unei oclu-ziuni; sînt sunetele numite *bilabiale, cap, b, m.* Buza inferioară se poate apropia, la articulare, de dinţii incisivi superiori, în felul acesta articulîndu-se sunetele *labioden-tale,* cum ar fi sp./, *ir.f, v.* Cu vîrful limbii sprijinit între incisivii superiori şi cei inferiori se produc consoanele *interdentale* ca: sp. *d* în *amado,* engl. *th* în *three* şi sonora corespunzătoare din *tbey; z* din spaniola din Castilia (de exemplu, în *zarzuela).* Sprijinind vîrful limbii de partea interioară a incisivilor superiori, se articulează consoanele numite *dentale;* de exemplu, *t, d* (în spaniolă după o consoană nazală, de exemplu în *cuando),* riopl. sau fr. s, fr. *z* în *zero.* Atingînd cu vîrful limbii prima zonă a palatului, imediat în partea superioară a zonei descoperite a dinţilor, se articulează consoanele *alveolare,* numite în acest mod deoarece corespund zonei alveolelor dinţilor: bunăoară, *n, r, rr.* Impingînd limba spre partea anterioară a palatului, se produc *consoanele prepalataie,* care nu există ca foneme în spaniolă, dar apar, de exemplu, în croată şi poloneză (c, *dz).* Un tip special de prepalatale sînt *cerebralele* sau *cacuminalele* (numite şi *retroflexe),* consoane caracteristice sanscritei şi limbilor moderne din India, în articularea cărora, atingînd zona prepalatală, vîrful limbii se întoarce înapoi *(t, d).* Dacă se atinge cu vîrful limbii zona mijlocie a palatului, se articulează consoanele numite *mediopalatale* sau pur şi simplu*palatale: c, z, ti* (sp. *eh;* sp. din Rio de la Plata *y* din *yo;* sp. *n).* Mai rare sînt sunetele *postpalatale,* care se articulează împingînd limba spre partea posterioară a palatului. încă şi mai în spate se articulează sunetele numite *velare* sau *guturale,* în care partea posterioară a limbii se apropie de vălul palatului sau îl atinge: *k* (sp. *c* în *casa), g,*

x (sp.; *mjuego),* sp. *n* în *tango.* In sfîrşit, avem sunetele *uvulare,* în care uvula atinge rădăcina limbii, sunete caracteristice limbilor semitice, cum ar fi araba, şi sunetele *laringale,* articulate prin strîmtarea laringelui (ca, de exemplu, sunetul '*ain* tot din arabă)..

2.2.1.2. Majoritatea sunetelor curente în limbile europene şi toate cele pe care le-am enumerat pînă aici se articulează în axul median al palatului. Există însă şi sunete *laterale,* în care limba se sprijină pe o latură a bolţii şi lasă să iasă aerul pe cealaltă parte. Sunetele laterale obişnuite în limbile europene sînt / şi *V (II* al spaniolei literare din Castilia). Aceste sunete sînt mai numeroase şi mai variate în anumite limbi neeuropene, de exemplu în limbile indigenilor din America Centrală.

2.3.1. In ceea ce priveşte modul de articulare, trebuie să luăm în considerare diferiţi factori. In primul rînd, dacă în producerea unui sunet vibrează sau nu coardele vocale. Sunetele produse prin sau însoţite de o vibraţie a coardelor vocale se numesc *sonore;* cele în care coardele vocale nu vibrează se numesc *surde* (trebuie să remarcăm că este vorba aici şi de o sonoritate fiziologică, nu numai acustică, deoarece din punct de vedere acustic sînt „sonore" toate sunetele, pur şi simplu pentru că sînt ca atare). Al doilea factor pe care trebuie să-1 avem în vedere este funcţia pe care o are în fonaţie cavitatea nazală: dacă vălul palatului închide comunicarea cu cavitatea nazală şi curentul expirator trece numai prin cavitatea bucală, avem sunetele care se numesc *orale;* dacă, în schimb, aerul trece şi prin fosele nazale, cavitatea nazală constituind astfel o a doua cutie de rezonanţă, avem sunetele numite *nazale.* In sfîrşit, sunetele consonantice pot fi urmate de o *aspiraţie* (zgomot mic produs de trecerea aerului în laringe), iar în cazul acesta se numesc *aspirate (th, dh, ph, bh, kh, gh* etc; de exemplu, *ph* în gr. *grdpho,* „scriu"; *kh* în gr. *kheîr,* „mînă", *th* în gr. *thdlassa* „mare" sau în germ. *Tal* sau *Thal* „vale").

2.3.2. Toate vocalele sînt sonore, iar din punctul de vedere al funcţiei cavităţii nazale, pot fi orale sau nazale *(a, g,* r, *o, u:* semnul nazalizării este de obicei —). In pronunţia spaniolă pot exista vocale nazale, însă ele nu constituie foneme, adică opoziţia dintre vocala orală şi vocala nazală nu are valoare fonologică distinctivă; în franceză, în schimb, precum şi în portugheză, vocalele nazale sînt foneme şi au funcţie distinctivă. Intre limbile romanice, spaniola are sistemul vocalic cel mai simplu, prezentînd numai cele cinci vocale fundamentale (numite şi „vocale cardinale"); sistemul italian este deja ceva mai complex, deoarece la vocalele *e* şi *o* distinge un tip închis şi un tip deschis, adică prezintă şapte vocale. Engleza are paisprezece vocale, iar franceza şaisprezece (afară de *i* şi *u,* doui tipuri *dea,* vocale anterioare labializate, tipuri închise şi deschise la vocalele *e, o, o,* un *e* deschis lung şi patru nazale).

2.3.3.0. Dar factorul cel mai important în articulare este închiderea mai mare sau mai mică a aparatului fona-tor. Unicul sunet în care nu există vreo îngustare sau în care nu se produce nici o închidere, nici cel puţin parţială, a tubului de fonaţie, este sunetul *a.* Este adevărat, totuşi, că nici la celelalte sunete vocalice nu există o strîmtare de aşa natură încît să producă sunete de la sine, dat fiind că mişcările realizate de buze şi limbă servesc numai pentru a da o modulare distinctă sunetului produs de coardele vocale. La consoane, în schimb, sunetul se produce chiar în locul în care se realizează închiderea parţială sau totală a aparatului fonator.

2.3.3.1. Dacă ocluziunea este totală, sunetele care se produc sînt *odusivele,* care se numesc şi *explozive,* deoarece se realizează printr-o „explozie" a aerului din curentul respirator; pot fi, după cum vibrează sau nu coardele vocale, sonore sau surde, iar conform locului de articulare -labiale, dentale, alveolare, palatale, velare, uvulare, laringale. De exemplu: oclusivă bilabială sonoră: *b,* în italiană sau în franceză (în spaniolă numai ca iniţială absolută a frazei ori după o nazală: *zamba);* ocluzivă bilabială surdă: *p;* ocluzivă dentală sonoră: *d,* în italiană sau în franceză (în spaniolă numai ca iniţială absolută sau după o nazală: *andar);* ocluzivă dentală surdă: *t;* ocluzive alveolare: *t* şi *d* în engleză; ocluzivă palatală surdă: *c* (ca *eh* spaniol din *choza);* ocluzivă palatală sonoră: g (g italian din *generale);* ocluzivă velară surdă: *k (c* spaniol din *casa* sau *qu* din *quemar);* ocluzivă velară sonoră: *g,* în italiană sau în franceză (în spaniolă numai ca iniţială absolută sau după o nazală: *tango).* In lingvistica comparată se numesc de obicei *medii* ocluzivele sonore *şi slabe* ocluzivele surde. Sunetele ocluzive sînt toate, desigur, momentane. Sunetele *c* şi *g* pot fi considerate şi ca „africate" (cf. 2.3.3.5.).

2.3.3.2. Dacă se produce un anumit grad de îngustare a pereţilor tubului fonator

astfel încît la trecerea curentului respirator să se realizeze o fricţiune sau o frecare audibilă, sunetele corespunzătoare *sinxfricativele* care, de asemenea, pot fi sonore sau surde şi, conform locului de articulare, labiale, labiodentale, interdentale, palatale, velare etc. De exemplu: fricativă bilabială sonoră: f$ (consoana care se scrie în spaniolă *b* sau *v*, în special în poziţie intervocalică); fricativă labiodentală sonoră: *v,* în franceză sau în italiană; fricativă labiodentală surdă: _/• fricativă interdentală sonoră: 8 *(d* spaniol, în special în poziţie intervocalică, de exemplu al doilea *d* din *dado;* sau *th* englez din *this);* fricativă interdentală surdă: 9 *(z* sau c - înaintea lui *e, i* - în spaniola din Castilia, ca în *zagudn, cielo;* sau *th* englez în *three);* fricativă palatală sonoră *z (y* din *yo* sau // în pronunţia din Rio de la Plata; sau; francez *din jeu);* fricativă palatală surdă: *s (se* italian din *scena, cb* francez din *chou, sh* englez din *sbe, sch* german din *sebreiben);* fricativă velară sonoră y (y din greaca modernă sau *g* spaniol în poziţie intervocalică şi, mai clar încă, în pronunţia curentă din Rio de la Plata în *mas grande);* fricativă velară surdă *x (j* spaniol în *juego* sau *g* din *general)* etc. Sunete fricative speciale sînt *spirantele* sau *sibilantele* care, sub aspect acustic, dau impresia unui şuierat: 5 spaniol din *saber* (sibilantă surdă), z francez din *zero, s* francez intervocalic, *s* italian din *roşa* (sibilante sonore). In interiorul aceleiaşi categorii pot fi considerate fricativele palatale /şi z la care ne-am referit deja. Şi viceversa, sibilantele 5 şi z (franceze) pot fi considerate pur şi simplu ca fricative dentale.

2.3.3.3. Se apropie de fricative sunetele numite *vibrante,* care se produc prin intermediul unei ocluziuni intermitente. Cele mai comune vibrante sînt alveolarele din spaniolă *(r* şi *rr)* şi velară sau uvulara francezei *(r grasseyee).* Asemănătoare sînt, de asemenea, sunetele numite *lichide* sau *laterale,* la care, după cum am văzut, există ocluziune numai într-o parte a bolţii palatale, lăsîndu-se să iasă curentul respirator prin cealaltă parte. Lichidele cele mai obişnuite sînt / alveolar , numit uneori şi „linguodentală" (/ spaniol din *Idpiz),* palatală *V (II* în pronunţarea spaniolă „exemplară" din Castilia, sau *gli* din it. *scoglio,* „stîncă, obstacol") şi / velar (/ rusesc sau portughez urmat de vocale posterioare). In mod normal, vibrantele şi lateralele sînt sonore; dar există şi limbi cu vibrante şi laterale surde. Aşa, de exemplu, laterala surdă există în galeză (în scriere: *II)* şi în nahuatl (scrisă *ti).*

2.3.3.4. Toate sunetele fricative, precum şi vibrantele şi lateralele, sînt continue. Un tip particular de sunete continue îl constituie, în schimb, consoanele *nazale,* în articularea cărora se produce ocluziunea cavităţii bucale, însă curentul respirator trece prin fosele nazale. Consoanele nazale cele mai comune sînt bilabiala *m,* alveolara *n (n* spaniol din *mano)* şi palatală *n* (sp. *n).* Dar sunetele nazale au, în general, proprietatea de a se adapta în vorbire articulării consoanei următoare, astfel că avem şi o nazală labiodentală (de exemplu, primul *n* din *sinfonia* sau *n* din *anfiteatro),* o nazală dentală *(n* din *cuando* sau din *antei),* o nazală velară *(n* din *tango, ancla).* Acest ultim sunet există în unele limbi, ca engleza şi germana, cu valoare de fonem (cf. engl. *long* sau germ. *singen,* unde grupul *ng* reprezintă nazala velară). Sunetele nazale sînt în general sonore.

2.3.3.5. Un ultim tip de sunete care trebuie luat în considerare din punctul de vedere al articulării îl constituie *africatele,* consoane a căror articulare începe cu o ocluziune şi se termină cu o fricţiune; din punct de vedere articulator, este vorba deci de sunete duble şi care, prin urmare, se transcriu de obicei ca atare. Astfel, avem africata sonoră dentală *dz (z* italian *dinzanzara),* africata surdă dentală *ts (z* italian din *nazione* sau cel german din *zehn),* africata palatală sonoră *dz (dj* din fr. *Djiboutî),* africata palatală surdă *ts (tch* în fr. *tcheque* sau *tsch* în germ. *Deutsch-land).* Mulţi cercetători includ printre africate şi ocluzivele mediopalatale c*şi *g.*

2.3.3.6. In sfîrşit, un loc special în clasificarea sunetelor îl ocupă aspirată *h* (de exemplu, în germ. *Hund,* „cîine" sau *Hand* „mînă"), care este un sunet fricativ produs la trecerea curentului de aer prin laringe şi poate să fie considerat, prin urmare, o fricativă sau spirantă laringală.

3.0. O problemă care se pune frecvent în lingvistică, şi încă şi mai mult în discuţiile dintre profani, este cea a valorii semnificative nemijlocite a sunetelor, adică dacă sunetele au sau nu vreo relaţie directă, prin materialitatea lor însăşi, cu semnificaţia semnelor care le compun şi cu „lucrurile" pe care acestea le desemnează.

3.1.1. In anumite cazuri se pare, într-adevăr, că sunetele ar avea o anumită valoare iconică (imitativă) sau deictică, adică demonstrativă *(deixis* înseamnă în gr. „actul de a arăta"). Aşa, de .exemplu, într-un cuvînt ca *viento,* se pare că sunetul reprezentat prin *v* (fi) [într-un grup fonic unde să fie fricativ] ar fi avut o relaţie imitativă cu zgomotul

produs de vînt. Mai mult: observăm că alte limbi au sunete asemănătoare în cuvinte cu semnificaţie analogă; cf. germ, *Wmd,* rus. *veter.* Se poate admite, în consecinţă, că acest cuvînt era la origine de natură imitativă sau onomatopeică. Dar, pe de altă parte, trebuie să menţionăm că forma spaniolă provine cu toată regularitatea din cuvîntul lat. *uentus,* al cărui prim sunet nu era niciy?nici *v,* ci un *u* consonantic şi că chiar şi în cuvîntul spaniol acest sunet nu este întotdeauna &, deoarece în poziţie iniţială absolută şi după nazală se pronunţă [b], supunîndu-se normelor de realizare ale sistemului fonologie spaniol (cf. *un viento* pronunţat *umbiento).* Deducem din aceasta că la origine semnul poate să fi avut vreo relaţie cu un zgomot real din natură, dar că, după această fază iniţială, o astfel de legătură s-a pierdut, semnul intrînd în tradiţia lingvistică normală şi primind valoare pur simbolică.

3.1.2. Tot astfel, se pare uneori că există o anumită relaţie directă între sunete anterioare, precum ţ, *e* şi lucruri mici sau slabe (cf. cuvinte ca *chico, pequeno)* şi, pe de altă parte, între vocale medii şi posterioare, ca *a, o, u* şi ceea ce este mare sau puternic *(cl.grueso, grande, fuerte).* M. Grammont observă că ar fi foarte straniu, de exemplu, să se spună că o pungă de făină, căzînd, a făcut *pif.* vom spune mai degrabă că a făcut *puf* sau *paf.* Această consideraţie poate să pară adevărată cît timp ne menţinem în domeniul exclamaţiei sau al onomatopeei, dar îşi pierde baza dacă ne situăm în cîmpul semnelor simbolice propriu-zise. După cum se ştie, „mic" se spunea în lat. *parvus* (termen cu vocalismul *a,* în contrast evident cu ipoteza la care neam referit); în germ., „mare", „gros" se spune *dick,* iar „mic", *klein* (pronunţat *klain);* în rusă „mic" este *malyj* şi, din contra, „mare" se spune *velikii.*

3.1.3. Georg von der Gabelentz observă în tratatul său de lingvistică generală *(Die Sprachwissenscbaft,* [Leipzig], 1891) că în anumite limbi africane există o alternanţă vocalică la anumite verbe - în raport evident cu onomatopeele - în funcţie de subiectul la care se referă; în sudaneză, de exemplu, „a se tîrî", în general, se spune *djarar;* însă se spune *djirir* dacă se referă la animale mici şi *djurur,* dacă este vorba de animale mari. De asemenea, Ferdinand de Saussure remarcă faptul că în limbile indoeuropene adjectivele care desemnează infirmităţi sau debilităţi organice se caracterizează prin prezenţa vocalei *a* scurt în rădăcina lor. Relaţii asemănătoare între sunete şi concepte se pot observa în multe alte cuvinte de origine onomatopeică sau imitativă, ca, de exemplu, în derivatele din limbajul infantil, care în majoritatea limbilor indoeuropene, precum şi în unele-limbi neindoeuropene, se caracterizează prin repetarea aceleiaşi silabe sau prin prezenţa unor consoane geminate (cf. it. *mamma, babbo).* Studii profunde în această privinţă a făcut lingvistul italian Vittorio Bertoldi, care a ajuns, în multe cazuri, să descopere sau să confirme originea onomatopeică a unor vocabule curente ca, de exemplu, *\ax.pipio,pipionis,* „porumbel", *Izl.papilio,* „fluture", gr. *bdrbaros* şi lat. *barbarus* etc. Dar în toate aceste cazuri, sau cel puţin în majoritatea lor, sentimentul valorii imitative se menţine numai într-o fază iniţială, după care, o dată cu intrarea cuvîntului în „evoluţia" normală a limbii, orice valoare deictică se pierde şi este substituită printr-o valoare simbolică „arbitrară", justificată numai prin tradiţie. Astfel, în sp.*picbon, k.piccwne, ir.pigeon,* nu se mai recunoaşte *„pio-pio*" imitativ din lat. *pipio,* de la care provin aceste cuvinte; şi nu s-ar putea recunoaşte nici în sp. *bravo,* care a suferit o lungă şi complexă evoluţie, **ba-ba*-ul imitativ al vorbirii fără sens (ceva ca *bla-bla),* care se află la originea lat. *barbarus.* Tot aşa şi cuvîntul latin *crimen* pare să derive de la o onomatopee **krik* şi să fie în relaţie, prin urmare, cu ideea de „strigăt, larmă"; dar această origine este de nerecunoscut chiar în latină şi cu atît mai mult în spaniolă, unde termenul este un latinism, luat cu forma şi semnificatul pe care le avea deja în limba Romei. In acelaşi fel, se pare că gr. *korax* şi lat. *corvus* sînt în relaţie cu o onomatopee '''*ger-gor,* prin care se urmărea imitarea vocii corbului, dar cuvîntul spaniol *cuervo* nu mai are nimic de-a face cu acea onomatopee: unicul lucru care se poate spune este că el provine de la lat. *corvus,* printr-o dezvoltare fonetică perfect regulată în gramatica istorică spaniolă.

3.1.4. Şi nici măcar despre interjecţii şi onomatopee nu se poate afirma în fiecare caz că au valoare iconică reală sau nemijlocită: o astfel de valoare li se atribuie mai curînd prin semnificatul simbolic şi „arbitrar" pe care îl au într-o limbă. Am văzut deja că onomatopeele - cele care imită voci de animale, bunăoară - nu sînt identice în diferite limbi, cum ar trebui să fie dacă ar reproduce cu exactitate zgomotele din natură. In castiliană spunem că vaca face *mu,* însă în alte limbi onomatopeea corespunzătoare este *bu;* oaia face, în funcţie de limbă, *bee* sau *mee;* cîinele - *ham-ham* pentru urechile

române, dar *guau-guau* pentru spanioli şi *bau-bau* pentru italieni; „cîntatul" cocoşului este *cucurigu* în română, *quiqui-riquim* spaniolă, însă în alte limbi este *cocorico* sau *kirikuku,* iar pentru englezi este *cock-a-doodle-doo.* O interjecţie ca *ai* exprima durerea în latină (şi acelaşi lucru îl exprimă, prin tradiţie, în limbile romanice), dar reprezintă manifestarea bucuriei în lituaniană.

3.2.1. Pînă şi interjecţiile şi onomatopeele, cu toate că au o anumită valoare imitativă, sînt, prin urmare, în limbi, elemente convenţionale şi „arbitrare", care au o anumită valoare în virtutea unei tradiţii. Aceasta ne explică de ce ele, ca şi celelalte cuvinte, pot trece de la o limbă la alta (aşa, de exemplu, latina are diferite interjecţii de origine greacă). Şi, oricum, dincolo de domeniul limitat al onoma-topeelor şi al cuvintelor evident imitative, sunetele care formează semnele limbajului nu au nici o valoare iconică, şi dacă uneori avem impresia sau sentimentul că ar avea-o, aceasta se întîmplă numai pentru că ne lăsăm influenţaţi de semnificatul semnelor în care se prezintă. Nu există, în consecinţă, nici un motiv „natural", relaţionat cu obiectele desemnate, pentru a prefera *mesa* lui *tavola, table, Tisch* sau *stol:* semnificatul unui semn nu depinde în mod „natural" de sunetele care îl formează, ci exclusiv de tradiţia culturală care este în vigoare în comunitatea respectivă.

3.2.2. Ceea ce uneori dă sunetelor o anumită valoare imitativă nu este de natură acustică sau articulatorie, ci mai curînd inflexiunea vocii: „tonul" (în sensul curent al termenului). Prin aceasta, limbajul uman se distinge net de orice pseudolimbaj animal, care este numai inflexiune lipsită de semnificaţie, prezentînd o aderenţă intimă şi necesară la obiectul expresiei şi care, în consecinţă, are întotdeauna aceeaşi inflexiune în aceleaşi situaţii. In limbajul uman, într-adevăr, valoarea de desemnare directă pe care o au sunetele se poate considera nulă, deoarece semnele îşi au semnificatul lor numai în interiorul unei „convenţii", prin opoziţie cu alte semne în interiorul unui sistem şi în raport cu alte semne în cadrul unui context. Acest din urmă fapt se observă cu toată evidenţa în cazurile de omofonie (de exemplu, *dieta,* „adunare", *şi dieta,* „regim alimentar"), fenomen care în anumite limbi, ca franceza, ajunge la forme aproape patologice: cf. *sang, sans, s'en; vin, vint, vingt; soi, soie, soit; emis, croix; toi, toit;pois, poids, poix* etc. Charles Bally *(Linguistique generale et linguistique frangaise,* [Berna] 1932) aduce în această privinţă numeroase exemple de fraze întregi care se pretează la echivocuri şi care, în afara unui anumit context, ar fi incomprehensibile: *cet artiste* şi *cette artiste; ii y a unefemme qui l'aime* şi *ii y a unefemme qu 'ii aime; cela peut etre utile* şi *cela peut t'etre utile; tu l'as cueilli, tu la cuellis, tu l'accuellis; on est esclave* şi *on naît esclave; beaucoup oser* şi *beaucoup poser; trop heureux* şi *troppeureux; l'admiration* şi *la demiration; calorifere* şi *qu'alors yfizire; pauvre mais honnete şipauvre mai-sonnette; allez vous l'avez* şi *allez vous laver* şi multe altele, care sînt chiar umoristice: *j'habite a la montagne et faime a la vallee* şi *j'habite a la montagne et faime a l'avaler; l'amour a vaincu Loth (vingt culottes); sur le sein de l'epouse on ecrase l'epoux (les poux); corps nu (cornu); pas encore ne (encorne); herbette (air bete); coquin parfait (coq imparfait); c'est la Confederation (c'est la qu'onfait des rations) ; ii est ailleurs (ii est tailleur); l'ours est maître au pole, Paris est metropole, Virginie aimait trop Paul.*

Din toate acestea deducem că valoarea semnificativă a grupurilor fonice se identifică prin *context,* adică prin relaţie cu alte semne ale aceluiaşi „discurs" şi adesea numai prin *situaţia* în care se produc sau graţie unor fapte extralingvistice.

4.1. Ne-am referit pînă acum la sunetele limbajului considerate ca unităţi izolate. Dar am afirmat că ele nu apar în acest mod, ci se prezintă în propoziţii, cuvinte, silabe, altfel spus, în secvenţe de vorbire. Ei bine, sunetele despre care am vorbit semnalînd diferitele lor clase sînt, în cea mai mare parte a cazurilor, numai sunete tipice, care pot constitui *foneme* în interiorul unor anumite sisteme fonologice, dar care nu se realizează niciodată în mod identic în vorbire, unde sunetele tipice ale unei limbi prezintă multiple realizări acustice, schimbîndu-şi aspectul conform poziţiei în silabe, în cuvinte şi în propoziţii. *Silaba* este, după cum s-a spus, cel mai mic grup fonic care poate fi pronunţat ca atare (sau cel mai mic grup fonic care se produce cu o singură emisiune vocală). *Cuvintele* sînt, din punct de vedere fonetic, grupurile fonice enumerate prin accente (sau prin tonuri, în limbile în care accentul este melodic). Iar *propoziţiile,* din acelaşi punct de vedere, sînt ansambluri de grupuri fonice caracterizate printr-o curbă melodică completă.

4.2.1. Intre silabe trebuie să distingem silabele *deschise* şi cele *închise.* Se numesc

deschise silabele care se termină în vocală (sonantă); închise, cele care se termină în consoană. In general, vocalele sînt mai lungi în silabele deschise şi mai scurte în cele închise; în unele limbi este suficient ca o vocală să se afle în silabă deschisă pentru ca să fie lungă „prin natură" (de exemplu în engleză şi în germană). Consoanele îşi modifică adesea aspectul şi atunci cînd se află la sfîrşit de silabă: să se compare, de exemplu, *m* din *homenaje* cu cel din *hombre* (primul m este obişnuita consoană nazală bilabială, iar al doilea se reduce adesea la o simplă nazalizare a lui o). In spaniola rioplatensă, consoana *k* la sfîrşit de silabă închisă slăbeşte repede: în *casa* consoana este ocluziva velară surdă; în *activo, doctor, res-pecto,* se reduce adesea la o schiţă consonantică de nerecunoscut, care abia reprezintă o inflexiune specială a lui *t* următor. Acelaşi lucru se poate spune despre 5 rioplatens: spiranta dentală surdă pe care o întîlnim în poziţia iniţială a unui cuvînt sau a unei silabe *(saber, casa)* se reduce la o simplă aspiraţie în poziţie finală (cf. pronunţarea curentă a lui *pasto, mosca, mismo, patos* etc).

4.2.2. Ceea ce se întîmplă în silabe, în interiorul cuvintelor, poate avea loc şi între cuvinte, în interiorul propoziţiei: 5 din *es* în *es Carlos* sa.u *las* în *laspartes* este identic cu cel din *mosca, pasto,* în timp ce *las* în *las dudas* se sonorizează adesea ca efect al sonorei următoare; *n* din *son* se reduce la o nazalizare a lui *o* în cuvîntul izolat, este o nazală alveolară în *son ocho,* o nazală dentală în *son tres,* o nazală velară în *son grandes* şi o nazală bilabială în *son bdrbaros; g* precedat în frază de un 5 pierde adesea orice ocluziune, devenind în mod clar fricativă (să se compare, de exemplu, *g* din *Gordo* cu cel din *mas gordo)* şi acelaşi lucru se întîmplă cînd această consoană se află între vocale. Studiul adaptării reciproce a sunetelor în cuvinte şi, în special, în propoziţie, se numeşte *fonetică sintactică.* însăşi această adaptare constituie forma iniţială a multor schimbări fonetice (aşa, de exemplu, în evoluţia lat. *aestatem, testa* > fr. *ete, tete,* litera 5, înainte de a dispărea total, a trebuit să treacă fără îndoială printr-o fază analogă celei pe care o avem astăzi în Rio de la Plata în *pasto, cesto).*

4.2.3. Fenomenele de fonetică sintactică, adică de inter-adaptare a sunetelor din frază, au o mare importanţă în sistemul fonetic al anumitor limbi, ca portugheza, unde fonemele finale ale cuvîntului îşi adaptează foarte adesea realizarea la fonemele iniţiale ale cuvintelor care urmează (aşa, de exemplu, *s* final se pronunţă în portugheză z dacă urmează o vocală; /dacă urmează o consoană surdă; z dacă urmează o consoană sonoră).

4.3. Alt fenomen specific de influenţă reciprocă între sunete este cel al *armoniei vocalice,* care caracterizează limbile turcice şi diferite limbi ugro-finice (cum ar fi maghiara). In astfel de idiomuri, nu pot exista în acelaşi grup fonic decît vocale de acelaşi tip (sau anterioare, sau posterioare): un cuvînt *capequeno* ar fi imposibil în aceste limbi (dacă ar exista, ar trebui să *iiepekerie* sau*pekeno).* Sufixele, care sînt morfeme fundamentale tot în aceste limbi, au două sau mai multe forme, conform vocalismului cuvintelor la care se aplică. Aşa, de exemplu, în turcă sufixul de plural este *-Ier* pentru cuvintele cu vocalismul *e, i, 6, ii* (cf. *ev.* „casă", *evler,* „case") şi *-Iar* pentru cele cu vocalismul *a, i, o, u,* (cf. *yol* „stradă",*yollar* „străzi"); în aceeaşi limbă, sufixul perfectului este *-di* pentru bazele verbale cu vocalismul *e, i; -di* pentru bazele cu vocalismul *a,* z; *-dii* pentru cele cu vocalismul *6, ii* şi *-du* pentru cele cu vocalismul o, *u* (de exemplu, *geldi* „el veni", *aldi* „el luă", *gordii* „el văzu", *buldu* „el întîlni").

5.0. Sarcina fundamentală a foneticii, în calitate de ştiinţă a sunetelor „în vorbire", este să descrie cît mai exact posibil sunetele corespunzătoare unei limbi (diferitele realizări acustice ale fonemelor sale), în multiplele lor combinaţii. Este o sarcină care nu prezintă dificultăţi insolubile dacă examinăm limbi „vii", care se pot supune cercetării directe şi instrumentale. Cercetarea se dovedeşte, în schimb, mult mai dificilă cînd este vorba de limbi care au încetat să se mai vorbească sau de acte lingvistice pe care le cunoaştem doar sub forma înregistrată prin scriere, cum se întîmplă în majoritatea cazurilor în lingvistica istorică, într-adevăr, scrierea este *alt* sistem de semne, paralel cu sistemul fonetic (şi, mai frecvent, cu sistemul fonologie), dar care se deosebeşte adesea de acesta; adică paralelismul nu este niciodată perfect. Ceea ce se întîmplă, în general, este că sistemele de scriere corespund sistemelor fonologice în epoca în care se stabilesc, dar nu se modifică în continuare paralel cu „evoluţia" sunetelor. De exemplu, în spaniolă continuă să se facă distincţie în scriere între *b* şi *v,* care nu se mai diferenţiază în pronunţie. De aceea avem atîtea ortografii tradiţionale sau „etimologice", fapt ce se observă în special în cazul limbilor ale căror sisteme fonetice au suferit

modificări profunde, chiar în epoci relativ recente, ca franceza sau engleza. In secolul al XI-lea se spunea în franceză *rei şi lei* şi se scria „cum se pronunţă"; iar în secolul al XIII-lea se pronunţa şi se scria *roi, loi.* Dar după acea epocă scrierea nu a mai urmat evoluţia fonetică. In secolul al XVI-lea se spunea *roe* şi *loe,* dar continua să se scrie *roi, loi;* şi mult mai tîrziu s-a propagat de la Paris pronunţia *rwa, Iwa,* care este cea actuală, dar grafia continuă să fie cea a secolului al XIII-lea, adică *roi* şi *loi.*

5.1.0. Există totuşi posibilitatea de a reconstitui, pe baza unor indicii, pronunţia mai mult sau mai puţin exactă a unei limbi, mai ales dacă este vorba de o limbă amplu documentată. Să vedem, ca exemplu, cazul latinei.

5.1.1. Avem, în primul riad, indicaţii exprese la grama-ticieni sau la scriitori precum şi jocuri de cuvinte revelatoare pentru pronunţie. De exemplu, ştim de la grama-ticieni că în secolul al III-lea d. C. diftongul clasic *ae* nu se mai pronunţa *ae,* ci pur şi simplu *e.* Iar în ceea ce priveşte diftongul *au,* citim în Suetonius că un pedant 1-a criticat pe împăratul Vespasian pentru că acesta spunea *plostrum* în loc *deplaustrum şi* că împăratul, om ingenios, întîlnindu-1 pe pedant în ziua următoare, îl salută cu o formulă „hipercorectă", spunîndu-i *Salve Flaure!,* în loc de *Salve Flore!* (pedantul se numea *Florus).*

5.1.2. Avem, în al doilea rînd, reflectările latinei în alte limbi, în special transcrierile greceşti ale unor cuvinte latine şi împrumuturile greceşti şi germanice de origine latină. Constatăm, bunăoară, că un nume latin ca *Marcellus* se transcria în greacă, pînă la o anumită epocă, *Markellus,* iar mai tîrziu *Martsellus,* de unde se deduce că pronunţia latină a numelui se schimbase. In mod analog, un împrumut german de origine latină, cum este *Kaiser* (< *Caesar)* ne revelează că în epoca în care germanii au luat cuvîntul de la romani, aceştia din urmă îl pronunţau *Kaesar,* adică nu palatalizaseră încă velara iniţială şi nici nu simplificaseră diftongul *ae.*

5.1.3. La fel ne servesc şi transcrierile în sens contrar, cum ar fi transcrierile latine ale unor cuvinte greceşti: un cuvînt ca *pharmacia* (gr. *pharmakia)* ne arată că în latină *c* avea şi înaintea lui *e, i* pronunţia *k.*

5.1.4. Alt mijloc pentru a reconstitui fonetismul unei limbi ni-1 oferă eventualele forme onomatopeice. Dintr-un verb ca *baubari,* pentru a desemna lătratul unui cîine, verb pe care îl întîlnim la Lucreţiu, deducem că *au* se pronunţa în acea epocă diftongat, şi nu ca *o,* sunet care reprezintă rezultatul acestui diftong în majoritatea limbilor romanice actuale. Tot astfel, unul din argumentele lui Erasmus, cînd a reconstituit pronunţia limbii greceşti vechi, a fost onomatopeea *be,* imitînd vocea oilor, onomatopee care ar fi foarte stranie dacă s-ar pronunţa *[vi],* aşa cum acelaşi nex grafic se pronunţă în greaca modernă.

5.1.5. Indicaţii şi mai preţioase ne oferă oscilaţiile în grafia pe care o întîlnim în documente paleografice sau epi-grafice; adică eventualele „erori" în raport cu grafia normală ne revelează că aceasta nu corespundea pronunţării. Astfel, întîlnim în inscripţii latine *niil,* în loc de *nihil* sau *coşul* în loc de *consul,* ceea ce ne arată că *h* încetase să se pronunţe în epoca în care s-au gravat acele inscripţii şi că *n* final din silaba închisă se redusese la o nazalizare insignifiantă a vocalei care îl preceda. In acelaşi fel, oscilaţia între *i şi u* în cuvinte ca *optimus - optumus, satira - satura* (numai în epoca de după Cezar se scrie în mod constant *optimus* şi *satira)* reprezintă un indiciu că nu era vorba, în aceste cazuri, nici de *i* nici de *u,* ci de un sunet intermediar, care în scriere se putea interpreta în cele două feluri.

5.1.6. Altă sursă o constituie dezvoltarea ulterioară a sunetelor în limbile care continuă să se vorbească: în cazul latinei, în limbile romanice actuale. Faptul că în sardă (dialectul logudorez) lui *c* latin îi corespunde *k* şi înaintea lui *e, i,* ne arată că aceasta era pronunţarea latinei, deoarece n-am putea presupune că vekra s-a ivit din palatalele sau sibilantele pe care le întîlnim în. restul limbilor romanice. La fel, putem deduce că *v* latin se pronunţa ca *u* consonantic din faptul că în cuvinte ca *vadum* a dat acelaşi rezultat *gu* (it. *guado,* fr. *gue)* pe care îl întîlnim în cuvintele germanice care aveau acelaşi sunet (germ. *werra* > it. *guerra,* fr. *guerre).*

5.1.7. In sfîrşit, şi metrica ne poate oferi indicii importante. Astfel, din metrica latină deducem că sunetul *h* nu se mai pronunţa în epoca clasică, dat fiind că în vers nu împiedică hiatul şi cere eliziunea vocalei anterioare. De asemenea, se elidează în vers vocalele urmate de un *m* în silabă finală *{consulem audio* se transformă în vers în *consulaudio),* de unde se deduce că *m* final nu mai avea consistenţă consonantică.

5.2.0. Aceleaşi procedee pe care tocmai le-am semnalat în privinţa latinei s-au

folosit pentru alte limbi din care cunoaştem doar texte scrise, precum şi pentru a stabili fonetismul cel mai vechi al limbilor actuale. Aceasta, deoarece în lingvistică este foarte important să se distingă sistemul fonetic de sistemul grafic, ceea ce nu fac mulţi profani, care vorbesc adesea de „litere", cînd ar trebui să vorbească de „sunete" şi viceversa.

5.2.1. Astăzi distincţia între sunete şi litere este, în lingvistică, o distincţie elementară. Cu toate acestea, ea a fost făcută relativ tîrziu: o întîlnim stabilită în mod expres doar în prima ediţie a primului volum al gramaticii comparate indoeuropene a lui Bopp *([Vergleicbende Gram-matik...,* Berlin] 1833), care, descriind limbile indoeuropene, diferenţiază pentru prima dată net sistemul fonetic de sistemul grafic *(Lăut - und Schriftsystem).* Progresul evident pe care această distincţie îl reprezintă se datorează şi studierii sanscritei, dat fiind că gramaticienii vechi ai Indiei, mult mai mult decît cei greci şi latini, au ştiut să transcrie cu exactitate sunetele limbii lor: alfabetul sanscrit este aproape perfect fonetic. Un alfabet este „fonetic" a-tunci cînd reprezintă în mod constant acelaşi sunet prin acelaşi semn şi cînd semnele sale au în mod constant aceeaşi valoare fonetică; în schimb, nu sînt fonetice alfabetele în care acelaşi semn poate reprezenta mai multe sunete sau în care acelaşi sunet se poate reda prin mai multe semne.

5.2.2. Norma fundamentală a oricărei transcrieri fonetice este, în consecinţă: o singură valoare fonică pentru fiecare semn grafic şi un singur semn (sau grup de semne) pentru fiecare valoare fonică. Există în prezent un alfabet fonetic internaţional, folosit mai ales de către specialiştii în fonetică (adică de cei care se ocupă de fonetică în calitate de ştiinţă autonomă) precum şi de mulţi lingvişti. Totuşi, în lingvistică se folosesc mai frecvent transcrieri fonetice stabilite tradiţional pentru fiecare limbă, sau stabilite convenţional, în fiecare caz, de către diferiţi autori: important este să se respecte norma de care am vorbit adineaori, iar convenţia, chiar arbitrară, să fie explicită şi să se aplice riguros.

5.2.3. Să semnalăm unele dintre elementele cele mai caracteristice ale transcrierilor tradiţionale folosite în lingvistică. O linie orizontală pe trăsătura verticală a unei litere *(b, d, g),* indică faptul că este vorba de un sunet fricativ şi nu de oclusivele care se reprezintă prin aceleaşi litere; semnul -deasupra unui semn vocalic (de exemplu: *a),* indică o vocală lungă; semnul -, tot pe un semn vocalic (ă) constituie indiciul vocalei scurte; -semnul ' pus dedesubtul literei (de exemplu, e) semnifică vocală deschisă, iar un punct dedesubt (e), vocală închisă; semnul ~, pus pe o vocală, semnifică nazalizarea; semnul ' indică consoană prepalatală (de exemplu z), şi consoană palatală (z). Un punct dedesubtul unui semn consonantic indică o emfatică (cum e cazul în transcrierea arabei) sau o cacuminală (de exemplu, în transcrierea sanscritei). A se vedea şi cele spuse la 2.1.1.

5.3.1. In grafia obişnuită a limbilor se folosesc, în schimb, sisteme diverse şi care, în mod frecvent, mai ales din perspectiva actuală, se dovedesc puţin raţionale şi incoerente. In limbile care se scriu cu alfabetul latin şi care sînt majoritatea limbilor de cultură, se folosesc multe din semnele latine cu valoare constantă şi generală şi altele - cu valori diferite în funcţie de limbi. Dar în multe cazuri literele alfabetului latin sînt insuficiente, motiv pentru care, pentru a reprezenta foneme unice, este necesar să se recurgă la grupuri de litere sau la litere cu semne diacritice. Aşa, de exemplu, româna foloseşte procedeul literelor cu semne diacritice *(â, î, ţ, ş),* spaniola - litera cu semn diacritic *n* şi grupurile de litere *eh, II, rr.* Engleza utilizează de obicei, în măsură foarte mare, procedeul grupurilor de litere *(eh, sh, ee, oo* etc); la fel şi germana *(eh, sch, tsch* etc), care utilizează şi anumite semne diacritice (în special diereza: *ă, 6, ii),* şi franceza *(ai, au, eau, eh, tch* etc.) care foloseşte şi accentele cu valoare diacritică (de exemplu, *e* şi *e* indică, în general, *e* închis şi *e* deschis); italiana întrebuinţează aproape în exclusivitate procedeul grupurilor de litere *(gn, gli, se* etc). Dintre limbile slave, poloneza foloseşte cele două procedee (c, s, cz, sz, z, dz etc), iar croata şi ceha, aproape în exclusivitate litere cu semne diacritice.

5.3.2. Vocalele lungi şi scurte se diferenţiază rareori în grafia obişnuită a limbilor. Astfel, latina nu le semnala; greaca avea semne distincte pentru *e* scurt şi cel lung, precum şi pentru o scurt şi o lung, însă nu făcea aceeaşi distincţie pentru vocalele *a, i, y;* în letonă vocalele lungi se semnalează prin acelaşi semn pe care îl folosesc lingviştii *(a, o* etc); în maghiară, cehă, slovacă, vocalele lungi poartă accent grafic; în finlandeză acestea se reprezintă prin litere duble (astfel, *aa* are valoarea lui *a* lung) şi acelaşi lucru se întîmplă în olandeză (dar numai în silabe - ortografic - închise, în timp ce în silabă

deschisă vocala este înţeleasă întotdeauna ca lungă); germana foloseşte pentru vocalele lungi uneori litere duble *(Meer),* iar alteori, un *h* cu valoare diacritică *(sehr).*

5.3.3. în general, orice limbă scrisă care foloseşte o scriere alfabetică posedă sistemul său propriu pentru a-şi transcrie fonemele şi aproape niciodată ortografiile obişnuite nu sînt perfect „fonetice" (sau „fonologice"). Sînt, pe scurt, mai mult sau mai puţin exacte, din acest punct de vedere, ortografiile limbilor slave care folosesc alfabetul latin, ortografia limbii maghiare, cea a finlandezei şi alte cîteva ortografii, care s-au stabilizat într-o epocă relativ recentă; aşa este cea albaneză (1912) şi turcă (1928). De obicei, sistemele ortografice reflectă cu o anumită fidelitate sistemele fonetice în limbile al căror fonetism s-a schimbat doar în mică măsură după epoca în care s-a stabilit scrierea respectivă ca, de exemplu, limba maghiară, iar dintre limbile romanice, italiana, în timp ce, după cum am arătat, cele două sisteme se prezintă ca profund divergente în limbile al căror fonetism a continuat să suporte modificări notabile după stabilirea ortografiei lor.